

Leo Trotskij

Mitt liv – försök till en självbiografi

Denna svenska översättning av *Mitt liv* är från 1937, som Bokförlaget Röda rummet 1981 gav ut i en faksimilutgåva. Den svenska utgåvan är en förkortad version (ungefär 1/3) av Trotskijs original till *Mitt liv*. Dessutom är översättningen rent språkligt omodern och i vissa fall inte heller korrekt. Eftersom *Mitt liv* är ett så viktigt historiskt dokument, så bör detta rättas till, men det är ett projekt som får anstå tills vidare.¹

Innehåll

Janovka.....	1
Skolan.....	2
Stad och land.....	4
Min första revolutionära etapp.....	7
Landsförvisning och flykt.....	9
Min första landsflykt.....	11
Partikongressen och brytningen.....	13
Tillbaka till Ryssland.....	16
1905.....	18
Dom, deportation och flykt.....	21
Min andra landsflykt. Socialismen i Tyskland.....	25
Den nya revolutionen förberedes.....	28
Krigsutbrottet.....	30
Paris och Zimmerwald.....	32
Utvisad från Frankrike till Spanien.....	34
New York. Koncentrationsläger.....	35
I Petrograd.....	38
Från juli till oktober.....	41
Den avgörande natten.....	44
Vid makten.....	47
I Moskva.....	50
Brest-Litovsk.....	53
Freden.....	55
En månad i Svjaschsk.....	57
Vårt tåg.....	63
Petrograds försvar.....	68
Övergången till den nya ekonomiska politiken och mitt förhållande till Lenin.....	73
Lenins sjukdom.....	76
Epigonernas sammansvärjning.....	81
Lenins död och maktförskjutningen.....	85
Partikampens sista fas.....	90
Förvisning.....	97
Landsflykt.....	101
Efterskrift till den franska upplagan.....	107

¹ Det radiotal, ”Den anklagade anklagar”, som Trotskij höll från Mexico City i februari 1937 och som ingick som bilaga i svenska utgåvan av *Mitt liv*, har här utelämnats (det finns publicerat separat).

Janovka

UNDER MIN BARNDOM behövde jag varken pröva på hunger eller köld. När jag föddes, voro mina föräldrar ganska välbärgade. De hade emellertid varit tvungna att kämpa sig upp ur fattigdom och voro därför strängt anspråkslösa och fast beslutna att inte stanna på halva vägen. Alla krafter voro spända, alla tankar inriktade på en sak: arbete och sparsamhet. Barnen intogo en underordnad plats i detta hushåll. Vi ledo aldrig någon nöd, men vi fingo heller aldrig erfara något av livets överflöd eller dess ljusare sidor. Min barndom var inte, som den kan vara för ett litet fåtal, en solbelyst äng, men lika litet framstår den för mig såsom något helvete av svält och tvång och förödmjukelser, vilket brukar vara det vanliga för så många, ja, för de flesta under uppväxtåren. Det var en färglös barndom i en småborgerlig familj i en liten landsortsstad, en bortglömd avkrok av världen, där själva naturen visserligen var rik och fruktbar, men där livsföringen, livsuppfattningen och intressena voro begränsade och torftiga.

Året innan jag föddes utsattes tsarismen för de första dynamitattentaten. Det nyligen bildade terroristiska folkfrihetspartiet (Narodnaja Volja) avkunnade den 26 augusti 1879, två månader innan jag kom till världen, sin dödsdom över tsaren. En våldsam kamp började, som den i mars 1881 utmynnade i mordet på Alexander II. Det innebar samtidigt undergången för Narodnaja Volja.

Året dessförinnan hade det rysk-turkiska kriget avslutats. I augusti 1879 lade Bismarck grunden till det tysk-österrikiska förbundet. År 1879 inlämnade Victor Hugo och Louis Blanc till deputeradekammaren sin begäran om amnesti för kommunarderna. Men varken parlamentariska uppgörelser eller diplomatiska akter, ja, inte ens dynamitexplosionerna väckte något eko i landsortsstaden Janovka, där jag såg dagens ljus, och där jag tillbragte de tio första åren av mitt liv. På guvernementet Khersons ändlösa stäpper växte vetet och levde fåren sitt eget liv efter egna lagar. De ofantliga, obanade vidderna bildade ett effektivt skydd mot alla politiska strömningar. På stäppen i dessa trakter ser man väldiga, låga kullar, som ligga där som minnesmärken efter de stora folkvandringarna.

Min far var jordbrukare, till en början i små förhållanden, men så småningom hade han arbetat sig upp. Han var ännu helt ung, då han tillsammans med sin familj bröt upp från en liten judisk landsby i guvernementet Poltava för att söka sin lycka på söderns fria stäpper.

Mina föräldrars strävsamma liv hade inte förflutit utan slitningar dem emellan, men i stort sett hade de levat tillsammans som goda kamrater, hur olika varandra de än voro. Min mor härstammade från en småborgerlig stadsfamilj, som såg ned på jordbrukarna med deras valkiga nävar. Men min far hade i sin ungdom varit en vacker man med ståtlig figur och ett manligt, energiskt utseende. Han hade lyckats spara ihop en del pengar, som efter några år gjorde det möjligt för honom att köpa Janovka. Hans unga hustru, som flyttat från guvernementsstaden till byn på stäppen, hade nog i början svårt att finna sig tillrätta med lantbrukarnas hårda arbetsliv, men småningom gick hon helt upp i det och bar troget sin börda under återstoden av sitt liv, i nästan fyrtiofem år. I äktenskapet föddes åtta barn, av vilka fyra nådde vuxen ålder. Jag var den femte i ordningen. Fyra dogo som små i difteri och scharlakansfeber. De försvunno nästan lika omärkligt som de fyra andra växte upp. Jorden, boskapen, fjäderfäet, kvarnen lade beslag på all omsorg, och lämnade intet rum för andra intressen. Årstiderna växlade, och jordbrukets eviga tidvatten sköljde hän över familjetilldragelserna. Alla ömhetsbevis voro okända hos oss, i synnerhet under de första åren. Men min far och min mor kände sig innerligt förenade genom det gemensamma arbetets starka band.

1910 dog min mor. Min far fick uppleva sovjetrevolutionen. Då inbördeskriget rasade som värst – och i södern varade det synnerligen länge och åtföljdes av ständiga växlingar – måste

den sjuttiofemåriga mannen tillryggalägga hundratals kilometer till fots för att finna en tillfällig tillflyktsort i Odessa. De röda voro farliga för honom, den store jordägaren. De vita förföljde honom, därför att han var min far. Sedan sovjettrupperna hade rensat Sydryssland, blev det möjligt för honom att komma till Moskva. Oktoberrevolutionen hade givetvis berövat honom allt vad han förvärvat sig under hela sitt liv. I ett års tid skötte han en liten kvarn utanför Moskva, som tillhörde staten. Den dåvarande folkkommissarien för provianteringsväsendet, Tjurjupa, underhöll sig gärna med honom om jordbruksfrågor. Min far dog på våren 1922 i tyfus, i samma stund som jag avgav en redogörelse på Kommunistiska Internationals fjärde kongress.

Skolan

ÅRET 1888 BÖRjade de stora händelserna i mitt liv. Man skickade mig till skolan i Odessa. Ordningen i hemmet hos Spenser, en nevö till min mor, var mera pedantisk än sträng, men just därför föreföll den så sträng för mig i början. Jag måste gå till sängs klockan nio. Först när jag kom högre upp i skolklasserna, fick jag lov att lägga mig senare. Så småningom fick jag lära mig att hälsa godmorgon, tvätta händerna, rensa naglarna, inte äta med kniven, inte komma för sent till bords, att säga tack till jungfrun, när hon gjort mig en tjänst och att inte tala illa om folk bakom ryggen på dem. Jag fick lära mig att tjuvtals ord, som jag tyckt vara riktiga och korrekta hemma på landet, inte voro ryska alls utan ukrainska vulgarismer. För varje dag som gick upptäckte jag en ny liten bit av en värld, som var mera kultiverad än den, där jag tillbragt de nio första åren av mitt liv. Till och med minnet av verkstaden på Janovka, där jag upplevat så lyckliga stunder under barndomen, började förblekna och förlora sin charm inför den klassiska litteraturens lockelser och teaterns trollmakt. Jag blev en liten stadsbo. Men ibland dök minnet av byn och markerna plötsligt upp i mitt medvetande, och jag greps av en längtan tillbaka till det förlorade paradiset. Hemlängtan gjorde mig rolös, jag skrev med pekfingret på fönsterrutan hälsningar till min mor och grät mig till sömns på min huvudkudde.

St. Pauls realskola var ursprungligen en tysk läroanstalt. Den tillhörde den lutherska församlingen och besöktes av talrika tyskar, som bodde i Odessa och i bygden runt omkring. Skolan var erkänd av staten, men eftersom den endast hade sex klasser, måste man genomgå sjunde klassen i en annan realskola, om man sedan ville övergå till en högre läroanstalt. Staten hoppades förmodligen, att man under detta sista år skulle bli befriad från ett eventuellt övermått av tysk anda. Den tyska andan höll förresten nu på att försvinna från St. Pauls realskola. Knappast mer än hälften av eleverna voro tyskar, och de tyska lärarna undanträngdes automatiskt av skolstyrelsen.

Så började jag mitt liv som skolpojke. Jag gick tidigt upp, drack mitt morgonte i stor hast, stoppade smörgåspaketet i rockfickan och sprang till skolan för att inte komma för sent till morgonbönen. Det hände mig heller aldrig. Jag satt stilla på min plats, hörde uppmärksamt på och skrev omsorgsfullt av vad som stod på svarta tavlan. Hemma läste jag mycket samvetsgrant mina läxor. Jag gick och lade mig på utsatt tid för att nästa morgon åter dricka mitt te och springa till skolan, rädd för att komma för sent till morgonbönen. Jag blev regelbundet uppflyttad. Mötte jag en lärare på gatan, hälsade jag så vördnadsfullt som det överhuvudtaget var möjligt.

Jag underordnade mig staden men kom knappast i beröring med den. Livet där gick nästan omärkligt förbi mig. Och inte bara mig. Inte heller de vuxna invånarna stucko sina huvuden vidare långt utanför fönstret. Odessa var kanske den mest beryktade polisstaden i hela polis-Ryssland.

Stadens mest betydande man var polisprefekten, f. d. konteramiralen Selenoj. Med oinskränkt makt förenade han ett fullkomligt ohämmat temperament. Anekdoterna surrade omkring honom, men invånarna i Odessa vågade bara viska dem till varandra. I utlandet utkom detta år en hel samling berättelser om Selenojs bravader. Jag har bara sett honom en gång och då bakifrån. Det var nog för mig. Polisprefekten stod upprest i hela sin längd i sin vagn, knöt näven hotande och utslungade med hes stämma en skur av okvädinsord. Framför honom stodo poliskonstaplar med handen vid kasken och vaktpersonalen med mössan i handen, medan förskrämda ansikten tittade fram bakom gardinerna. Jag drog åt remmarna på min ränsel och gick hemåt med raska steg. När jag i minnet söker framkalla bilden av det officiella Ryssland, sådant det framstod i min tidigaste barndom, då ser jag framför mig polisprefektens rygg, hans hotfulla näve, och jag hör hans hesa skällsord, som knappast stå att återfinna i någon ordbok.

Redan som barn upplevde jag åtskilliga konflikter, som, uttryckt på juristspråk, orsakades av min tidigt utvecklade rättskänsla. Denna känsla dikterade ofta mina närmanden eller brytningar med kamraterna. Det skulle föra för långt att återge alla dessa episoder. Jag hade emellertid i skolan ett par konflikter av allvarligare slag.

Den svåraste inträffade i andra klassen med Burnand, som vi kallade ”fransmannen”, trots att han var schweizare. Burnand förde en förbittrad kamp mot tyskarna. Hans älsklingsoffer var Wacker, som visserligen inte hade någon vidare begåvning för studier. Men en dag tyckte de flesta i klassen, om inte allesammans, att Burnand varit orättvis mot honom.

– Vi håller konsert för honom, viskade eleverna till varandra, medan de växlade blickar och knuffade varandra i sidan. En ”konsert” gick till på följande sätt: när läraren efter timmens slut gick mot dörren, följdes han av ett dämpat men enstämmigt mummel från hela klassen.

Knappt hade ”fransmannen” hunnit ta klassjournalen under armén, förrän det från de främsta bänkarna uppsteg ett tjut, som likt en vågrörelse fortplantade sig till bänkarna närmast dörren. Jag gjorde för min del så gott jag kunde.

Då jag nästa morgon befann mig på väg till skolan och så gott som hade glömt bort gårdagens händelse, mötte jag vid skolans port en av mina klasskamrater.

– Nu du, sade han, nu går det nog åt pipan för dig. Hjärtat snörde sig samman. Ögonblicket därefter stod klassföreståndaren, Pjotr Pavlovitj, framför mig:

– Upp med dig till rektorn.

Till slut blev jag hemskickad.

– Gå hem och säg till dina föräldrar att de kommer hit till skolan.

– Mina föräldrar bor långt härifrån, ute på landet.

– Nå, säg då till din målsman här.

Ända till igår hade jag varit klassens ojämförligt bäste elev. I dag stod jag där fullständigt tillintetgjord.

Under sakens behandling i lärarkollegiet hade man diskuterat tre olika former för relegation: utan rätt att få komma in på någon som helst annan undervisningsanstalt; utan möjlighet att åter få fortsätta i St. Pauls realskola; slutligen med tillåtelse att få återvända till denna skola. Det sista och mildaste alternativet antogs.

Jag tillbragte ferierna i Janovka. Då jag kom tillbaka, blev jag uppflyttad i tredje klassen, och där återfann jag de flesta av de elever, som hade förrått mig eller försvarat mig eller förhållit

sig neutrala. Detta blev för en lång tid framåt bestämmande för mitt förhållande till dem alla. Med många av dem utbytte jag aldrig ett ord och hälsade inte på dem. I gengäld slöt jag mig så mycket närmare till dem, som hade varit ett stöd för mig i påfrestningens stund. På sätt och vis var detta mitt första politiska prov. De grupperingar, som bildat sig omkring denna episod: angivarna och avundsmännen på denna ena flygeln, de ärliga och modiga pojkarna på den andra och i mitten den neutrala, lättroliga, hållningslösa massan – dessa tre grupperingar har jag senare ständigt återfunnit i mitt liv, gång efter annan och under de mest skiftande omständigheter. De sju år jag tillbragte i realskolan i Odessa innesluta naturligtvis även glada minnen. Men de glada stunderna var tydligen inte så många som sorgerna. I stort sett äro mina minnen från skoltiden om inte direkt mörka så i alla fall jämnstruket grå. Bortsett från alla smärtsamma eller glada händelser kände jag i varje ögonblick trycket av det förhärskande själlösa, byråkratiska och formalistiska systemet. Jag kan knappast nämna namnet på en enda lärare, som jag minnes med någon tillgivenhet, och detta trots att vår skola visst inte hörde till de sämsta. Men jag lärde mig i alla fall en del där: den gav mig de elementära kunskaperna, och den vande mig vid metodiskt arbete och disciplin. Senare har jag fått användning för allt detta. Tvärt emot sin uppgift sådde den dessutom i mitt sinne frön till hat mot det bestående. Och dessa frön föllo ingalunda på hälleberget.

Stad och land

DE FÖRSTA NIO ÅREN av mitt liv tillbragte jag oavbrutet på landet. De följande sju åren kom jag regelbundet dit varje sommar, ofta även under jul och påsk. Nästan ända till mitt adertonde år var jag intimt knuten till Janovka och dess omgivning. Under de första barnaåren var landsbygdens inflytande allenarådande. Under de följande åren kämpade detta inflytande med stadens, men trängdes under hand alltmera tillbaka.

Livet på landet lärde mig känna jordbruk och kvarndrift och amerikanska självbindare. Varje dag umgicks jag med bönderna, både de som bodde i trakten, de som kommo till kvarnen för att få mala sin säd och de, som bodde i de avsidet liggande ukrainska guvernementen, och som kommo med lie och säck på ryggen för att söka arbete på godset. Många av dessa lantliga upplevelser glömde jag sedan alldeles, de suddades ut ur mitt minne, men vid varje ny korsväg i mitt liv dök än ett än ett annat fram igen och var mig ofta till stor hjälp.

På landet lärde jag känna de typer, som representerade adelns förfall, och kapitalismens framträngande. Där fick jag blick för många mänskliga förhållanden i deras naturliga brutalitet, varigenom mitt sinne blev mottagligare för stadskulturen, som väl stod högre men på samma gång hade skarpere motsättningar att uppvisa.

Nationalitetsfrågan intog ingen självständig plats i mitt medvetande, då den i mitt dagliga liv inte gjorde sig så märkbart gällande. Efter undantagslagen för judar av år 1881 förlorade visserligen min far rätten att köpa mera jord, vilket varit hans högsta önskan. I stället måste han nöja sig med att i hemlighet arrendera den. Allt det där berörde mig inte så mycket. Såsom son till en välbärgad jordbrukare hörde jag snarare till de privilegierades klass än till de undertrycktas. Det språk, som talades i familjen och bland tjänarna var ryska blandad med ukrainska. Visserligen var det så att judarna endast fingo tillträde till skolorna i viss utsträckning, varigenom jag förlorade ett år, men jag var ständigt nummer ett i min klass och hade aldrig någon direkt olägenhet av denna inskränkning. Någon öppen nationalistisk förföljelse mot minoriteterna kom aldrig i fråga i skolan. Redan de många växlande nationaliteterna bland såväl elever som lärare förhindrade detta. En viss underströmning av chauvinism var likväl märkbar och gav sig ibland öppet till känna. Jag reagerade lika starkt mot historielärares maskerade gemenheter mot Polen och fransmannen Burnands elakheter mot tyskarna som mot popens huvudskakningar när han talade om ”judeynglet”. Förmodligen blev dessa nationella fejder en av de underliggande impulserna till min avsky för det

bestående samhället. Men detta motiv försvann fullständigt i mängden av andra utslag av social orättvisa och långt ifrån att bli till någon utgångspunkt för mig spelade det överhuvud ingen självständig roll.

Känslan för det helas företräde framför delen, lagens och teorins betydelse i jämförelse med tillfälliga fakta och privata erfarenheter, vaknade tidigt hos mig och har förstärkts med åren. Livet i staden fick ett avgörande inflytande på utformningen av denna känsla, som senare skulle bli grundvalen för min världsåskådning. När pojkar, som studerade fysik och naturvetenskap, kommo med vidskepliga kommentarer om måndagen såsom en ”olycksdag”, eller att det var ett dåligt tecken, när en pop korsade ens väg, blev jag djupt upprörd över detta förräderi mot förnuftet. Jag skulle kunnat göra vad som helst för att befria mina kamrater från en sådan ovärdig vidskepelse.

Sedermåra ingick känslan av det helas överlägsenhet över delen som en ofrånkomlig beståndsdel i mitt författarskap och i min politiska verksamhet. Den inskränkta empirismen, vördnaden för inbillningar eller felaktigt uppfattade fakta voro mig förhatliga. Jag sökte mer efter dominerande lagar än efter isolerade fakta. Detta ledde mig givetvis mer än en gång till förhastade slutledningar, i synnerhet i min ungdom, då jag saknade både livserfarenhet och tillräcklig boklig bildning. Men på alla områden utan undantag kände jag först då, när jag funnit den generella utgångspunkten, en möjlighet att röra mig och handla fritt. Den socialrevolutionära radikalismen, som skulle bli det bestående ledmotivet i min andliga utvecklingsprocess, utlöstes just ur denna intellektuella avsky för allt slags lappverk, småpysslande och vulgär empirism, för allt, som inte är generellt och ideologiskt utformat och teoretiskt sammanhängande.

Den livliga, larmande handelsstaden Odessa med dess brokiga befolkning stod i politiskt avseende långt tillbaka för de andra, centrala ryska städerna. I Petersburg, i Moskva, i Kiev funnos redan vid denna tid många små socialistiska grupper i skolorna och vid universiteten. I Odessa fanns det inte en enda.

Min politiska inställning var under skoltiden vagt oppositionell men knappast mer. De politiska frågorna vidrördes på min tid inte i skolan. I de kretsar, som jag kom i beröring med genom familjen Spenzer, var man visserligen missbelåten med det rådande systemet, men man ansåg det samtidigt vara orubbligt. De djärvaste drömde om en konstitution så där om en tjugo, trettio år.

I början av nittioåret utslocknade så småningom den tolstojanska stämningen bland de intellektuella. Marxismen undanträngde framgångsrikt narodnikerna. Tidningar av alla partifärger genljödo av ekot från denna idéstrid. Överallt talade man om de unga viktig-pettrarna, som kallade sig materialister. Först år 1896 kom jag själv i kontakt med den nya strömningen.

Jag stod vid den första, stora korsvägen i mitt liv vid en tidpunkt, då jag i politiskt hänseende var mycket dåligt förberedd. Jag var endast sjutton år gammal. Alltför många frågor aktualiserades samtidigt och plötsligt för mig, problem, som jag inte hade hunnit studera metodiskt och i den ordning vari de uppenbarade sig. Jag hoppade från det ena till det andra. Det enda som är visst, är, att livet redan fyllt mitt medvetande med ett ganska stort förråd av sociala oppositionsidéer. Vari bestodo dessa? I solidaritet med de undertryckta, i uppror mot orättfärdigheten. Denna sista känsla var kanske den starkaste. Av alla vardagslivets intryck framstod alltifrån min tidigaste barndom intrycket av olikheten människorna emellan mest ohöljt och i de grällaste färger. Orättfärdigheten hade ofta karaktären av öppen laglöshet, människovärdet kränktes på alla upptänkliga sätt. Det räcker med att påminna om att bönderna piskades. Allt sådant grep mig djupt redan innan jag bildat mig några teorier och fyllde mitt sinne med intryck av en våldsam, explosiv kraft. Kanske var detta rent av orsaken

till att jag en tid stod famlande inför de betydelsefulla slutsatser, som jag med nödvändighet måste draga av mina iakttagelser från denna första period av mitt liv. I en familj som Spenzers torde den politiska kritiken varit mycket mera högljudd några år tidigare eller några år senare. Men under den tid jag bodde där härskade den stora tystnaden. Man talade nästan aldrig politik, och man undvek att beröra alla viktigare frågor. Jag insöp utan tvivel mycket av denna åttiotalsatmosfär och senare, när jag började utbilda mig till revolutionär, kunde jag överraska mig själv med en misstro till massornas aktionskraft och med en akademisk, abstrakt och följaktligen skeptisk inställning till revolutionen. Allt detta måste jag bekämpa hos mig själv – genom att tänka, läsa och framför allt genom erfarenhet – till dess jag övervunnit dessa element av tankelättja.

Sjunde klassen genomgick jag inte i Odessa utan i Nikolajev. Nikolajev var en landsortsstad. Skolans intellektuella standard var mycket låg. Men detta skolår i Nikolajev – 1896 – blev för mig ett avgörandets år. Det ställde mig inför frågan om min plats i samhället.

I Nikolajev träffade jag inte bara ungdom, som hyllade socialismen. Här sammanträffade jag också för första gången med människor, som tidigare varit landsförvista, och som nu levde i Nikolajev under polisuppsikt. Det var en del föga framträdande personer från narodnikirörelsens förfallstid. Socialdemokrater hade vid denna tid ännu inte börjat komma tillbaka från Sibirien, de skickades dit i stället. Två motsatta strömningar åstadkommo tillsammans en andlig virvelström. I denna snurrade jag runt en tid. Marxismen stötte mig bort genom sin förmenta ”trångsynthet”. Narodnikirörelsen åter luktade redan en smula mögel. I brinnande otålighet strävade jag att gripa idéerna genom att som en hund vädra mig fram till dem. Men de utlämnade sig inte så villigt. I min närmaste omgivning fann jag ingen, som kunde bli mig ett verkligt stöd. Dessutom blev jag genom varje nytt samtal bittert medveten om min okunnighet.

Jag blev bekant och god vän med en trädgårdsmästare, som hette Sjvigovski. Han var tjeck. För första gången träffade jag en arbetare, som läste tidningar, som kunde tyska, som kände till klassikerna, och som frimodigt deltog i marxisternas diskussioner med narodnikerna. I hans stuga i trädgården, som bara rymde ett enda rum, sammanträffade de forna landsförvista med studenter, som kommit hem under ferierna, och med stadens ungdom. Sjvigovski skaffade oss förbjuden litteratur. Under samtalen med de landsförvista förekommo namn från narodnikirörelsen: Sjeljabov, Perovskaja, Figner – inte som sagohjältar utan som levande människor, med vilka de forna landsförvistas äldre vänner hade kommit i beröring. Jag hade en förnimmelse av att jag blivit en liten länk i en stor kedja.

Förhållandet till min familj försämrades. Då min far kom till Nikolajev för att sälja säd, fick han på ett eller annat sätt reda på i vilka kretsar jag umgicks. Han anade den fara, som hotade, men hoppades kunna avvärja den med tillhjälp av sin faderliga auktoritet. Följden blev några våldsamma sammanstötningar mellan oss. Jag kämpade oförsonligt för min självständighet, för rätten att gå min egen väg. Det hela slutade med att jag avstod från allt ekonomiskt bistånd från min familj, flyttade från det ställe, där jag varit inackorderad och slog mig ned hos Sjvigovski, som under tiden hade arrenderat en annan trädgård med en rymligare bostad. Här bildade sex stycken av oss en ”kommun”. Om sommaren utökades antalet med ett par tuberkulösa studenter, som behövde frisk luft. Jag började ge lektioner. Vi bodde ytterst spartanskt, utan lakan i sängarna och levde på billig soppa, som vi själva kokade. Vi gingo klädda i blåa blusar och halmhattar och buro svarta käppar. I staden trodde man, att vi hade anslutit oss till någon mystisk sekt. Vi läste allt vi kommo över, diskuterade vilt, stirrade lidelsefullt in i framtiden och voro lyckliga på vårt eget sätt.

Min första revolutionära etapp

ÄR 1896 UTBRÖT den stora vävarestrejken i Petersburg. Den gav intelligensen mod. Då studenterna upptäckte, att mäktiga reserver väcktes till liv, blevo de själva djärvare. Under sommaren, julen och påsken kommo dussintals studenter till Nikolajev och förde med sig ett eko från striderna i Petersburg, Moskva och Kiev. En del av dem hade blivit relegerade från universitetet och vände tillbaka, kringstrålade av en pionjärgloria.

– Vi måste ha tag i arbetare, vi kan inte sitta här och vänta och fråga efter dem. Vi måste ha tag i arbetare och sen sätta i gång ...

Dagen därpå sutto vi på ett kafé, en grupp på fem, sex stycken. Speldosan bullrade i öronen på oss och hindrade ovidkommande att uppfatta vårt samtal. Mukhin, elektriker till yrket, mager och med spetsiga mustascher, knep ihop sitt kloka, vänstra öga och mönstrade välvilligt men inte utan betänksamhet mitt skägglösa ansikte. Så förklarade han sakligt och under betydelsefulla pauser: ”Evangeliet är för mig som ett agn i denna affär. Jag börjar med religionen och slutar med livet.”

Från den dagen störtade vi oss hals över huvud in i arbetet. Vi hade ingen mogen ledare, vår egen erfarenhet var obetydlig, men vi visste heller inte av vare sig svårigheter eller tvivel. Det ena gav sig av det andra.

Arbetarna kommo av egen drift till oss, som om de redan länge väntat på oss i fabrikena. Var och en av dem tog i sin tur en god vän med sig, många även sina hustrur, en del äldre arbetare sina söner. Unga och oerfarna ledare som vi voro, drucknade vi ganska snart i den rörelse, som vi hade satt i gång. Varje ord gav eko. Vid våra föreläsningar och fria diskussioner, som höllos i hemmen, i skogarna eller på flodstranden, samlades tjugo till tjugofem personer, ofta ännu fler. Det var i övervägande grad högt kvalificerade arbetare, som hade ganska goda inkomster. På Nikolajevs skeppsvarv var redan vid denna tid åttatimmarsdagen genomförd. En del av dem kallade sig för baptister, stundister, evangeliska kristna. Men ingen av dem var någon dogmatisk sekterist. Arbetarna övergävo alltmera den ortodoxa kyrkan, och baptismen blev för dem en kort etapp på vägen till en revolutionär inställning. Under de första veckorna använde sig en del av dem under diskussionerna av sekteriska talesätt och jämförde sig med de första kristna. Men nästan alla frigjorde sig mycket snart från denna fraseologi, som de yngre arbetarna ogenerat skrattade åt.

Snart började vi själva att skriva. Det blev mitt första försök på den litterära banan. Det sammanföll nästan med mitt första uppträdande som aktiv revolutionär. Jag författade upprop och artiklar, som jag sedan skrev av med tryckbokstäver för hektografen. På den tiden hade ingen hört talas om skrivmaskinen. Jag tecknade bokstäverna med den största omsorg, då jag betraktade det som en hederssak, att även de bland våra arbetare, som bara nått och jämnt kunde läsa, skulle kunna tyda de upprop, som gått igenom vår hektograf. Varenda sida krävde minst två timmars arbete. Ofta satt jag en hel vecka med ryggen böjd och tog ledigt endast för att gå till något möte eller för att leda en studiecirkel. Men vilken tillfredsställelse var det inte sedan att höra, huru grånade arbetare på fabrikena och i verkstäderna hade slukat de hemlighetsfulla arken med de gredelina bokstäverna, låtit dem vandra vidare till andra och livligt diskuterade dem! Senare flyttade vi vårt ”tryckeri” hem till en äldre arbetare, som genom en olyckshändelse blivit blind. Utan betänkande ställde han sitt hem till vårt förfogande. ”För den blinde är vilken plats som helst ett fängelse”, sade han med ett resignerat leende. Så småningom hopades hos honom ett stort förråd av glycerin, gelatin och papper. Vi arbetade om natten. Det ostädade rummet med sitt låga tak såg ytterst fattigt för att inte säga eländigt ut. På en järnkamin tillredde vi våra revolutionära rätter och hällde sedan ut dem på en bleckplåt. Den blinde, som hjälpte oss, rörde sig mycket säkrare än vi andra där i det halvmörka rummet. Ett ungt arbetarpar såg beundrande på huru jag tog ut de nytryckta arken

ur hektografen. Om en eller annan med ”nyktra” ögon och från ovan kastat en blick ned på denna ungdomliga grupp, som strävade i halvmörkret med en bedrövlig hektograf, hur fantastisk och löjlig skulle då inte blotta tanken ha förefallit honom, att vi hade satt som vårt mål att omstörta ett mäktigt, århundraden gammalt samhälle! Och ändå skulle detta företag lyckas på kortare tid än en generation: det var bara åtta år kvar till 1905 och inte fullt tjugo år till 1917.

Den 28 januari 1898 inträffade stora masshäktningar. Närmare två hundra personer arresterades. Många av dem voro fullkomligt oskyldiga. En och annan av dem vi litat på förnekade oss, ja, förrådde oss. Å andra sidan visade många, som knappast kommit mer än i kontakt med oss, prov på stor karaktärsstyrka. Nikolajevorganisationen fick kännas vid en hård påfrestning, men den blev inte tillintetgjord. Vi ersattes snart av andra. Revolutionärerna såväl som polisen fingo större erfarenhet.

Under de första fängelsemånaderna i Odessa fick jag mig inga böcker tillsända. Jag fick nöja mig med fängelsebiblioteket. Detta bestod huvudsakligen av konservativa, historiska och religiösa tidskrifter – flera år gamla. Jag studerade dem med en iver, som inte stod att stilla. Jag kände snart till alla sekter och allt slags katteri både i nyare tid och i gångna tider, alla fördelar, som den rättrogna gudstjänsten erbjöd, de bästa argumenten mot katolicismen, protestantismen, mot Tolstojs lära, mot darwinismen.

Min syster, som kom hemifrån för att besöka mig, hade på min uppmaning tagit med sig de fyra evangelierna på främmande språk. Med tillhjälp av mina skolkunskaper i tyska och franska läste jag dem vers för vers också på engelska och italienska. På detta sätt nådde jag ganska långt på några månader. Likväl måste jag tillstå, att mina språkliga färdigheter äro ganska medelmåttiga. Inte ens numera behärskar jag fullkomligt något främmande språk, trots det att jag har bott länge i olika europeiska länder.

När en fånge fick besök av sin familj, blev han instängd i en trång träbur, som genom dubbelgaller var avskild från den besökande. När min far första gången kom på besök, trodde han att jag var tvungen att tillbringa hela tiden i denna trånga bur. Han blev alldeles stum av förfäran. Som svar på mina frågor rörde han ljudlöst de vita läpparna. Aldrig kommer jag att glömma hans ansikte. När min mor kom var hon förberedd, och hon tog därför det hela mera lugnt.

Händelserna ute i världen nådde fram till oss endast som ett osammanhängande eko. Dreyfusprocessen, som kulminerade vid denna tid, fängslade oss genom sin dramatiska karaktär. En dag fingo vi höra, att en statskupp ägt rum i Frankrike, och att kungadömet åter upprättats. Vi grepos av en intensiv skamkänsla. Fångvaktarna sprungo genom järnkorridorerna i fängelset för att dämpa skriken och bankandet. De trodde att orsaken var, att man åter gett oss skämd middagsmat. Visst inte: fängelsets politiska flygel protesterade stormande mot det franska kungadömet återinförande. Några artiklar i de teologiska tidskrifterna om frimureriet väckte mitt intresse. Varifrån härstammade denna sällsamma rörelse, frågade jag mig själv. Hur skulle marxismen kunna förklara den? Under flera månader fördjupade jag mig i böcker om frimureriets historia, böcker, som jag fick genom mina föräldrar och vänner, och jag gjorde mina anteckningar.

Mot slutet av min fängelsevistelse i Odessa hade den tjocka anteckningsboken, som den gamle underofficeren Usov attesterat med sin namnteckning, blivit en sannskyldig skattkammare av historisk kunskap och filosofiskt djupsinne. Jag vet knappast, om den i dag skulle kunna tryckas i den form den då förelåg. Jag sög i mig alltför mycket på en gång från skilda fält, epoker och länder, och jag fruktar att jag i detta mitt arbete ville få fram alltför mycket på en gång. Men de grundläggande tankarna och slutsatserna tror jag voro riktiga. Redan vid denna tid kände jag mig stå på ganska säker grund, och den känslan förstärktes ytterligare under arbetets gång. Jag skulle i dag ge mycket för att åter få tag i den tjocka

anteckningsboken. Jag lämnade kvar den i Genève tillsammans med mitt övriga blygsamma emigrantarkiv, den gången jag reste till Ryssland, trots att det var förbjudet. Efter min andra flykt från Sibirien sökte jag förgäves återfinna det.

Den ryska studentrörelsen tog sig uttryck i demonstrationer. Kosackerna använde knutpiskan mot studenterna. De liberala voro upprörda över att man misshandlade deras söner. Socialdemokratin blev allt starkare, ju mer den smälte samman med arbetarrörelsen. Revolutionen var inte längre en privataffär för de intellektuella. Antalet arresterade arbetare ökades. I fängelserna blev det lättare att andas, trots att cellerna voro överfyllda. Mot slutet av vårt andra fängelseår meddelade man oss domarna i processen mot det sydryska förbundet: de fyra ledarna dömdes till fyra års förvisning till Östsibirien. Vi måste tillbringa ännu ett halvt år i fängelset i Moskva. För mig var detta en tid av intensivt teoretiskt arbete. Här fick jag för första gången höra talas om Lenin och studerade hans nyss utkomna bok om den ryska kapitalismens utveckling. Här skrev jag min broschyr om arbetarrörelsen i Nikolajev, som smugglades ut ur fängelset och kort därpå publicerades i Genève. Följande sommar transporterades vi från deportationsfängelset i Moskva till Sibirien. Under vägen gjorde vi uppehåll i olika fängelser och anlände först på hösten 1900 till vår förvisningsort.

Landsförvisning och flykt

FLODEN LENA utgjorde den stora vattenvägen för de landsförvista. När förvisningstiden var till ända, vände den förvisade hem igen längs floden söder ut. Förbindelsen mellan de olika förvisningsorterna, som ökade i antal, allteftersom den revolutionära vågen steg, bröts nästan aldrig. De landsförvista utväxlade brev, som emellanåt växte till veritabla avhandlingar.

Bland de deporterade var aristokratin representerad genom de gamla narodnikerna, som under årens lopp på sätt och vis blivit hemmastadda här. De unga marxisterna bildade en grupp för sig. Redan under min tid började det anlända arbetare, som dömts för strejk. De hade rivits ut ur massan på en slump, ofta voro de till hälften analfabeter. För dessa arbetare blev förvisningen en ovärderlig skola i politik och i kultur överhuvud. Meningsskiljaktigheter i teoretiska frågor togo sig här som annorstädes, där människor leva i påtvungen gemenskap, uttryck i form av gräl. Personliga, romantiska konflikter utvecklade sig tämligen ofta till tragedier. Ibland kunde konflikterna leda till självmord.

En del av de landsförvista, framför allt de som hamnat i de mindre städerna, uppsögos så småningom helt i sin nya miljö. Andra hemfölla åt alkoholism. Endast det mest intensiva arbete på egen utveckling kunde rädda en i förvisningen såväl som i fängelset. Marxisterna voro nästan de enda, som ägnade sig åt rent teoretiskt arbete.

Marxismen hade vid tiden för min deportation blivit den definitiva grundvalen för min världsåskådning och för hela mitt tänkesätt. I Sibirien försökte jag närma mig alla de s. k. "eviga" frågorna, kärlek, död, vänskap, optimism, pessimism o. s. v. under den synvinkel jag nu blivit förtrogen med. Under olika tider och skiftande livsförhållanden älskar, hatar och hoppas människan på olika sätt. Liksom trädet genom rötterna suger näring till bladen, liksom blommorna och frukterna livnära sig av jordens safter, så finner personligheten näring för sina tankar och känslor, även de "högsta", i samhällets ekonomiska grundval. I de artiklar, som jag den gången skrev, sysselsatte jag mig nästan uteslutande med ett enda tema: individen i förhållandet till samhället. För någon tid sedan utkommo dessa artiklar i samlad form. Skulle jag ha skrivit dem i dag, hade jag uttryckt mig annorlunda. Men i huvudsak skulle jag inte behöva ändra någonting.

Den revolutionära rörelsen utbreddes sig, men den saknade alltjämt inre sammanhang och planmässighet. Varje distrikt, varje stad förde sin egen kamp. Tsarismen hade den ofantliga fördelen av system i handlandet. Nödvändigheten av att skapa ett centraliserat parti sysselsatte

den tiden många hjärnor. Jag skrev en artikel över detta tema, i kolonierna cirkulerade kopior av den bland de deporterade, och den diskuterades ivrigt. Det föreföll oss, som om våra meningsfränder, både hemma i Ryssland och i landsflykten, inte tillräckligt hade uppmärksammat denna fråga. Men de både tänkte och handlade. Under sommaren 1902 fick jag mig tillsänt över Irkutsk en del böcker, där de nyaste utländska publikationerna, tryckta på det allra tunnaste papper, hade smugglats in i pärmarna. Vi fingo veta, att en marxistisk tidning, Iskra (Gnistan), hade startats i utlandet, och att den satte som sin huvuduppgift att få till stånd en centralorganisation för alla aktiva revolutionärer och att binda dem samman i en järnhård aktionsdisciplin.

Vi fingo Lenins skrift Vad måste göras?, som just utkommit i Genève, och som uteslutande sysselsatte sig med denna fråga. Mina egna handskrivna avhandlingar, tidningsartiklar och utrop för den sibiriska organisationen föreföllo mig nu oväsentliga och landsortsmässiga i jämförelse med denna nya stora uppgift. Jag måste skaffa mig ett nytt verksamhetsfält. Men först måste jag fly.

Min hustru och jag hade vid denna tid redan två döttrar. Den yngsta var ännu inte fyra månader gammal. Livet i Sibirien var hårt och uppslitande. Min flykt skulle fördubbla bördan för Alexandra Lvovna. Men hon avgjorde frågan med orden: "Det är nödvändigt". Den revolutionära plikten var för henne viktigare än alla andra hänsyn, i synnerhet de personliga. Det var hon, som först hade väckt tanken på att jag skulle fly, sedan vi kommit till klarhet om den nya, stora uppgiften. Hon avfärdade alla tvivel, som dök upp. Sedan jag flytt, lyckades hon under flera dagar dölja detta faktum för polisen. Från utlandet kunde jag endast med stor svårighet upprätthålla brevväxlingen med henne. Hon uthärdade senare en andra förvisning. Vi råkades senare endast tillfälligtvis, och när slumpen så fogade. Ödet hade skilt oss åt, men vår andliga förbindelse och vår vänskap brötos aldrig.

En bonde, som jag lärt känna, åtog sig att föra mig och E. G., Marx' översättarinna, bort från Verkholensk. Om natten dolde han oss ute på marken i ett lass hö, som övertäckts med bastmattor. Samtidigt hade vi lagt en docka under täcket i min säng; det skulle se ut som om jag vore sjuk; detta för att säkra mig två dagars försprång före polisen. Bonden fraktade oss på det sibiriska sättet, det vill säga med en fart på närmare tjugo verst i timmen. Jag räknade med ryggen ojämnheter i vägen, och jag hörde hur min granne stönade. Två gånger bytte vi hästar under vägen. Vid järnvägsstationen skildes jag från min reskamrat för att inte fördubbla eventuella misslyckanden och faror. Jag nådde tåget utan att något särskilt inträffade. Vänner från Irkutsk hade skaffat dit en kappsäck med skjortor, en slips och en del andra civilisationens kännetecken. I handen hade jag Gnjeditj's ryska översättning av Homeros. I fickan hade jag ett pass, som utställts på namnet Trotski. Jag hade själv skrivit det på måfå utan att ana att det skulle bli mitt namn för återstoden av livet. I Samara anslöt jag mig så att säga officiellt till organisationen Iskra under pseudonymen Péro (Pennan), en tribut till min framgång som journalist i Sibirien.

Som delegat från byrån i Samara besökte jag i Kharkov, Poltava och Kiev en mängd revolutionärer, som dels redan tillhörde organisationen Iskra, dels skulle vinnas för den. Jag återkom till Samara med ett ganska magert resultat: det fanns ingen möjlighet att omedelbart uträtta någonting. Ett allvarligt förarbete var nödvändigt. Emellertid uppmanade mig Lenin, som stod i ständig brevväxling med byrån i Samara, att snarast möjligt komma till utlandet.

Jag nådde gränsen utan missöde. Vid den sista stationen begärde en polis att få se mitt pass. Jag blev uppriktigt förvånad, då han fann det av mig egenhändigt förfärdigade passet fullt i sin ordning. Ledningen för den illegala passagen över gränsen visade sig ligga i händerna på en gymnasist. I dag är denne en framstående kemist och chef för ett vetenskapligt institut i Sovjetunionen. Gymnasisten sympatiserade med de revolutionära. Då han fick reda på, att jag

tillhörde organisationen Iskra, anslog han genast den stränge anklagarens ton. ”Har ni reda på, att Iskra i sina senaste nummer för en otillständig polemik mot terrorismen?” Jag var beredd på att kasta mig in i en principstrid, då gymnasisten vredgad tillfogade: ”Jag släpper er inte över gränsen!” Denna replik förbluffade mig, den kom något oväntat. Och ändå var den fullkomligt konsekvent. Femton år senare måste vi med vapen i hand bryta motståndet från socialrevolutionärernas sida. I detta ögonblick voro dock icke historiska perspektiv aktuella. Jag försökte klargöra för den unge mannen det orättfärdiga i att straffa mig för en artikel, som stått i Iskra och förklarade slutligen, att jag inte flyttade mig ur fläcken, förrän jag fått en vägvisare. Gymnasisten blev då en smula medgörligare.

Hela den påföljande dagen tillbragte jag i halmen i ladan hos en ukrainsk bonde, som utfodrade mig med vattenmeloner. Om natten körde han mig i hällregn över gränsen till Österrike. Samma natt måste jag färdas ytterligare åtta kilometer till närmaste järnvägsstation. De första två, tre kilometerna, som löpte utmed gränsen voro synnerligen besvärliga och farliga, innan vi kommo fram till stora landsvägen. En gammal judisk arbetare körde mig i sin lilla kärra. ”Förr eller senare sätter jag väl livet till på den här historien”, brummade han. – ”Varför det?” – ”Soldaterna prejar en, och svarar en inte, så skjuter de. Där borta kan ni se deras eldar. Men som väl är, är det en bra natt.” Och det var verkligen en bra natt: ogenomträngligt höstmörker, ett oavbrutet regnande, som piskade en i ansiktet. Hästhovarna sjönko djupt ned i det smutsiga väglaget. Vi körde utför en backe, hjulen begrovos i smörjan, den lätta vagnen lade sig mer och mer på sidan – till slut välte den. Jag ramlade ur och ned på vägen. Jag tappade min pincené i fallet. Men värre var, att i nästa ögonblick utstöttes det mest genomträngande skrik alldeles i närheten, ett förtvivlans skrik, en bön om hjälp, ett mystiskt rop till himlen. I den beckmörka, våta natten var det fullkomligt omöjligt att avgöra varifrån skriket kom och vem den hemlighetsfulla stämman tillhörde. Den var så uttrycksfull, så mänsklig. ”Han störtar oss i fördärvet, det kan jag svära på.” – ”Men vad är det?” frågade jag andlöst. ”Det är den förbannade tuppen, hustru min skickade den med mig till slaktaren ...” Med korta mellanrum ljödo nu tuppens genomträngande skrik. ”Han störtar oss i fördärvet, vi är bara två hundra steg från vaktposterna.” ”Men vrid då halsen av honom”, invände jag i raseri. ”Ja, men hur ska jag kunna få tag i'n? Han ligger under någonting.” Vi kröpo omkring i mörkret, letande med händerna i smörjan. Regnet öste ned, och vi förbannade både tuppen och vårt eget öde. Äntligen lyckades bonden att befria det stackars djuret, som strax lugnade sig. Med förenade krafter fingo vi sedan upp vagnen igen och kunde köra vidare. På stationen torkade och borstade jag mig i tre timmar, tills tåget äntligen anlände.

Min första landsflykt

TIDIGT EN HÖSTMORGON 1902 anlände jag till London över Zürich och Paris. Droskan körde mig till en adress, som jag skrivit upp på en papperslapp. Den visade sig vara Lenins bostad. I Zürich hade man på förhand meddelat mig, att jag skulle knacka tre gånger med portklappen. Dörren öppnades av Nadjesda Konstantinovna, som tydligen hade jagats upp ur sängen genom min knackning. Det var alltför tidigt på morgonen, och en, som känt närmare till europeiska vanor, skulle lugnt ha väntat ännu ett par timmar på stationen i stället för att knacka på hos folk i daggryningen. Men jag var ännu helt uppfylld av min flykt från Verkholensk. På samma barbariska sätt hade jag i Zürich stört Axelrod i hans bostad, dock inte fullt så tidigt på morgonen utan sent på natten. Lenin låg ännu till sängs, och i hans ansikte blandade sig vänlighet med en smula förvåning. Under sådana förhållanden ägde vårt första möte och vårt första samtal rum. Samma morgon, eller kanske var det morgonen därpå, tog Vladimir Iljitj mig med på ett långt strövtåg genom London. Han visade mig Westminster från en av broarna och en del andra betydelsefulla byggnader. Jag minns nu inte precis hans ord, men jag kommer ihåg tonfallet: ”Detta är *deras* berömda Westminster”. Med ”deras”

menade han självfallet inte engelsmännen utan den härskande klassen. Detta tonfall, som aldrig verkade sökt, fick Lenin ständigt, när han talade om kulturvärden eller nyare framsteg, om bokskatterna i British Museum, om de informationer, som utgingo från den europeiska pressen eller – många år senare – om det tyska artilleriet eller den franska aviatiken, de kan, de har, de gör – vilka fiender! Den härskande klassen kastade för honom sin skugga över hela den mänskliga kulturen, och denna skugga urskilde han alltid och överallt lika skarpt som själva dagsljuset.

Jag hyste vid detta tillfälle intet intresse för Londonarkitekturen. Det var inte heller för dess skull, som Lenin hade föreslagit mig denna promenad. Hans avsikt var att känna mig på pulsen, att omärkligt låta mig undergå ett förhör, en examen. Denna examen rörde sig faktiskt om ”hela programmet”.

Mitt arbete diskuterade vi den gången endast i största allmänhet. Jag skulle vistas i utlandet en tid, sätta mig in i den litteratur som fanns, se mig omkring, och sedan skulle fortsättningen ges av sig själv. Jag hade i varje fall den framtidsplanen att något längre fram återvända i hemlighet till Ryssland, tillbaka till det revolutionära arbetet.

Så började mitt livs korta Londonepisod. Jag slukade begärligt de utkomna numren av Iskra och Sarja (Morgonrodnaden), som hade samma redaktion. Snart började jag även att själv medarbeta i Iskra. Till att börja med skrev jag endast små notiser, sedan politiska artiklar och så till slut även ledare. Jag bevistade även ett möte i Whitechapel, där jag korsade min klinga med den gamle emigrantveteranen Tjajkovski och med den åldrande anarkisten Tjerkesov. Jag blev uppriktigt förvånad över de naiva argument, som dessa gamlingar använde sig av, när det för dem gällde att krossa marxismen. Jag minns, hur jag vände hemåt i en mycket uppyrmd sinnesstämning. Jag kände överhuvud inte trottoaren under skosulorna

En söndag besökte jag tillsammans med Lenin och Nadjesda Konstantinovna en kyrka, där ett socialdemokratiskt möte växlade med psalmsång. Talare var en typograf, som kommit hem från Australien. Han talade om den sociala revolutionen. Efter hans anförande reste sig alla och sjöngo: ”Allsmäktige Gud, drag försorg om att det varken skall finnas kungar eller rikemän”. Jag kunde knappast tro mina ögon och öron. Då vi lämnade kyrkan, sade Lenin: ”I det engelska proletariet vimlar det av sporadiska socialistiska och revolutionära tendenser, men allt är uppblandat med konservatism, religion och fördomar, dessa element kan därför inte tränga igenom och inte populariseras.” I London liksom senare i Genève var jag oftare tillsammans med Vera Sassulitj och Martov än med Lenin. I London, där vi bodde i samma hus och i Genève, där vi gärna åto middag och kvällsvard på samma lilla restaurang, råkades vi ett par gånger om dagen, medan Lenin levde ett regelbundet familjeliv, varför varje möte med honom utom de rent officiella blev något av en händelse. För de bohemlivets vanor och glädjestunder, som Martov var så svag för, stod Lenin fullkomligt främmande. Han visste att tiden, trots dess relativitet, är det mest absoluta av alla värden. Lenin tillbragte dagligen flera timmar i läsesalen i British Museum, där han studerade, och där han även i regel skrev sina artiklar. Det var tack vare honom jag fick tillträde till denna helgedom ... Men snart måste jag resa till kontinenten. Efter mitt ”provmöte” i Whitechapel skickade man mig som föredragshållare till Brüssel, Liege och Paris. Mitt föredrag utgjorde ett försvar för den materialistiska historieuppfattningen gentemot den s. k. subjektiva ryska skolans kritik.

Här följer en sida av N. J. Sedovas minnen från denna tid:

”Hösten 1902 var rik på föredrag och debatter i den ryska kolonin i Paris. Iskragruppen, som jag tillhörde, hade först besök av Martov, därefter av Lenin. I vår grupp talade man om en nyss anländ kamrat, som flytt från Sibirien. Han tog in hos Jekaterina Mikhailovna Alexandrovna, som tidigare haft sina sympatier hos narodnikerna men därefter slutit sig till Iskra. Vi unga satte stort värde på Jekaterina, lyssnade gärna på henne och stodo under hennes

inflytande. När den unge medarbetaren från Iskra dök upp i Paris, fick jag i uppdrag av Jekaterina Mikhailovna att hyra ett rum åt honom. Jag hittade ett för tolv francs i månaden i samma hus, där jag själv bodde, men det var litet och mörkt och liknade en fängelsecell. Då jag beskrev det för Jekaterina Mikhailovna, avbröt hon mig: 'Det ordnar sig nog. Det är ingenting att prata om, han tar det säkert'. Då vår unge kamrat (vars namn vi inte fingo reda på) hade flyttat in i detta rum, frågade Jekaterina Mikhailovna mig: 'Arbetar han på ett föredrag?' – 'Jag vet inte, men jag tror det', svarade jag. 'I går kväll, då jag gick upp för trappan, hörde jag honom vissla dämpat därinne.' – 'Hälsa honom, att han inte skall vissla utan hellre arbeta på sitt föredrag.' Jekaterina Mikhailovna var mycket intresserad av att det hela skulle gå bra för 'honom'. Det gick också bra, kolonin var förtjust, den unge representanten för Iskra överträffade alla förväntningar."

Jag studerade Paris mycket mera ingående än jag studerat London. Det berodde på N. J. Sedovas inflytande. Trots att jag är född och uppväxt på landet, var det först i Paris jag kom naturen in på livet. Först här fick jag också upp blicken för den äkta konsten. Det var lika svårt för mig att nå fram till en djupare förståelse av målarkonsten som av naturen.

Ovilligt och motsträvt lät jag mig sugas upp av miljön i detta världscentrum. Till att börja med förhöll jag mig "avvisande" gentemot Paris och försökte till och med att ignorera staden. Det var i grund och botten ett barbarents självhävdelseförsök. Jag kände på mig, att man helt måste ge sig hän, om man ville komma Paris nära och lära sig förstå det. Jag hade emellertid mitt eget område, som inte tolererade någon rival: revolutionen. Endast så småningom och med möda blev jag förtrogen med konsten. Louvren, Luxembourg och utställningarna väckte opposition hos mig. Jag tyckte att Rubens var alldeles för mätt och för självbelåten, Puvis de Chavannes alltför blek och asketisk. Carriéres bilder förbryllade mig med sitt mjuka skymningsljus. Samma svårigheter hade jag att förstå bildhuggarkonsten och arkitekturen. I grund och botten värjde jag mig på samma sätt mot konsten som jag tidigare värjt mig mot revolutionen, senare mot marxismen och slutligen i årtal mot Lenin och hans metoder.

I Paris hörde jag Jaurès. Det var under Waldeck-Rousseauministären, då Millerand var postminister och Gallifet krigsminister. Jag deltog i guesdisternas gatudemonstrationer och utslungade i korus som de övriga allehanda förnärmelser mot Millerand. Jaurès gjorde under denna tid inte något gynnsamt intryck på mig. Jag uppfattade honom alltför omedelbart som motståndare. Först några år senare lärde jag mig att värdesätta denna storslagna personlighet, dock utan att ändra min inställning till jaurèsismen.

Från Paris bar det vidare på en föredragsturné till de ryska studentkolonierna i Brüssel, Liège, Schweiz och Tyskland. I Heidelberg hörde jag den gamle Kuno Fischer, men kantianismen frestade mig inte. För den normativa filosofin stod jag organiskt främmande. Hur skulle man kunna föredra torrt hö, när det växer friskt gräs bredvid? ... Heidelberg räknades som ett tillhåll för de ryska studenter, som anslutit sig till den idealistiska skolan. Bland dessa befann sig även Avksentjev, som senare blev inrikesminister under Kerenski. I Heidelberg bröt jag mången lans i den häftiga striden om den materialistiska historieuppfattningens dialektik.

Partikongressen och brytningen

VID TRETTIO ÅRS ÅLDER reste Lenin till utlandet. Han var redan då i besittning av betydande teoretiska insikter och åtskillig revolutionär erfarenhet. I utlandet skulle han samarbeta med "Gruppen för arbetets frigörelse" och framför allt med Plekhanov, den framstående kommentatorn till Marx' arbeten och vägledaren för flera generationer. Vid Plekhanovs sida stodo två betydande auktoriteter: Sassulitj och Axelrod. Det var inte endast Vera Ivanovna Sassulitjs heroiska förflutna, som placerade henne i främsta ledet: hon var också i besittning av en skarp intelligens, betydande kunskaper i synnerhet på det historiska

gebitet och en sällsynt genomträngande historisk intuition. I motsats till Plekhanov och Vera Sassulitj, som voro starkast knutna till socialismen i de latinska länderna, representerade Axelrod inom gruppen mera den tyska socialdemokratins idéer och traditioner. Vid denna tid började det för resten gå utför med Plekhanov. Det som undergrävde hans position var just det, som samtidigt stärkte Lenins: revolutionens annalkande. Plekhanov var marxismens propagandist och polemiker men däremot inte proletariats revolutionäre politiker. Ju mer revolutionen närmade sig, desto mer kände han marken svikta under sina fötter.

Politisk redaktör för Iskra var Lenin. Tidningens mest betydande medarbetare var Martov, som skrev lika lätt och lika flytande, som han talade. Ansikte mot ansikte med Lenin, vars närmaste medarbetare han var, kände Martov sig dock inte riktigt väl till mods. De sade visserligen alltjämt du till varandra, men en viss kyla hade redan uppstått dem emellan. Martov levde mera för dagen och för de dagsaktuella kraven. Lenin stod med bägge benen fast i nutiden, men han trängde med sin tanke djupt in i framtiden. Martov hade otaliga, ibland mycket spirituella infall, hypoteser och förslag, som han själv ofta glömde lika snabbt som de dykt upp. Lenin däremot tog bara fasta på det han hade användning för och endast just då han hade användning för det. Den uppenbara skröpligheten i Martovs tankar kom mer än en gång Lenin att bekymrad skaka på huvudet. Men ännu hade inte någon medveten skiljaktighet mellan deras politiska linjer gjort sig gällande. Dock kan man säga att redan före brytningen var Lenin en av de "hårda" och Martov en av de "mjuka". Bägge voro medvetna om detta. Lenin betraktade Martov, som han för övrigt satte mycket stort värde på, med en kritisk och smått misstrogen blick, och Martov, som kände sig utsatt för denna blick, kände sig beklämd och sköt nervöst ihop sina magra skuldror. När de träffades och pratades vid, var det utan något vänligt tonfall i stämman, och några skämtsamma anmärkningar förekommo aldrig – åtminstone aldrig i min närvaro. När Lenin talade, såg han inte ens på Martov, och dennes ögon blevo glasartade under pincenén, som ideligen åkte ned på näsan och som han aldrig putsade. När Lenin talade med mig om Martov, fick hans stämma ett egendomligt tonfall: "Jaså, har Julius sagt det?", och han uttalade därvid namnet Julius på ett egendomligt sätt, något betonat, som om han velat tillägga: "Han är en utmärkt man, han är till och med betydande, men han är bara alldeles för vek ..."

Förbindelsen med Ryssland låg helt i Lenins händer. Hans hustru, Nadjesda Konstantinovna Krupskaja, var redaktionssekreterare. Hon bildade medelpunkten i hela organisationsarbetet, tog emot kamrater, som kommo långväga ifrån, anvisade platser för sammankomster, skrev brev, skrev chifferskrift och dechifferade. Inne i hennes rum rådde ständigt en lukt av bränt papper: ständigt och jämt höll hon på med att framför elden hålla brev, som skrivits med osynligt bläck.

Fyra månader efter min ankomst skrev Lenin till Plekhanov: "Jag föreslår samtliga redaktionsmedlemmar, att Peso upptas i redaktionen med samma rättigheter som dess övriga medlemmar. Peso har under flera månaders tid skrivit i varje nummer av tidningen. Han arbetar mycket energiskt för Iskra, han håller föredrag, och det med stor framgång. Utan tvivel är han en man med utomordentliga anlag, övertygad, energisk och han kommer att bli ännu bättre."

Tio dagar efter det Lenins brev avsänts, skrev Martov till Axelrod: "London, 10 mars 1903. Vladimir Iljitj föreslår oss att som likaberättigad redaktionsmedlem uppta som Ni känner. Hans litterära arbeten bevisa att han är en otvivelaktig begåvning. Till sin inställning är han helt och hållet en av de våra, han uppgår fullständigt i Iskras intressen och han har här (i utlandet) stort inflytande tack vare sin oratoriska talang. Han talar utmärkt, bländande. Jag har själv liksom Lenin övertygat mig om det. Han äger kunskaper och arbetar av alla krafter på att komplettera dessa. Jag ger obetingat min anslutning till Vladimir Iljitjs förslag."

Varför var Lenin så angelägen om att knyta mig till gruppen? Han ville försäkra sig om en pålitlig majoritet. I en rad betydelsefulla frågor hade redaktionen kluvits i två grupper, vardera på tre medlemmar: de gamla – Plekhanov, Sassulitj och Axelrod – och de unga: Lenin, Martov och Potresov. Lenin tvivlade inte på att jag i de allvarligaste frågorna skulle gå samman med honom. Lenins förslag om att ge mig tillträde till redaktionen stötte på motstånd från Plekhanovs sida. Inte nog därmed: detta Lenins förslag var den ursprungliga orsaken till Plekhanovs starka antipati mot mig, ty han var övertygad om att Lenin åsyftade att få till stånd en stabil majoritet mot honom själv. Plekhanovs antipati mot mig varade länge och försvann i realiteten aldrig. I april 1904 skrev Martov i ett brev till Axelrod om det ”personliga, tarvliga och för honom (Plekhanov) nedsättande hat mot en viss person” (nämligen mig).

*

Kongressen öppnades i Folkets hus i Brüssel. I den kooperativa organisationens lagerlokal, som ställts till vår disposition, och som var väl dold för obehöriga blickar, hade det uppstaplats balar av ull, och vi måste uthärda ideliga angrepp från otaliga loppor. Mötena artade sig till en sannskyldig fysisk tortyr. Men vad värre var – alltifrån kongressens första dagar märkte de delegerade, att de blevo skuggade.

I spetsen för ryska polisen i Berlin stod vid denna tid en viss Harting, och han skrev i sin rapport till ministeriet, att ”polisen i Brüssel hade förvånat sig över en påfallande stark tillströmning av utlänningar, och att den hade sina misstankar riktade mot tio personer för anarkistisk verksamhet”. I verkligheten var det Harting själv, som hade ”förvånat” polisen i Brüssel. Harting hette i verkligheten Heckelmann och var en provokatör. Han hade av en fransk domstol blivit dömd – in contumaciam – till straffarbete. Senare blev han chef för ochranan (hemliga polisen) och – under falskt namn – utnämnd till riddare av hederslegionen. Sina upplysningar hade han fått genom en annan provokatör, doktor Sjitomirski, som från Berlin tog aktiv del i organiserandet av kongressen. Detta upptäcktes emellertid först flera år senare.

Under kongressen, som flyttades från Brüssel till London, framträdde tydligt motsättningarna inom Iskras ursprungliga leder. Man började att särskilja de ”hårda” och de ”mjuka”. Meningsskiljaktigheterna kommo först till synes under behandlingen av den första paragrafen i stadgarna: vilka skulle räknas som partimedlemmar? För att göra partiet homogent, krävde Lenin att partiet skulle göras identiskt med den illegala organisationen. Martov ville, att man som partimedlemmar även skulle räkna dem, vilka arbetade under ledning av denna organisation. Denna meningsskiljaktighet hade ingen omedelbar praktisk betydelse, eftersom organisationen i båda fallen hade det avgörande inflytandet. Inte desto mindre stod man här inför två divergerande tendenser. Lenin ville ha klarhet i formerna, en skarp linje i partiets inre förhållanden. Martov önskade inte dessa stränga konturer. Bakom kulisserna uppstod en dragkamp om varje enskild delegat. Lenin sparade inga ansträngningar för att vinna mig.

Den revolutionära centralismen är en hård princip, auktoritär och krävande. Den kan ofta ta sig obarmhärtiga uttryck gentemot personer eller grupper, som tidigare delat dess tankar och idéer. Det är ingen tillfällighet, att man så ofta i Lenins ordförråd stöter på ord som *oförsonlig* och *skoningslös*. Endast den högsta anspänning mot ett mål, som är fritt från alla småskurna, privata intressen, kan rättfärdiga en sådan hårdhet. 1903 var det emellertid fråga om att utmönstra Axelrod och Sassulitj ur Iskras redaktion. För dem båda hyste jag inte bara aktning utan också personlig tillgivenhet. Även Lenin satte dem högt på grund av deras förflutna. Men han hade mer och mer kommit till klarhet över att de utgjorde ett hinder för vidare fram-marsch, och han drog den organisatoriska slutsatsen därav: båda måste avlägsnas från ledande befattningar. Jag kunde inte vara med om detta. Hela mitt väsen upprördes över detta hänsynslösa undertryckande av forna kamrater, som äntligen hade kommit innanför partiets

tröskel. Denna min opposition ledde till brytningen med Lenin på den andra kongressen. Hans handlingssätt föreföll mig otillständigt, fruktansvärt och frånstötande. Icke desto mindre var det politiskt riktigt och följaktligen nödvändigt för organisationen. Brytningen med de gamla kamraterna, som dröjt sig kvar i den förberedande epoken, var i alla avseenden oundviklig. Lenin hade insett detta tidigare än någon annan. Han gjorde till och med ett försök att behålla Plekhanov kvar genom att avlägsna honom från Sassulitj och Axelrod. Men försöket skulle inte föra till något resultat, vilket de följande händelserna visade.

Jag betraktade mig själv som centralist. Men säkert är, att jag på den tiden inte var i stånd att inse hur nödvändigt det var med en stram och myndig centralism, när det gällde att leda massornas millioner i kamp mot ett gammalt samhälle. För mig innebar den leninistiska centralisationen ingen klar och självständig och genomtänkt revolutionär åskådning. Att på egen hand komma till klarhet över ett problem och därav draga alla nödvändiga konsekvenser, det har alltid för mig framstått som mitt andliga livs mest bjudande krav.

I vilket fall som helst innebar den andra kongressen en viktig etapp i mitt liv, inte minst därför att den för åratal framåt kom att skilja mig från Lenin. När jag numera betraktar det skedd i dess helhet, beklagar jag inte brytningen. Jag återvände till Lenin senare än mången annan, men jag kom tillbaka på min egen väg efter att ha genomlevt och genomtänkt revolutionens, kontrarevolutionens och det imperialistiska krigets erfarenheter. Tack vare den omständligheten återvände jag till Lenin mera fast övertygad och mera på allvar än de av hans ”lärjungar”, som under hela den tid han levde kopierade mästarens ord och rörelser – många gånger ganska malplacerat – men som efter hans bortgång ha avslöjat sig som hjälplösa epigoner och omedvetna redskap i händerna på fiendliga krafter.

Tillbaka till Ryssland

HELA ÅRET 1904 var för mig fyllt av konflikter med den ledande mensjevikgruppen, när det gällde politiska och organisatoriska problem. Striden rörde sig om två huvudfrågor: vilken hållning skulle man intaga å ena sidan gentemot liberalismen, och å den andra gentemot bolsjevikerna? Jag hävdade, att man borde resa ett oförsonligt motstånd mot liberalernas försök att vinna massornas stöd, och samtidigt krävde jag utifrån samma bevekelsegrunder och det alltmera bestämt, att de två socialdemokratiska grupperna skulle smälta samman. I september 1904 avgav jag en formell deklaration, att jag lämnade minoriteten, som jag faktiskt inte hade tillhört sedan april månad.

Alltsedan Londonkongressen hade hela södra Ryssland varit skådeplatsen för en mäktig strejkrörelse. Bonderevolterna blevo allt tätare. Det jäste vid universiteten. Det rysk-japanska kriget dämpade för en tid denna rörelse, men tsarismens militära sammanbrott gav snart revolutionen en kraftig stöt framåt. Pressen blev djärvare, de terroristiska handlingarna vanligare, de liberala satte sig i rörelse och en kampanj inleddes. Revolutionens huvuduppgifter fixerades. Det som för mig ännu tedde sig abstrakt fick nu ett levande, socialt innehåll. Mensjevikerna, i synnerhet Vera Sassulitj, satte alltmera sitt hopp till de liberala.

Under liberalernas kampanj, som snart hamnade i en återvändsgränd, framkastade jag på hösten 1904 den frågan: vad ha vi nu att göra? Och jag svarade: den enda framkomliga vägen är storstrejken, följd av proletariats resning, varefter detta tar ledningen av folkets massor mot liberalismen. Detta avlägsnade mig ännu mer från mensjevikerna.

Efter ”den blodiga söndagen” den 9 (22) januari 1905 kunde jag inte längre stanna kvar i utlandet. Efter kongressen stod jag inte längre i förbindelse med bolsjevikerna. Rent organisatoriskt hade jag brutit med mensjevikerna. Jag fick handla på eget ansvar.

Försedd med pass för pensionerade sekondlöjtnanten Arbusov anlände jag i februari till Kiev, där jag under några veckor flyttade från den ena bostaden till den andra. En tid måste jag till och med hålla mig dold på en ögonklinik. På order av överläkaren, som hade reda på min historia, gjorde en sjuksköterska i ordning fotbad åt mig – vilket förödmjukade mig inte så litet – hon gav mig också ”smärtstillande” injektioner i ögonen. Jag var tvungen att konspirera i dubbel måtto. Jag skrev proklamationer bakom ryggen på sjuksköterskan, som övervakade mig minutiöst för att hindra mig att anstränga ögonen. Under rondan rusade professorn, sedan han lyckats befria sig från en opålitlig assistent, in på mitt rum tillsammans med en kvinnlig medhjälpare, som han hade förtroende för, låste dörren och drog gardinen åt sidan under förevändning att vilja undersöka mina ögon. Så gåvo vi oss till att skratta alla tre; ett dämpat men muntert skratt. ”Har ni cigaretter?” – ”Ja tack, det har jag.” – ”*Quantum satis?*” – ”*Quantum satis . . .*” Så skrattade vi igen. Därmed var undersökningen avslutad, och jag fortsatte med mina proklamationer. Detta liv tilltalade mig i hög grad. Jag kände mig bara en smula nedstämd för den hyggliga gamla sjuksköterskans skull, som så samvetsgrant gjorde i ordning mina fotbad.

Det fanns på den tiden i Kiev ett berömt tryckeri i revolutionens tjänst, som trots upprepade katastrofer i den närmaste omgivningen fortsatte sin verksamhet i flera år och det mitt för näsan på gendarmerichefen Novitski ... Där trycktes också mina proklamationer under våren 1905. De viktigaste uppropen anförtrodde jag emellertid åt den unge ingenjören Krassin, som jag lärde känna i Kiev. Krassin var medlem i den bolsjevikiska centralkommittén och hade i Kaukasus ett stort, välrustat tryckeri till sitt förfogande. För mig innebar bekantskapen med Krassin 1905 en ödets välgärning. Vi avtalade att träffas i Petersburg. Det var han, som gav mig upplysning om mötesplatserna där. Den första och viktigaste av dessa adresser var Litkens’, som var överläkare vid Konstantinska skolan.

I partiavseende tillhörde jag ingen av de olika grupperna. Jag fortsatte att samarbeta med Krassin, som den tiden var bolsjevik, men med en mera försonlig inställning. Detta närmade oss ännu mer till varandra på grund av mina dåvarande åsikter. Samtidigt stod jag emellertid allt fortfarande i förbindelse med den lokala mensjevikgruppen, vars huvudmassa var mycket revolutionär. Det var under mitt inflytande, som denna grupp gick in för att bojkotta den första rådgivande duman och därigenom kom i konflikt med sin central utlandet. Den mensjevikiska gruppen gick dock snart under. Den förråddes av en av sina mest aktiva medlemmar, Dobroskok, med tillnamnet ”Nikolaj med guldglassögonen”, som var professionell provokatör. Han visste, att jag uppehöll mig i Petersburg, han kände mig väl till utseendet. Min hustru blev arresterad vid ett första-majmöte i en skog. Själv tvangs jag att hålla mig gömd. På sommaren reste jag till Finland. Där kunde jag andas ut ett tag, det vill säga, jag ägnade långa timmar åt litterära arbeten och korta stunder åt spatserturer. Jag slukade tidningarna, jag höll mig underrättad om partibildningarna, jag klippte notiser och ordnade fakta. Det var under denna period, som jag bildade mig den slutliga uppfattningen av de inre krafterna i det ryska samhället och utsikterna för en revolution hos oss.

I slutet av september drog jag mig tillbaka till en ännu mera isolerad plats i Finland: till en skog vid stranden av en insjö. Jag inackorderade mig i en fredlig familjepension, som hette Ro, på finska Rauha. Det stora pensionatet var nu mot slutet av säsongen alldeles tomt. Den första snön kom tidigt och föll i väldiga massor. Furuskogen var täckt med ett svepdok. Pensionatet låg utdött. Kyparen höll till i köket, som låg i källarvåningen. ‘Det var verkligen, som namnet angav: Ro, den stora stillheten ... inte en själ, inte ett ljud. Jag skrev och gjorde promenader. En kväll förde brevbäraren med sig en bunt tidningar från Petersburg. Jag bredde ut dem, den ena efter den andra. Det var, som om en storm hade brutit lös och rasade in genom mitt fönster. Strejken växte, den utbredde sig från stad till stad. Under stillheten i hotellet ljöd prasslet av tidningspapperet för mina öron som bullret av ett jordskred.

Revolutionen var i full gång. Jag bad kyparen om räkningen, beställde skjuts och for i väg för att möta skredet, bort från pensionatet Ro. Samma afton talade jag i Petersburg, i Polytekniska Institutets stora sal.

1905

OKTOBERSTREJKEN utvecklade sig inte planmässigt. Den började som en typograf strejk i Moskva och mojnade sedan av. Partierna förutsågo, att de avgörande slagen måste stå den 9 januari. Detta var orsaken, varför jag utan att göra mig någon brådska avslutade mina arbeten i Finland. Men strejken, som börjat spontant, och som redan höll på att avvecklas, spred sig plötsligt till järnvägarna och grep därefter våldsamt omkring sig. Efter den 10 oktober utbredde den sig från Moskva över hela landet och hade redan då en politisk karaktär. En liknande strejk hade världen icke sett maken till. I många städer kom det till sammanstötningar med trupperna. I stort sett fortfor dock det hela att ha karaktären av en politisk strejk utan att ännu övergå till väpnat uppror. Icke desto mindre förlorade absolutismen besinningen och gav efter. Konstitutionsmanifestet av den 17 oktober offentliggjordes. I realiteten behöll tsarismen, trots det dråpslag den utsatts för, maktapparaten i sin hand. Regeringens politik var, för att citera Witte, mer än någonsin ”en kombination av feghet, blindhet, falskhet och dumhet”. Revolutionen hade dock vunnit en första seger, den var visserligen ofullständig, men den gav stora löften.

När jag anlände till Petersburg, var strejken redan i full gång.

Rörelsen utbredde sig alltjämt, men det förelåg en fara, att den inte skulle leda till något resultat, då den inte stod under ledning av en massorganisation. När jag kom från Finland, hade jag planen färdig: en partilös valorganisation, som räknade med en delegat på tusen arbetare. Författaren Jordanski, som senare skulle bli Sovjetunionens ambassadör i Italien, meddelade mig samma dag jag kom, att mensjevikerna redan hade utställt parollen om ett revolutionärt representationsorgan med en delegat på femhundra arbetare. Det lät ju rimligt. De av medlemmarna i den bolsjevikiska centralkommittén, som då befunno sig i Petersburg, motsatte sig absolut en partilös arbetarrepresentation av fruktan för att denna skulle kunna bli en konkurrent till partiet. Bolsjevismens ledande krets uppträdde som sekterister i sin inställning till sovjet, ända tills Lenin anlände i november. Partiets stora massa valde intuitivt och riktigare den linje, som måste följas, i motsats till dessa kvasiledare, som voro hänvisade till sig själva. Det faktum, att Lenin kom hem från utlandet något för sent, var en av orsakerna till att den bolsjevikiska gruppen inte förmådde ta ledningen under den första revolutionen.

I sovjet framträdde jag under namnet ”Janovski” – efter min hemort. Mina artiklar undertecknade jag ”Trotski”. Jag måste medarbeta i tre tidningar. Tillsammans med Parvus övertog jag redaktionen av den lilla *Russkaja Gaset*a (Ryska Tidningen), som vi gjorde till ett massornas kamporgan. På ett par dagar steg upplagan från 30,000 till 100,000. En månad senare var den uppe i en halv million. I tekniskt avseende stodo vi ingalunda i nivå med den väldiga efterfrågan. Den 13 november slog vi oss ihop med mensjevikerna för att starta ett stort politiskt organ, *Natsjalov* (Begynnelsen). Denna tidnings upplaga steg inte från dag till dag utan från timme till timme. Bolsjevikernas *Novaja Sjisn* (Nytt Liv) var tämligen matt under Lenins frånvaro. *Natsjalov* hade däremot en oerhörd framgång.

Under de femtiotvå dagar, som den första sovjeten existerade, voro vi fullkomligt överlastade med arbete: sovjetmöten, exekutivkommitté, ideliga konferenser och tre tidningar. Jag kan själv inte fatta, hur vi kunde leva i denna virvel av aktivitet. Allt gjordes undan i en fart och inte så illa för övrigt, ibland till och med riktigt bra.

Sovjet kom väldiga massor att vakna. Alla arbetare stodo som en man kring sovjet. Ute i lantdistrikten jäste det liksom bland trupperna, vilka nu vände tillbaka från Ostasien efter

freden i Portsmouth. Gardesregementena och kosackerna höllo dock stånd. Den segrande revolutionens samtliga element funnos där slumrande, men de hade ännu inte nått fram till ett moget och medvetet stadium.

Den 18 oktober, dagen efter offentliggörandet av manifestet, hade flera tusen demonstranter församlats framför universitetet i Petersburg, ännu varma av striden och berusade av den första segern. Jag ropade ned till dem från den höga balkongen, att den halva seger vi vunnit, den var inte nog: vi hade med en oförsonlig fiende att göra; vi hade all anledning att frukta försåt. Jag rev sönder tsarens manifest i småbitar framför människomassan och strödde papperslapparna för vinden. Men politiska varningar som dessa göra endast ett svagt intryck på massans känslor. Den måste genomgå de stora händelsernas skola.

Jag erinrar mig i detta sammanhang ett par scener från sovjets liv i Petersburg.

Den första inträffade den 29 oktober. Det talades inte om någonting annat i staden än om en judeförföljelse som de Svarta Hundradena hade förberett. Arbetarrepresentanter, som kommo direkt från fabrikerna till sovjet, kunde från tribunen framvisa modeller av vapen tillverkade för att bekämpa de Svarta Hundradena. De svängde omkring sig med finska knivar, dolkar, ståltrådsbattonger, men nästan som på skämt, under muntra vitsar och burleska lustigheter. Det föreföll, som om de inbillat sig, att deras blotta vilja till motstånd skulle vara tillräcklig för att lösa problemet. Det övervägande flertalet bland dem hade ännu inte förstått, att det gällde en kamp på liv och död. Det fingo de lära sig under decemberdagarna.

På aftonen den 3 december omringades Petersburgs sovjet av trupperna. Alla utgångar stängdes. Från ett galleri, där exekutivkommittén satt församlad, skrek jag ned till de hundratala representanterna: "Gör inget motstånd! Utlämna inte vapnen till fienden!" Man hade revolverar i fickorna. Och så började arbetarna att förstöra sina vapen där nere i mötessalen, som redan på alla sidor var blockerad av infanteri-, kavalleri- och artilleriavdelningar. Med vana händer krossades browningrevolverna mot muserpistolerna och tvärtom. Den övermodiga glättigheten från den 29 oktober var som bortblåst. Genom klirrandet, som uppstod, då metallen krossades, kunde man höra, hur de skuro tändar, dessa representanter för ett proletariat, som för första gången verkligen fick känna och uppleva att det behövdes en helt annan, starkare och obarmhärtigare kraftansträngning för att knäcka och krossa fienden.

Den halva segern för oktoberstrejken blev mycket värdefull för mig inte bara i politiskt avseende. Den hade för mig samtidigt en ovärderlig teoretisk betydelse. Varken det liberala borgerskapets opposition eller böndernas revolter eller de intellektuellas terrorism hade kunnat tvinga tsardömet på fall. Det var arbetarnas strejk, som för första gången hade åstadkommit det. Proletariatets revolutionära hegemoni hade blivit ett obestridligt faktum. Jag ansåg, att teorin om den permanenta revolutionen på ett lysande sätt hade bestått sitt första prov. Allt talade för att revolutionen hade öppnat perspektivet för proletariatets slutliga makterövring. De år av reaktion, som följde, kunde inte rubba denna min uppfattning. Men härav drog jag även konsekvenser för Västeuropas vidkommande. Om det unga ryska proletariatets makt var så stor, hur stor måste då inte proletariatets makt vara i de mest civiliserade länderna?

Lunatjarski har sedermera med den för honom utmärkande bristen på vederhäftighet och noggrannhet karakteriserat min revolutionära inställning på följande sätt: "Kamrat Trotski hade – år 1905 – tillägnat sig den uppfattningen, att de båda revolutionerna – den borgerliga och den socialistiska – utan att sammanfalla äro inbördes förbundna med varandra, på så sätt, att vi ha att motse en permanent revolution. Har man först genom en borgerlig omvälvning glidit in i den revolutionära perioden, då kan den ryska delen av mänskligheten och därmed hela den övriga världen inte komma ut ur denna period, förrän den sociala revolutionen är fullbordad. Man kan inte förneka, att kamrat Trotski, då han formulerade denna sin

uppfattning, visade prov på en stor klarsyn, även om han gjorde sig skyldig till en felräkning på femton år.”

Anmärkningen om denna felräkning har knappast blivit djupsinnigare därför att Radek har upprepat den. 1905 voro alla våra mått och steg, alla våra paroller inriktade på en segerrik utgång av revolutionen och inte på något nederlag. Det var inte tal om någon frist eller något uppskov. Det gällde att analysera de inre krafterna i revolutionen och sedan söka förutse utvecklingen i stort.

Lenin tog ingen direkt del i sovjets arbete, han begärde aldrig ordet där en enda gång. Det är överflödigt att betona, att han med uppmärksamhet följde varje steg från sovjets sida, att han påverkade dess politik genom bolsjevikgruppens representanter, att han klargjorde och belyste dess aktioner i sin tidning. Inte på en enda punkt var Lenin oenig med den politik, som sovjet förde. Sovjets samtliga beslut blevo för övrigt, som dokumenten bevisa, med undantag möjligen för några tillfälliga och mindre viktiga, redigerade av mig, föredragna av mig inför exekutivkommittén och i dess namn av mig inlämnade till sovjet.

Sovjets förste president valdes omedelbart innan jag kommit från Finland. Det var den unge advokaten Khrustalev, en tillfällig figur i revolutionen, som intog en mellanställning mellan Gapon och socialdemokratin. Khrustalev satt som president, men den politiska ledningen låg inte i hans hand. Efter hans arrestering valdes ett nytt presidium med mig som ordförande. Svertjkov, en av de sovjetmedlemmar, som gjorde sig särskilt bemärkta, skriver i sina Minnen: ”Sovjets ideologiske ledare var Trotski. Presidenten, Nossar-Khrustalev, var närmast en bulvan. Han var ej i stånd att personligen avgöra en enda principfråga.” Å andra sidan berättar Lunatjarski i sina memoarer följande: ”Jag minns, att någon i Lenins närvaro sade: ‘Krustalevs stjärna är i nedgång, och sovjets starke man är i verkligheten Trotski.’ Lenins ansikte mörknade ett slag, men så sade han: ‘Varför inte? – Trotski har erövat denna position genom ett outtröttligt och förträffligt arbete’.”

Revolutionen 1905 innebar en vändpunkt för Ryssland, för partiet och för mig själv. En vändpunkt i betydelsen: större mogenhet. Mitt första revolutionära arbete – i Nikolajev – var ett isolerat och trevande försök. Och likväl var detta försök inte utan betydelse. Jag har kanske under alla de år som följde aldrig haft möjlighet att komma i så intim beröring med arbetarna som just i Nikolajev. Jag hade på den tiden ännu inte vad man kallar ”ett namn”, och det fanns ingenting, som skilde mig från dem. De huvudtyper, som karakterisera det ryska proletariatet, inpräntades för alltid i mitt medvetande. De arbetare, som jag senare träffade, voro nästan utan undantag variationer av dessa typer. I fängelset måste jag börja mina revolutionära studier nästan från början. Två och ett halvt års fängelse jämte två års förvisning gävo mig möjlighet att bygga upp den teoretiska grundvalen för en revolutionär livsåskådning. Den första landsflykten blev för mig en politisk högskola. Under ledning av framstående revolutionära marxister lärde jag mig att anlägga breda historiska perspektiv på världshändelserna och deras internationella sammanhang. Mot slutet av denna emigrationsperiod hade jag avlägsnat mig från båda de ledande grupperna: bolsjeviker och mensjeviker. Jag återvände till Ryssland i februari 1905. De andra landsflyktiga ledarna kommo inte tillbaka förrän i oktober och november. Det var nödvändigt att fatta snabba beslut. Jag kan här inte undvika att påpeka, att dessa avgöranden gävo sig av sig själva åtminstone enligt mitt sätt att se. Det var med förvåning och ovilja, som jag senare fann hur den intelligentaste bland mensjevikerna, Martov, lät sig överrumplas och förvirras av varje större händelse.

Lunatjarski behandlar i en bok med titeln *Silhuetter*, som nu är förbjuden, den roll, som den första revolutionens ledare spelade: ”Hans (Trotskis) popularitet bland proletariatet i Petersburg var mycket stor vid den tidpunkt, då han blev arresterad, och den växte ytterligare genom hans uppträdande ... inför domstolen. Jag måste säga, att Trotski av alla de socialdemokratiska

ledarna under åren 1905-1906 trots sin ungdom otvivelaktigt var den, som visade sig vara bäst förberedd. Han präglades i mycket mindre grad än någon annan av den trångsynthet, som emigrantlivet gärna medför, och från vilken inte ens Lenin, som jag redan påpekat, vid denna tid ännu lyckats frigöra sig. Trotski insåg klarare än de övriga vad en politisk kamp egentligen är. Han gick ut ur revolutionen med den största popularitet. Varken Lenin eller Martov hade vunnit något i det avseendet.”

För Ryssland innebar revolutionen 1905 en generalrepetition för 1917. För mig personligen hade den samma betydelse. Jag kastade mig in i händelserna 1917 med beslutsamhet och säkerhet, just därför att jag i dessa händelser inte såg någonting annat än en fortsättning och vidareutveckling av det revolutionära arbete, som avbröts då sovjets medlemmar arresterades i Petersburg den 3 december 1905.

Vi häktades dagen efter kungörelsen av vad man kallat vårt ”finansmanifest”, där tsarismens oundvikliga bankrutt proklamerats. Sovjets manifest proklamerade öppet: ”Självhärskardömet har aldrig åtnjutit folkets förtroende och har inte fått sin makt och myndighet från detta. Följaktligen besluta vi, att vi inte vilja tillåta betalningen av de lån, som tsarens regering upptog, då den låg i öppen strid med hela folket”. Parisbörsen kunde några månader senare svara på vårt manifest genom att bevilja tsaren ett nytt lån på sjuhundrafemtio millioner francs. Den reaktionära och liberala pressen hånade sovjets vanmäktiga hot mot tsaristernas finanser och de europeiska bankirerna. Man försökte sedan glömma manifestet. Men det gjorde sig självt påmint. Tsarismens finansiella bankrutt, som förberetts under långliga tider, inträffade samtidigt med det militära sammanbrottet. Efter revolutionens seger annullerades genom ett dekret från folkkommissariernas råd, daterat den 10 februari 1918, tsarismens hela skuld. Dekretet äger allt fortfarande giltighet. De ha orätt, som hävda, att oktoberrevolutionen inte erkände några förpliktelser. Revolutionen erkände utan prut *sina förpliktelser mot sig själv*. Den förpliktelse, som den påtog sig den 2 december 1905, uppfylldes den 10 februari 1918. Den kan med den största rätt säga till tsarismens kreditorer: ”Mina herrar, ni blevo varnade i god tid!”

Dom, deportation och flykt

EN ANDRA FÄNGELSEPERIOD började nu för mig. Jag uthärdade den vida bättre än den första, men fängelseförhållandena voro också betydligt bättre än åtta år tidigare. En tid satt jag i Krestyfängelset, därefter i Peter-Paulfästningen för att slutligen hamna i rannsakningshäktet. Innan vi skickades i väg till Sibirien, överfördes vi till deportations-fängelset. Allt som allt varade detta i femton månader. Åter kom en tid, då jag systematiskt kunde ägna mig åt vetenskapliga och litterära sysselsättningar. Jag studerade jordröntans teori och den sociala utvecklingens historia i Ryssland. Ett större arbete om jordröntan, som jag aldrig hann avsluta, gick förlorat under de första åren efter oktoberrevolutionen. Det var min största förlust, sedan min studie över frimureriet förstörts. Vad mina studier över Rysslands sociala historia beträffar unnade de i en avhandling med titeln Balanser och perspektiv. Den innebar en för sin tid tämligen fullständig framställning av den permanenta revolutionens teori.

Sedan vi överförts till rannsakningshäktet, kunde vi mottaga besök av våra advokater. Den första duman hade satt ny fart i det politiska livet. Tidningarna anlade en djärvare ton. Marxistiska stridsskrifter började åter utgivas. I fängelset skrev jag mycket. Advokaterna toga manuskripten med sig i sina portföljer. Jag arbetade med en så rasande iver, att den dagliga promenaden på fängelsegården nästan kom att framstå för mig som en irriterande plikt.

”Trotskis cell”, skrev Svertjkov, som satt fängslad där tillsammans med mig, ”förvandlades snart till ett slags bibliotek. Han fick absolut alla böcker till sig, som voro förtjänta av någon uppmärksamhet. Han läste dem, och dagen i ända, från morgon till sena natten satt han

fördjupad i sitt litterära arbete. – Jag mår ypperligt, förklarade han. Här kan jag sitta och arbeta. Samtidigt vet jag med säkerhet, att ingen kommer och arresterar mig. Ni måste erkänna, att det är ganska sällan man kan känna det så i det tsaristiska Ryssland.”

Som förströelse läste jag den europeiska litteraturens klassiker. Jag låg på fängelsebritten och slukade dessa verk med samma fysiska välbehag som en gurmé måste erfa, när han läppjar på de utsöktaste viner eller röker en härlig cigarr. Det var mina lyckligaste stunder. De ha satt spår i alla mina litterära arbeten från denna tid i form av citat och motton. Det var nu, som jag för första gången stiftade bekantskap med den franska romanens mästare. Konsten att berätta är framför allt en fransk konst. Jag tror mig behärska det tyska språket bättre än det franska, i synnerhet när det gäller den vetenskapliga terminologin; men jag läser mycket lättare fransk skönlitteratur än tysk. Jag har allt sedan dess bevarat denna min förkärlek för franska romaner. Till och med under inbördeskrigets dagar skaffade jag mig tid i järnvägskupén att ta del av de sista nyheterna inom denna litteratur.

Rannsaktionsfängelset var överfyllt av folk. En stor del av fångarna voro dömda till döden: de terroristiska aktionerna och väpnade expropriationerna hade tagit ökad fart runt om i landet. Tack vare tillvaron av den första duman var regimen i fängelset mycket liberal. Cellerna voro inte stängda under dagarna, och vi fingo spatsera i grupper på fängelsegården. I timvis kunde vi roa oss med att hoppa bock. De dödsdömda hoppade lika ivrigt som de andra.

Den 19 september började processen mot sovjets deputerade. Det var under de stolybinska krigsrätternas sötebrödsdagar. Justitiepalatsets gård såväl som gatorna i närheten hade förvandlats till ett militärläger. Petersburgs samtliga polisstyrkor voro i rörelse. Själva processen förlöpte emellertid under relativt fria former: reaktionen hoppades att grundligt kunna kompromettera Witte genom att låta honom avslöja sin ”liberalism” och sin svaghet inför revolutionen. Arbetare, hantverkare, gendarmer, ingenjörer, tjänare, butiksbiträden, journalister, post- och telegrauffunktionärer, polismästare, gymnasister, styrelsemedlemmar i municipalrådet, portvakter, senatorer, banditer, deputerade, professorer och soldater passerade revy framför domstolen under en hel månads tid. Arbetarrådets aktiva epok rekonstruerades minutiöst under en korseld från domare, anklagare, försvarare och – framförallt – från de anklagade. De anklagade fingo avlämna sina förklaringar. Själv talade jag om det väpnade upprorets betydelse för revolutionen. På detta sätt nådde vi vårt viktigaste mål. Då rätten nekade att som vittne inkalla senator Lopukhin, som under hösten 1905 hade öppnat ett pogromistiskt tryckeri i själva polislokalerna, vägrade vi yttra oss vidare och krävde att sändas tillbaka till fängelset. Omedelbart efter oss lämnade även advokaterna, vittnena och allmänheten lokalen. Endast domarna blevo kvar tillsammans med åklagaren. De avkunnade domen i vår frånvaro.

Mina föräldrar voro närvarande under processen. Deras tankar och känslor voro blandade. De kunde inte längre urskulda mitt handlingsätt såsom ett utslag av ungdomligt oförstånd, som de gjort den gången, då jag höll till i Scjvigovskis trädgård i Nikolajev. Nu var jag tidningsredaktör, sovjetpresident, jag hade skapat mig ett namn som skriftställare. Detta imponerade på dem. Min mor talade med försvarsadvokaterna och försökte gång efter annan förmå dem att säga något fördelaktigt om mig. Då jag höll mitt tal, vars mening hon väl knappast kunde begripa, grät hon stilla. Hon grät högljutt, då ett tjogtal advokater, den ene efter den andre, efter talet kommo fram för att trycka min hand. En av försvarsadvokaterna anhöll om en paus i rättegångsförhandlingarna under åberopande av den allmänt upprörda stämningen. Det var A. S. Sarudni. Han blev sedermera justitieminister i Kerenskis regering och höll mig då fängslad för högförräderi ... Men det var tio år senare. Under pausen sågo mina föräldrar på mig med lyckliga ögon. Min mor var inte endast fullt övertygad om att jag skulle bli frikänd, hon väntade dessutom att jag skulle få en eller annan utmärkelse. Jag försökte övertyga henne om att vi med all säkerhet skulle dömas till straffarbete. Förbluffad och överväldigad stirrade

hon på försvarsadvokaterna och på mig ur stånd att fatta att något sådant kunde vara möjligt. Min far satt blek och tyst, på en gång lycklig och nedslagen.

Vi dömdes till landsförvisning och förlust av alla medborgerliga rättigheter. Domen måste betraktas som relativt mild. Vi hade faktiskt väntat oss straffarbete. Förvisningen var emellertid inte längre av samma rent administrativa karaktär som förra gången. Den gällde nu för alltid, och varje flyktförsök skulle medföra straffarbete i tre år.

Den 3 januari skrev jag till min hustru: ”Man har plötsligt överfört oss hit till deportationsfängelset. På fängelsekontoret måste vi iföra oss fångkläder. Vi åtlydde anvisningen med en skolpojksaktig nyfikenhet. Vi funno det riktigt tjuvigt att se varandra utstyrda i gråa byxor, gråa blusar och gråa mössor. Det klassiska ruteräiset på ryggen fattades emellertid. Våra skor och underkläder fingo vi behålla. Så bar det i väg i samlad trupp under stojande munterhet, in i den väntande cellen ...” För mig var det av stor vikt att jag fick behålla mina stövlar: i sulan på den ena hade jag ett förträffligt pass, i de höga klackarna funnos guldmynt. Vår bestämmelseort var landsbyn Obdorsk, som låg ett gott stycke norr om polcirkeln. Efter att ha lagt de sibiriska trakterna bakom oss, där tyfusen härjade, ankommo vi den 12 februari, på den trettiotredje dagen, till Berjosov, där på sin tid furst Mensjikov, Peter den stores vapenbroder, hade bott i landsflykt. Här gjorde vi halt i två dagar. Vi hade ännu omkring 500 verst kvar till Obdorsk. Vi fingo röra oss fritt. Man fruktade knappast något flyktförsök härifrån. Vägen tillbaka gick längs floden Ob och telegraflinjen. Varenda flykting skulle omedelbart bli gripen. En av de deporterade, lantmätaren Rosjkovski, upplyste mig, att man kunde göra ett försök västerut längs floden Sosva i riktning mot Ural. Därifrån kunde man vidare med renskjuts nå bergverken och sedan taga sig fram till Bogolovski, varifrån det ledde en smalspårig järnväg, som vid Perm stod i förbindelse med stambanan. Så från Perm över Vjatka, Vologda och Petersburg till Helsingfors ...! Men det finns inga vägar i Sosvadalen, endast obebodda ödemarker långt ned mot Berjosov. Inte en polis på tusen verst, inga ryska trupper, endast en och annan sparsamt förekommande ostjakhydda. Inte tillstymmelse till några telegraflinjer, inte ens hästar fanns det, bara renar. I dessa ödemarker skulle man kunna klara polisen. Men det fanns risk för att gå vilse och omkomma i snön. Och nu var det februari, d. v. s. snöstormarnas månad.

Vi togo vägen utefter Sosva. Min förare hade köpt renar, som han valt ut ur en hjord på flera hundra. Han var ofta berusad, och i början somnade han titt och tätt, och renarna stannade. Sådant försatte oss båda i uppenbar fara. Till slut tjänade det ingenting till hur mycket jag än ruskade honom. Då tog jag av honom mössan. Håret blev snart övertäckt med rimfrost, och så småningom gick ruset av honom. Vi fortsatte färden: en underbar färd över den jungfruliga snöns ödemarker, genom granskog där man överallt såg spår efter vilda djur. Renarna sprungo villigt och glatt, tungan hängde ut ur munnen på dem. De hade inte ätit på tjugofyra timmar före vår avresa, och de hade snart sprungit tjugofyra timmar till utan mat. Men efter vad körkarlen påstod, hade de först nu kommit i gång ordentligt. De sprungo jämnt och utan att tröttna åtta å tio verst i timmen. De letade själva reda på sin föda. Vi fastgjorde dem vid en tråkloss och släppte dem. De funno ett ställe, där de nosade rätt på renlava under snön, och sedan grävde de ett djupt hål med huvudet, så att de nästan helt och hållet försvunno. Där åto de. Jag hyste faktiskt samma känsla för dessa djur som en flygare har för sin motor på vägen över Atlanten. En av renarna, Ledaren, började plötsligt halta. Vilken sorg och olycka! Det var en tvingande nödvändighet att få honom utbytt. Vi sökte efter ett ostjakläger. De lågo tjugotals verst från varandra. Min förare lyckades ändå leta sig fram till ett med tillhjälp av nästan omärkliga kännetecken. Han vädrade rök på flera versts avstånd. Det kostade oss emellertid över ett dygn att byta dragare. I gengäld fick jag vid soluppgången uppleva ett sällsamt äventyr: tre ostjaker beväpnade med lasso infångade de på förhand utvalda renarna i fullt språng i en hjord på flera hundra, som hundarna jagade mot dem. Vi kunde draga vidare.

Genom granskog, över snötäckta myrmarker, genom väldiga skogar, som härjats av eldsvådor, gick vägen fram. Vi slogo läger på snön, och av snön gjorde vi i ordning vårt tevatten. Min förare föredrog visserligen alkohol, men jag höll ett vaksamt öga på honom, så att han inte drack sig redlös.

I åtta dagar varade resan. Vi hade lagt sjuhundra kilometer bakom oss och närmade oss Ural. Allt oftare mötte vi åkdon. I Ural använde man hästar. Där utgav jag mig för att vara en ämbetsman, och tillsammans med en skattekontrollör, som reste omkring i sitt distrikt kom jag till den smalspåriga järnvägen, som ledde till gruvorna. Gendarmen på stationen tittade likgiltigt på mig, när jag tog av mig pälsarna som jag skaffat mig hos ostjakerna.

På tåget befann jag mig emellertid ingalunda i säkerhet. I denna avkrok, där varenda främling väckte uppseende, kunde man efter ett telegram från Tobolsk arresteras mig på vilken station som helst. Jag kände mig mycket orolig. Men tjugofyra timmar senare, när jag satt i en komfortabel kupé på Permtåget, kände jag på mig, att slaget var vunnet. Tåget passerade samma stationer, där helt nyligen gendarmerna, vaktmanskapet och polisen hade mottagit oss så högtidligt. Nu reste jag i motsatt riktning, fylld av helt andra känslor. I första ögonblicket föreföll den rymliga och nästan tomma kupén trång och kvav. Jag gick ut på plattformen. Det var mörkt, och vinden blåste. Och ett oemotståndligt, gällt skrik av glädje och befrielse undslapp mig, där jag stod.

Vid en av de första stationerna telegraferade jag till min hustru och bad henne möta mig vid en järnvägsknut. Hon hade knappast väntat ett sådant telegram, i varje fall inte så snart. Det var ju ganska naturligt, eftersom resan till Berjosov hade tagit en månad bara den. Tidningarna i Petersburg voro fulla av skildringar av vår färd norrut. Först nu började korrespondenserna att strömma in. N. J. Sedova berättar härom följande i sina memoarer: ”När jag mottog telegrammet i Terrijoki, en finsk landsby i närheten av Petersburg, där jag bodde alldeles ensam tillsammans med min lille son, blev jag alldeles utom mig av glädje och sinnesrörelse. Samma dag hade jag nämligen fått ett långt brev från L. D., som han skrivit på färden norrut, och i vilket han efter att ha beskrivit resan bad mig ta med en del böcker och en del andra saker med tanke på det stränga klimatet, när jag reste efter till Obdorsk. Jag måste självfallet draga den slutsatsen, att han plötsligt hade ändrat sina avsikter, och att han på ofattliga vägar vänt åter i en rasande fart, eftersom han nu bad mig möta honom vid denna järnvägsknut.

I otålighet och spänning väntade jag på att det skulle bli morgon. Tåget från öster skulle korsa mitt eget vid stationen Samino – det var först på tåget, som jag fick reda på stationens namn, och jag har aldrig glömt det namnet. De båda tågen stannade, mitt eget och det andra. Jag sprang ut på perrongen: ingen där ... Jag hoppade upp på det andra tåget och sprang under den största upphetsning genom vagnarna: ingen, ingen! Plötsligt upptäckte jag L. D:s päls i en kupé. Han var alltså med! Men var? Jag hoppade ned från tåget igen, och på perrongen föll jag rakt i armarna på L. D., som kom springande tillbaka från väntsalen, där han sökt mig. Vi gingo in i kupén och fortsatte resan tillsammans. Jag blev förvånad över L. D:s fria och otvungna uppträdande, han skrattade och pratade högt både i kupén och på stationen. Själv hade jag helst velat gömma honom: han riskerade ju tre års straffarbete! Men han visade sig öppet för alla och envar och sade mig, att just det var det bästa tänkbara skydd.”

Lenin och Martov hade för länge sedan lämnat Petersburg och bodde nu i Finland. Den organisatoriska samlingen av de olika grupperna, som ägt rum på Stockholmskongressen i april 1906 kunde redan uppvisa svåra klyftor. Revolutionsvägen ebbade alltjämt tillbaka. Mensjevikerna började ångra de dårskaper de föreläts till 1905. Bolsjevikerna ångrade ingenting, utan de planerade redan en ny revolution. Jag avlade besök hos Lenin och Martov, som bodde i ett par byar i närheten.

Under vårt samtal gav Lenin mig sitt erkännande för det arbete jag utfört i fängelset, men han förebrådde mig, att jag inte tagit de nödvändiga konsekvenserna i organisatoriskt avseende och anslutit mig till bolsjevikerna. Han hade rätt. När vi togo adjö av varandra, gav han mig en del adresser i Helsingfors, som visade sig vara av det allra största värde för mig. De vänner, som han hänvisade mig till, hjälpte mig och min familj att slå oss ned på en liten undangömd plats nära Helsingfors, där även Lenin höll till en tid efter oss. Här tillbragte jag nu några veckor tillsammans med min hustru och min lille son, som föddes medan jag satt i fängelse. Ensamheten fyllde jag ut genom att utarbeta en beskrivning av min färd, Tur och retur. De pengar, som jag fick in för denna lilla bok, satte mig i stånd att resa till utlandet över Stockholm. Min hustru och min son stannade tills vidare i Ryssland. Jag följdes till gränsen av en ung kvinnlig finsk ”aktivist”. Dessa hörde till våra vänner på den tiden. 1917 blevo aktivisterna fascister och oktoberrevolutionens värsta fiender.

Det var på en skandinavisk ångare, som jag nu färdades ut i den nya landsflykten, som skulle räcka i tio år.

Min andra landsflykt. Socialismen i Tyskland

PARTIKONGRESSEN 1907 ägde rum i London i en socialistisk kyrka. Den blev inte bara talrikt besökt och långvarig utan också synnerligen stormig och kaotisk. Den andra duman i Petersburg ägde alltså jämt bestånd. Revolutionen höll på att ebb ut, men den hade tilldragit sig mycket livligt intresse även inom politiska kretsar i England. Bemärkta liberaler bjödo till sig de mera berömda delegaterna för att få förevisa dem för sina gäster. Det tillfälliga sammanbrottet för den revolutionära rörelsen gav sig emellertid till känna också som en ebb i partikassan. Det saknades medel inte bara för att täcka återresan för delegaterna utan till och med för att kunna slutföra kongressen. Då denna trista nyhet bekantgjordes under kyrkvalven mitt i en debatt om det väpnade upproret, tittade delegaterna på varandra förvånade och bestörta. Vad skulle man väl ta sig till? Man kunde ju inte sitta kvar här i denna Londonkyrka ... Lösningen kom helt oväntat. En av de engelska liberalerna visade sig vara villig att låna den ryska revolutionen en summa på, om jag inte missminner mig, 3,000 pund sterling. Han fordrade emellertid, att skuldbeviset undertecknades med samtliga de närvarande delegaternas namn. Engelsmannen fick ett dokument med flera hundra signaturer, med samtliga de ryska folkgruppernas skrivtecken. Det dröjde emellertid länge, innan växeln kunde inlösas. Så länge reaktionen och kriget härjade, kunde inte partiet tänka på att återbetala sådana belopp. Det blev först sovjetregeringen förunnat att inlösa denna lånehandling, som undertecknats av Londonkongressen. Revolutionen uppfyller sina förpliktelser, om det också vanligtvis tar tid.

Under en av de första dagarna på kongressen kom en man fram till mig i ett av kyrkans sidoskepp. Han var lång och kantig och hade ett brett ansikte med utstående kindben. På huvudet bar han en rund hatt. – ”Jag är en av edra beundrare”, sade han med ett vänligt leende. ”Ni beundrar mig?” frågade jag förvånad. Det framgick, att han läst de småskrifter, som jag utarbetat i fängelset. Mannens namn var Maxim Gorki. Det var första gången jag såg honom.

På Londonkongressen blev jag också närmare bekant med Rosa Luxemburg, som jag stått i kontakt med sedan 1904. Hon var liten och späd och gjorde ett nästan sjukligt intryck, men hennes drag voro fina, och hennes påfallande vackra ögon strålade av andlig vitalitet. Med sin karaktärsstyrka och sitt skarpa intellekt behärskade hon sin omgivning. Hon var en mångsidig natur, rik på nyanser. Revolutionen och dess lidelser, människan och konsten, naturen, växterna och fåglarna – allt kunde få de talrika strängarna i hennes själ att vibrera.

Jag kom aldrig i någon närmare personlig kontakt med Rosa. Vi träffades alldeles för litet. Jag beundrade henne på avstånd. Och ändå uppskattade jag henne kanske inte den gången

tillräckligt ... När det gällde frågan om ”den permanenta revolutionen”, hade Rosa Luxemburg samma principiella inställning som jag. I korridoren uppstod det mellan Lenin och mig en smått skämtsamt diskussion i detta ämne. Delegaterna stodo tätt församlade runt omkring oss. ”Det där kommer sig av, att hon inte kan tala ryska riktigt”, sade Lenin med hänsyftning på Rosa. – ”Det kan nog så vara”, svarade jag, ”men hon talar marxism och det på ett ypperligt sätt.” Delegaterna skrattade och vi med dem.

På Internationalens kongress i Stuttgart (1907) kunde man ännu förnimma dyningarna från den ryska revolutionen 1905. Vänsterflygeln dominerade. Men redan nu kunde man spåra en viss desillusion, så snart det blev fråga om de revolutionära metoderna. Man betraktade nog alltjämt ryssarna med ett visst välvilligt intresse men samtidigt med en smula ironi: ”Nej, men ser man på! Är ni redan tillbaka här hos oss!”

Redan i oktober 1907 befann jag mig i Wien, och strax därpå anlände min hustru med barnet. Vi slog oss ned i Hütteldorf, en av förstäderna, i avvaktan på den nya revolutionära våg, som komma skulle. Vi fingo vänta länge. Då vi sju år senare drevos bort från Wien, var det ingalunda av revolutionsvågen utan av en helt annan störsjö, den som dränkte Europas länder i blod. Varför hade vi då valt Wien, när hela den ryska emigrationen i övrigt koncentrerade sig till Schweiz och Paris? Det sammanhörde med att jag vid denna tid särskilt intresserade mig för det politiska livet i Tyskland. I Berlin kunde jag omöjligt bo för polisens skull. Därför valde vi Wien. Under de sju år som kommo, följde jag emellertid mera ingående med den tyska utvecklingen än den österrikiska. Den senares utveckling påminde mig alltför mycket om ekorren på sitt hjul.

Hilferding, som längre fram skulle bli finansminister i den tyska republiken, sammanförde mig redan från början med sina vänner i Wien: Otto Bauer, Max Adler och Karl Renner. Det var högt bildade män, som i åtskilliga stycken visste betydligt mer än jag. Det var med det största intresse, man kan nästan säga med respekt, som jag lyssnade på deras utläggningar i Café Central. Men jag började snart få mina misstankar. Dessa människor voro inte revolutionärer. De representerade snarare en människotyp, som var revolutionärens absoluta motsats. Det visade sig i alla möjliga avseenden: i deras sätt att ta på problemen, i deras sätt att politisera, i deras omdömen, i den självbelåtenhet – jag säger inte självsäkerhet, som lyste fram hos dem. Till och med i deras tonfall tyckte jag mig lägga märke till en småborgerlig anstrykning. I sina mera otvungna samtal avslöjade de mera ohämmat än i artiklar och debatter en ohöjld chauvinism och en småkapitalistisk inställning. Därtill kom en helig rysning inför polisen och en vulgär uppfattning av kvinnan.

Marxistens psykologiska typ kan endast utformas i en tid av social omvälvning, då en revolutionär brytning äger rum med traditioner och vanor. Under de sju år jag vistades i Wien fanns det ingen möjlighet för mig att kunna tala fritt ur hjärtat med någon av dessa ledare, och det trots att jag var medlem av den österrikiska socialdemokratin och som sådan deltog i dess möten och demonstrationer, medarbetade i partipressen och ibland höll kortare föredrag på tyska. Men samtidigt kunde jag och de socialdemokratiska arbetarna utan någon som helst svårighet finna varandra, när vi träffades på möten eller vid majdemonstrationerna.

Brevväxlingen mellan Marx och Engels blev under sådana förhållanden en outhärlig lektyr för mig, den käraste bland böcker. Utan någon som helst jämförelse i övrigt kunde jag på varenda sida övertyga mig om den djupa andliga frändskap, som band mig samman med dessa båda män. Deras människouppfattning påminde om min egen. Jag gissade mig till det som inte direkt utsades, jag delade deras sympatier, deras indignation och hat. Marx och Engels voro alltigenom revolutionärer. Å andra sidan fann man hos dem inte ens en skynt av sekterism eller askes. Båda två – men framförallt Engels – skulle i vilket ögonblick som helst kunnat förklara, att intet mänskligt var dem främmande. Men de stora revolutionära vyerna,

som gått dem i blodet, lyfte dem samtidigt upp över alla ödets tillfälligheter och allt människoverk. Småfuttigheten var bannlyst inte blott inom dem själva utan överhuvud i deras närvaro. Tarvligheten kunde inte ens vidlåda deras skosulor. Deras omdömen, deras sympatier och mest vardagliga skämt, allt är omgivet av en hög och ren luft, av en andlig nobless. De kunna fälla en mördande dom över en man, men de fara inte omkring med sladder. De kunna vara obarmhertiga, men de äro aldrig trolösa. För all yttre ståt, för titlar, rang och liknande utmärkelser hyste de ett suveränt förakt. Vad som för en kälkborgerlig och vulgär opinion framstått som utslag av en aristokratisk livsinställning hos dem sammanhängde i grund och botten med revolutionärens överlägsenhet, vars väsentligaste kännetecken är en absolut och organisk oavhängighet gentemot den officiella opinionen i varje avseende och vid alla tillfällen.

Victor Adler, den österrikiska socialdemokratins obestridde ledare, var sina medarbetare överläsen i allt. Men han var skeptiker redan sedan lång tid tillbaka. Hans stridsglada själ förödde sin kraft på små och tämligen efemära uppgifter inom Österrike. För Adler existerade inga perspektiv längre, och om det någon gång öppnade sig ett sådant för honom, vände han demonstrativt ryggen till. Profetens kall är ett otacksamt kall, i synnerhet här i Österrike, brukade han säga. Det var just denna Adlers inställning som gjorde, att jag kom i opposition till honom, ty här gällde det för mig en fundamental princip: utan en brett upplagd historisk prognos var jag för min del oförmögen att tänka mig inte bara en politisk verksamhet utan ett andligt liv överhuvud. Men Victor Adler hade blivit skeptiker, och som sådan fann han sig i allting, anpassade sig till allt, i första hand när det gällde nationalismen, som höll på att fullständigt fräta sönder hela den österrikiska socialdemokratien.

I Berlin härskade en helt annan anda, som kanske inte var stort bättre, men som dock var av helt annan art. Man märkte här nästan ingenting av det löjeväckande akademiska mandarinväsendet från Wien. Förhållandena voro mycket enklare. Nationalismen gjorde sig här inte så bred, den fick under alla förhållanden ingen möjlighet att manifesteras så ofta och på samma larmande sätt som fallet var i Österrike med dess nationellt splittrade befolkning. Nationalkänslan övergick för en tid i stolthet över partiet: den tyska socialdemokratien var Europas mäktigaste. Den spelade första fiolen inom Internationalen

Jag hade i Berlin ett par gånger tillfälle att delta i vänstergruppens veckosammankomster. Sådana hölls varje fredag på restaurang Reingold. Den centrala figuren vid dessa sammankomster var Franz Mehring. Där träffade jag också Karl Liebknecht, som alltid kom sent och avlägsnade sig före de andra. Det var Hilferding, som introducerade mig. Vid denna tid betraktade han sig alltjämt som tillhörande vänsterflygeln, trots att han redan nu gentemot Rosa Luxemburg närde ett hat, som han i Österrike övertagit från Daszinski. Mehring frågade mig ironiskt, vilka av hans "odödliga verk", som översatts till ryska. Hilferding talade om vänsterflygeln i Tyskland och om dess revolutionära karaktär. – "Revolutionärer, vi?" avbröt Mehring. "Där har ni de verkliga revolutionärerna!" – Han nickade åt det hållet, där jag satt. Jag kände Mehring allt för litet vid den tiden. Men alltför ofta hade jag måst höra huru filistrarna raljerade med den ryska revolutionen, och jag visste nu faktiskt inte om Mehring satt och gjorde sig kvick eller om han talade allvar. Han menade allvar. Hela hans liv i fortsättningen är bevis nog för det.

Jag var bekant med Karl Liebknecht under flera år, men vi träffades endast med långa mellanrum. Liebknechts bostad i Berlin utgjorde högkvarteret för de ryska emigranterna. När det gällde att protestera mot de drängtjänster, som den tyska polisen gjorde den ryska tsarismen, vände vi oss alltid först och främst till Liebknecht, som sedan i sin tur bankade vidare på alla upptänkliga dörrar och skallar. Liebknecht var en skolad marxist, men han var ingen teoretiker. Han var en handlingens man. Han var en impulsiv, passionerad natur, som helt gav sig hän. Han ägde politisk intuition, ett fint sinne för massornas stämningar och för

situationens krav. Samtidigt var han i besittning av ett enastående mod, när det gällde handling och initiativ. Han var en sann revolutionär. Han var och förblev också alltid halvt en främling inom den tyska socialdemokratin, som behärskades av en byråkratisk maklighet, som alltid stod redo att slå till reträtt. Hur många kälkborgare och tölpar träffade jag inte, som inte hade annat än ett överlägset hänleende till övers för Liebknecht!

Kautsky träffade jag första gången 1907. Det var en liten gråhårig och munter gubbe med klara, blå ögon. Han hälsade mig välkommen med ett ”god dag” på ryska. Efter allt vad jag visste om Kautsky från hans egna skrifter, gjorde han nu intrycket på mig av att vara en förtjusande människa. Hans vänskap med Rosa Luxemburg sammanföll med den bästa perioden i hans litterära verksamhet. Men omedelbart efter revolutionen 1905 visade sig tecken till att denna vänskap började att svalna. Kautsky hyste en stark sympati för den ryska revolutionen, och han bedömde den inte så illa – på avstånd. Men han kände samtidigt rent organiskt en hetsig ovilja mot att tillämpa revolutionära metoder på tyskt område. Strax före en demonstration i en park i Berlin påträffade jag Rosa Luxemburg invecklad i en våldsam dispyt med honom. Ännu så länge duade de varandra och tonfallen voro alltjämt vänskapliga och intima, men i Rosas svar kunde man tydligt och klart förnimma en återhållen indignation, och Kautskys repliker voro fulla av bekymmer, som han sökte beslöja med en älskvärdhet, som dock inte kunde dölja hans inre osäkerhet. Vi gingo tillsammans till demonstrationen: Rosa, Kautsky, dennes hustru, Hilferding, Gustav Eckstein och jag. Det kom till hetsiga ordväxlingar under vägen: Kautsky ville bara vara åskådare. Rosa Luxemburg ville gå samman med demonstranterna.

Jag minns, att det var hos Kautsky, som vi firade Ledebours sextioårsdag. Det var ett dussin gäster närvarande, bland dem även August Bebel, som då redan uppnått sina sjuttio år. Det var under denna period, som partiet nådde sin höjdpunkt. I taktiska frågor föreföll det, som om det rådde en fullkomlig enighet. De äldre inregistrerade framgången och blickade med tillförsikt framtiden till mötes. Festföremålet Ledebour tecknade vid supén roliga karikatyrer. Det var på denna intima tillställning, som jag gjorde bekantskap med Bebel och hans Julia. Alla som voro närvarande, Kautsky såväl som de övriga, lyssnade med begärlighet till den minsta lilla anmärkning, som undslapp gamle August. Det är väl onödigt att säga, att jag lyssnade ännu uppmärksammare än de andra.

Bebel personifierade den nya klassens långsamma och hårda frigörelsekamp. Det verkade som om denne åldring med sin magra gestalt vore skapad enbart av vilja, en tålmodig men okuvlig vilja, som alltid var inriktad mot ett och samma mål. I sitt sätt att tänka, tala och skriva, i sina artiklar och böcker ödade Bebel inte en tillstymmelse till andlig energi på annat än vad som omedelbart kunde tjäna en praktisk uppgift. Han var sinnebilden för en klass, som fick skaffa sig sina kunskaper under en mycket sparsamt tillmätt fritid, och som därför blir snål om varje ledig minut och glupskt tillägnar sig det som är allra nödvändigast.

Den nya revolutionen förberedes

FRÅN OCH MED OKTOBER 1908 utgav jag i Wien en rysk tidning, Pravda, avsedd för arbetarmassorna. Tidningen smugglades in i Ryssland, dels över den galiciska gränsen, dels över Svarta havet. Den utkom under tre och ett halvt års tid, endast två gånger i månaden, men dess redigering krävde ett vidlyftigt och besvärligt arbete. Den hemliga korrespondensen med Ryssland tog också mycken tid. Samtidigt stod jag i förbindelse med sjöfolkets illegala förening på Svarta havet och jag hjälpte dem med deras tidning.

Min förnämste medarbetare i Pravda blev A. A. Joffe, den senare så bekante sovjetdiplomaten. Det är från Wientiden, som vår vänskap daterar sig. Joffe var en synnerligen högt begåvad man. Han ägde stor personlig charm och hyste en hängivenhet för

saken, som inte lät sig rubbas av någonting. Han offrade åt Pravda både sina pengar och sina krafter.

Joffe reste till Ryssland för att ordna en angelägenhet för Pravda. Han arresterades i Odessa och satt länge fängslad, innan han förvisades till Sibirien. Sin frihet återfick han först genom februarirevolutionen 1917. Joffe blev en av de aktivaste kämparna under oktoberrevolutionen. Det personliga mod, som denne svårt sjuke man lade i dagen, var beundransvärt. Jag kan när som helst se honom för mig, hur han med sin tunga, oviga kropp rör sig fram över ett fält utanför Petersburg hösten 1919, där granater oupphörligt slog ner. I sin distinguerade diplomatdräkt, med en spatserkäpp i handen, med lugnt ansikte och ett vänligt leende på läpparna, som om han tog sig en promenad på Unter den Linden skred han framåt utan att vare sig påskynda eller sakta stegen och betraktade nyfiket granatexplosionerna till höger och vänster. Han var en god talare, klartänt och vinnande. I allt sitt arbete var han punktlig och samvetsgrann, en egenskap, som inte är alltför vanlig hos revolutionärer. Lenin uppskattade högt Joffes diplomatiska arbete. Under flera års tid var jag närmare knuten till denne man än till någon annan. Hans hängivenhet i vänskapen, hans trohet gentemot idéerna var oförliknelig. Han fick ett tragiskt slut. Svåra, nedärvda sjukdomar undergrävde hans hälsa. Lika hårt tärde epigonernas skändliga förföljelser mot marxisterna på honom. Då han inte längre hade några möjligheter att kämpa mot sin sjukdom och följaktligen inte kunde fortsätta sin politiska kamp, tog han sitt liv hösten 1927.

Under den mörkaste och mest förtvivlade reaktionstiden väntade Joffe liksom jag på en ny revolution och just i den form, som den också kom 1917. Svertjkov, som på den tiden var mensjevik, och som nu är stalinist, skriver i sina Minnen följande om Pravda: ”I denna tidning fortsatte han (Trotski) envist och hårdnackat att förfäktat idéen om en ‘permanent’ rysk revolution. Han hävdade, att när revolutionen en gång börjat, skulle den inte stå att hejda, förrän den hade lett till kapitalismens fall och till en socialistisk samhällsordning i hela världen. Man hånade honom och anklagade honom för romantik och det såväl från bolsjevikernas som mensjevikernas sida. Han fasthöll hårdnackat sina synpunkter utan att låta sig hejdas av angreppen.”

I september 1912 föreslog tidningen Kievskaja Mysl mig att resa till Balkan såsom krigskorrespondent. Under åren 1912 och 1913 fick jag på det sättet möjlighet att stifta närmare bekantskap med Serbien, Bulgarien, Rumänien och – kriget. Det blev i många avseenden för mig en god förberedelse inte bara för 1914 utan också för 1917. I mina artiklar började jag en kampanj mot panslavismens lögn, mot chauvinismen i allmänhet, mot krigets alla illusioner, mot det vetenskapligt systematiserade arbetet på att vilseleda den allmänna opinionen.

Den månad jag tillbragte i Rumänien befäste för alltid min vänskap med Rakovski, som jag var bekant med sedan 1903. K. G. Rakovski är en av de mest internationellt betonade figurerna inom den europeiska rörelsen. Han är till födseln bulgar, hans födelsestad är Kotel i hjärtat av Bulgarien, men enligt kartan är han rumänsk undersåte. Till yrket är han läkare, utbildad i Frankrike. I sina sympatier, i sina arbeten och i sitt umgänge är han ryss. Han behärskar samtliga balkanspråk och fyra andra europeiska språk. Under olika perioder har han aktivt deltagit i fyra socialistiska partiers inre organisationsarbete: det bulgariska, det ryska, det franska och det rumänska – för att sedan bli en av ledarna inom Sovjetunionen, en av Kommunistiska Internationalens grundläggare. Därefter blev han president för folk-kommissariernas sovjet i Ukraina, diplomatisk representant för Sovjetunionen i England och Frankrike för att slutligen dela vänsteroppositionens öde. Rakovskis personliga egenskaper, hans vida vyer över den internationella situationen, hans äkta andliga nobless ha gjort honom ytterst förhatlig i Stalins ögon, denne man, som är inkarnationen av rakt motsatta egenskaper.

1913 blev Rakovski organisatör och ledare för det socialistiska partiet i Rumänien, som senare anslöt sig till Kommunistiska Internationalen. Partiet växte, Rakovski var redaktör för dess dagliga tidning, som han själv finansierade. Han hade genom arv blivit ägare till ett gods i närheten av Mangalia vid Svarta havet, och de inkomster, som detta inbragte honom, använde han för att understödja det socialistiska partiet i Rumänien och en rad av revolutionära grupper och personer i andra länder. Rakovski tillbragte tre dagar i veckan i Bukarest, skrev artiklar, ledde centralstyrelsens förhandlingar, höll föredrag och deltog i demonstrationer. Därefter tog han tåget tillbaka till Svarta havet och hade då med sig både segelgarn och spik och en hel del oumbärliga redskap för lantbruket. Han gick ut på fälten för att pröva en ny traktors arbete och sprang i fåran bakom maskinen, klädd i stadsbons bonjour. Två dagar därefter reste han skyndsamt tillbaka till Bukarest för att inte försumma ett möte eller en förhandling. Jag följde honom på hans resor och beundrade hans sprudlande och outtömliga energi, hans alltid lika friska och spänstiga ande och hans ömma omtänksamhet, när det gällde småfolket. När Rakovski gick på gatan i Mangalia, kunde han under en kvarts timmes tid växla från rumänska språket till turkiska, bulgariska, tyska och franska med bönder och handlande för att slutligen prata ryska med de många ryska skoptserna (en religiös sekt) i byns omgivning. De förslag han kom med bottnade i hans egenskap av jordbrukare, läkare, bulgar, rumänsk undersåte och – framför allt – socialist. Så såg jag honom gå som ett levande mirakel genom gatorna i denna bortglömda, sorglösa, lättjefulla lilla stad vid Svarta havet. Men så snart natten kom, jagade han med expressen tillbaka till slagfältet. Han kände sig lika hemmastadd i Bukarest som i Sofia, i Paris som i Petersburg eller Kharkov.

*

Under denna min andra landsflykt var jag medarbetare i den ryska, demokratiska pressen, särskilt i Kievskaja Mysl, en radikal, marxistiskt färgad daglig tidning, som hade stor utbredning i Sydryssland. En daglig tidning av detta slag kunde inte existera någon annanstans än just i Kiev, där industrin är relativt efterbliven, där klassmotsättningarna äro föga utvecklade, och där den intellektuella radikalismen har solida traditioner.

Honoraren, som jag mottog från Kievskaja Mysl, voro fullt tillräckliga för vår ganska blygsamma tillvaro. Men det fanns månader, då mitt arbete med Pravda hindrade mig från att skriva en enda betald rad. Då kunde det bli kritiskt. Min hustru kände mycket väl vägen till pantlånekontoret, och mer än en gång sålde jag till antikvariaten böcker, som jag köpt under bättre tider. Det kunde gå så långt, att vårt enkla möblemang togs i pant för hyran. Vi hade två små barn men ingen barnjungfru. Detta vårt liv tyngde dubbelt hårt på min hustru. Men trots allt hade hon ändå tid att hjälpa mig i mitt revolutionära arbete.

Krigsutbrottet

RUNT OMKRING I WIEN på väggar och murar kunde man läsa följande inskription: Alle Serben müssen sterben! (Alla serber måste dö.) Det hade till och med blivit gatpojkmarnas stridsrop. Vår yngste son, Serjosja, hade, pigg på att säga emot som alltid, på sportplatsen i Sievering utropat: "Leve Serbien!" Han kom hem med blåmärken i ansiktet och med en första erfarenhet i internationell politik.

I september 1914 skrev jag till Ryssland: "Mobiliseringen och krigsförklaringarna ha på ett vis utplånat alla nationella och sociala motsättningar i landet. Men det är endast en historiens galgenfrist, ett slags politiskt moratorium. Växlarna ha protesterats, men de måste en dag betalas". När jag skrev detta, hade jag inte bara Österrike-Ungern i åtanke utan även Ryssland, framför allt Ryssland.

Vilken hållning fann jag inom de ledande kretsarna av den österrikiska socialdemokratin gentemot kriget? En del gladda sig öppet över vad som hänt och förde ett rått, kränkande

språk mot serber och ryssar, nästan utan att skilja på folken och deras regeringar: det var sådana som innerst inne voro nationalister, och vilkas tunna fernissa av socialistisk kultur sprack och föll av, och det inte från dag till dag utan från timme till timme. Andra åter – och i spetsen för dem stod Victor Adler – betraktade kriget som en naturkatastrof, som det gällde att försöka komma igenom.

Den andra augusti förklarade Tyskland Ryssland krig. På morgonen den tredje augusti satt jag redan tillsammans med min familj på tåget till Zürich. Jag lämnade kvar många förbindelser förvärvade under dessa sju år, likaså böcker, papper och påbörjade arbeten.

Telegrammet, som tillkännagav den tyska socialdemokratins kapitulation, skakade mig mer än själva krigsförklaringen, även om jag minst av allt varit böjd för att naivt idealisera den tyska socialismen. Redan 1905 skrev jag, och jag har upprepat det mer än en gång: ”De socialistiska partierna i Europa ha utvecklat en egen konservatism, som blir starkare ju större massor socialismen drar till sig ... Det proletära partiets konservatism kan i ett givet ögonblick bli ett direkt hinder för proletariatets erövring av makten.” Jag hade inte väntat, att Internationalens officiella ledare i händelse av ett krig skulle visa sig mäktiga ett allvarligt revolutionärt initiativ. Men jag hade inte kunnat tro, att socialdemokratins skulle till den grad förnedra sig inför den nationella militarismen.

När vi i Schweiz mottogo det nummer av Vorwärts, som skildrade riksdagsmötet den 4 augusti, var Lenin fullt övertygad om att det rörde sig om ett förfalskat nummer, ett dokument, som den tyska generalstaben låtit utprängla för att lura och skrämja fienden. Så stor var – trots Lenins kritiska omdömesförmåga – den tillit man ändå hyste för den tyska socialdemokratins.

Mitt behov att göra upp en räkenskap med vad som hände tvang mig att föra dagbok. Redan den nionde augusti skrev jag: ”En sak är uppenbar: det rör sig här inte längre om isolerade fel, om vissa enskilda opportunistiska steg, inte om okloka deklamationer från parlamentstribunerna, inte om den storhertigligen badensiska socialdemokratins antagande av budgeten, inte om den franska ministerialismens erfarenheter, inte om några enskilda ledares förräderi, – det rör sig om *Internationalens sammanbrott* och det i ett ögonblick, då dess ansvar var större än någonsin, i en situation, som allt tidigare utfört arbete avsett att förbereda.”

Den elfte augusti skrev jag: ”Endast en rekonstruktion av den revolutionära socialistiska rörelsen, som omedelbart måste anta ytterst våldsamma former, kan bilda grundvalen för en ny International. De närmaste åren komma att bilda en period av sociala revolutioner.”

Jag började delta aktivt i det socialistiska partiets liv i Schweiz. Bland arbetarna mötte Internationalen nästan överallt sympati. Vartenda partimöte blev för mig en ytterligare bekräftelse på att min ståndpunkt var riktig. Min första plattform fann jag i den genom sin sammansättning internationella arbetarföreningen Eintracht. I samförstånd med ledningen utarbetade jag i början av september ett manifest mot kriget och socialpatriotismen. Styrelsen för Eintracht inbjöd partiledarna till ett möte, där jag måste tala tyska för att försvara manifestet. Partiledarna infunno sig dock inte. Den av Eintracht sammankallade församlingen antog manifestet nästan enhälligt, och detta fick trots sin försiktiga ton ett avsevärt inflytande över den allmänna meningen inom partiet. Efter krigsutbrottet var det nog det första internationalistiska dokument, som utsänts av en arbetarorganisation.

När de tyska och franska socialistiska tidningarna nu givit en tydlig bild av den officiella socialismens politiska och moraliska katastrof, lade jag dagboken åt sidan och skrev i stället en broschyr om Internationalen och kriget. Redan i december 1914 hittade denna broschyr i en god tysk översättning vägen till Österrike och Tyskland. Den saken hade den schweiziska

vänsterflygeln ställt om. Skriften var avsedd för de två tyska länderna. Den var i första hand riktad mot den tyska socialdemokratin, det ledande partiet inom Andra Internationalen.

Senare kom jag av en tillfällighet att i Frankrike få läsa ett telegram till en fransk tidning i Schweiz, att en tysk domstol dömt mig till fängelse in contumaciam för min Zürichbroschyr. Jag drog därav den slutsatsen, att den haft avsedd verkan. Den kejsrerliga rättvisan och dess dom, som jag inte direkt skyndade att underkasta mig, gjorde mig en ovärderlig tjänst. För baktalarna och polisspionerna i ententeländerna blev denna dom en obehaglig stöttesten för deras upphöjda ansträngningar, när det gällde att misstänkliggöra mig som spion för den tyska generalstaben.

Efter oktoberrevolutionen utgav en företagsam förläggare i New York min tyska broschyr såsom en tjock amerikansk bok. Efter vad denne själv berättat, hade Wilson telefonledes från Vita huset anhållit om att få sig tillsänt korrekturet. Presidenten höll vid denna tid på att utforma sina fjorton punkter, och enligt fullt vederhäftiga sagesmän lär han inte ha kunnat försona sig med tanken att bolsjevikerna föregripit hans finaste formuleringar. Under loppet av två månader såldes boken i Amerika i 16,000 exemplar. Men så kommo Brest-Litovskfredens dagar. Den amerikanska pressen öppnade en förbittrad kampanj mot mig, och boken försvann ögonblickligen ur marknaden.

Paris och Zimmerwald

DEN 19 NOVEMBER 1914 passerade jag franska gränsen. Officiellt var jag krigskorrespondent för Kievskaja Mysl. Jag hade så mycket tacksammare accepterat anbudet från tidningen, som arbetet gav mig en möjlighet att få studera kriget på nära håll. Paris erbjöd en trist anblick. Så snart natten föll på, försänktes gatorna i mörker. Zeppelinarna gjorde sina närmanden. Sedan de tyska arméerna hejdats vid Marne, blev kriget alltmera krävande, allt obarmhärtigare. I det gränslösa kaos, som nu uppslukade Europa – medan arbetarmassorna tego, vilseförda och förrådda av socialdemokratin – arbetade förstörelsemaskinerna vidare med automatisk precision.

Samtidigt med att tyskarna närmade sig Paris, startade ett par ryska emigranter där en liten daglig tidning. Den trycktes på ryska, och den fick till uppgift att för de landsflyktiga ryssarna i Paris förklara vad som egentligen försiggick och att förhindra att den internationella solidaritetskänslan fullständigt slocknade. När det första numret förelåg tryckfärdigt, uppgick utgivarnas samlade förmögenhet till exakt 30 francs. Ingen ”förnuftig människa” skulle ett ögonblick kunnat reflektera på att starta en daglig tidning med detta rörelsekapital. Och sanningen att säga, så genomgick tidningen, trots att redaktörerna och medarbetarna arbetade gratis, minst en gång i veckan kriser av sådant slag, att alla utvägar syntes stängda. Men alltid blev det någon råd. Sättarna arbetade och svulto, medan redaktörerna rände staden runt på jakt efter några tiofrancsedlar – och numret kom ut i rätt tid. På detta sätt hölls tidningen vid liv, trots det ständiga trycket av penningbrist och av en censur, som tvang tidningen att gång efter annan försvinna men endast för att dyka upp igen under nytt namn. I två och ett halvt år, det vill säga ända till februarirevolutionen 1917, höll tidningen ut. Så snart jag anlant till Paris, började jag ivrigt att medarbeta i *Nasje Slovo* (Vårt Ord), som tidningen hette vid denna tid.

Det franska socialistiska partiet var fullständigt demoraliserat. Ingen fanns, som kunde fylla platsen efter Jaurès. Den gamle ”antimilitaristen” Vaillant utgöt sig dagligen i artiklar, som präglades av den vildsintaste chauvinism. Jules Guesde, ledaren för den marxistiska falangen, som uttömt sina krafter i en långvarig kamp mot demokratins fetischer, denne man hade panna att offra hela sin oanfäktade moraliska auktoritet på det nationella försvarets altare. Marcel Sembat, som skrivit boken ”Faites un roi, sinon faites la paix” blev en av Guesdes kolleger i ministären ... Briand! Pierre Renaudel tjänstgjorde en tid som partiets ”ledare”. Den

officiella syndikalismen, representerad av Jouhaux, CGT:s generalsekreterare, skiftade färg inom loppet av tjugofyra timmar. Jouhaux hade förkastat statsbegreppet i fredstid. Vid krigsutbrottet kastade han sig på knä inför samma stat. Den revolutionäre clownen Hervé, den f. d. radikale antimilitaristen, gjorde helomvändning och utförde som radikal chauvinist samma belåtna pajaskonster som förut. Hela det makabra sällskapet föreföll mig som ett liktåg. Hela denna tillställning var en dödsdans. Jag kunde inte låta bli att säga till mig själv: ”Nej, ett helt annat virke är det i alla fall i oss. Vi ha inte låtit överraska oss av händelserna. Vi ha förutsett vad som komma skulle, vi förutse även nu mycket och äro beredda på åtskilligt.”

Den 4 augusti 1915 skrev jag i Nasje Slovo: ”Trots allt möta vi detta blodiga årsminne utan en antydning till moralisk misströstan eller politisk skepsis. Såsom revolutionära internationalister ha vi hållit stånd under den största katastrof världen upplevat. Ingenting har kunnat tvinga oss att överge våra analyser, vår kritik, våra prognoser. Vi ha vägrat att anlägga några av de ‘nationella’ glasögon, som nu tillhandahållas av de olika generalstaberna inte bara till billigt pris utan till och med åtföljda av kontant betalning till den ädle mottagaren. Vi betrakta alltjämt tingen i deras riktiga sammanhang och nämner dem vid deras rätta namn. Vi förutse också deras logiska utveckling.”

Under sommaren 1915 anlände till Paris den italienske deputeraden Morgari, sekreterare för den socialistiska parlamentsgruppen i Rom. Det var en naiv eklektiker, och hans mission avsåg att få till stånd ett slags internationell konferens tillsammans med franska och engelska socialister. På en kaféterrass vid en av de större boulevarderna arrangerades ett möte med några socialistiska deputerade, som av någon dunkel anledning räknade sig till ”vänstern”. Så länge förhandlingarna upptogos av pacifistiska talesätt och begränsades till de sedvanliga banaliteterna om nödvändigheten att återupprätta de internationella förbindelserna, gick det hela rätt bra. Men när Morgari med en tragisk konspiratörsviskning började att tala om nödvändigheten av att anskaffa falska pass för att kunna komma över till Schweiz (det var uppenbart, att han var högeligen tjusad av det ”karbonaristiska” i hela denna tillställning), då blevo herrar deputerade långa i synen, och en av dem – jag minns nu inte vem – ropade ögonblickligen på kyparen och betalade räkningen för hela sällskapet. Själv reste jag till Zimmerwaldkonferensen tillsammans med Merrheim och Bourderon, båda mycket moderata pacifister. Ingen av oss behövde några falska pass. Regeringen, som tydligen ännu inte lagt bort sina vanor från förkrigstiden, försåg oss med fullt legitima papper.

Konferensens sammanträden (från den 5 till den 8 september 1915) blevo stormiga. Den revolutionära flygeln med Lenin i spetsen och den pacifistiska gruppen, som majoriteten tillhörde, kunde endast med svårighet enas om ett gemensamt manifest, som jag hade gjort utkastet till. Manifestet uttalade inte på långt när allt som bort sägas, men det betecknade i alla fall ett stort steg framåt.

De franska delegaterna betonade i sina referat den betydelse, som Nasje Slovo hade haft för dem genom att hålla vid liv den andliga förbindelsen med den internationella rörelsen i övriga länder. Rakovski underströk att Nasje Slovo hade spelat en betydelsefull roll för hävdandet av internationalismen inom socialdemokratien på Balkan. Det italienska partiet kände också till Nasje Slovo genom de talrika översättningar, som Balabanova åstadkommit. Men framför allt var det i den tyska pressen, som vår tidning uppmärksammas och citerats och det inte minst på officiellt håll: liksom Renaudel försökte att stödja sig på Liebknecht, visade sig Scheidemann benägen att räkna oss till sina allierade.

Liebknecht själv kom inte till Zimmerwald. Han var redan en uniformerad fånge i Hohenzollernarmén för att senare hamna i tukthuset. Men han sände till konferensen ett brev, som energiskt markerar hans övergång från den pacifistiska till den revolutionära linjen.

Liebknachts namn nämndes mer än en gång under konferensen. Det hade redan blivit en symbol i den kamp, som söndrade socialismen över hela världen.

Zimmerwaldkonferensen innebar en mäktig stimulans för den antikrigsrörelse, som hade utlösts i skilda länder. I Tyskland grep spartakisternas verksamhet allt mer omkring sig. I Frankrike konstituerades en ”kommitté för återupptagandet av de internationella förbindelserna”. Arbetarpartiet inom den ryska kolonin i Paris slöt ännu fastare upp omkring Nasje Slovo trots alla svårigheter av finansiell och annan art. Martov, som tidigare varit ivrig medarbetare i Nasje Slovo, drog sig nu tillbaka från tidningen. De tämligen betydelselösa meningsskiljaktigheter, som ännu i Zimmerwald hade rått mellan Lenin och mig, utjämnades nu helt inom loppet av ett par månader.

Utvisad från Frankrike till Spanien

FÖR ATT MAN bättre skall kunna förstå omständigheterna vid min utvisning, torde det vara nödvändigt att med några ord beröra de villkor, under vilka den lilla ryska tidningen Nasje Slovo sökte leva. Vår huvudfiende var givetvis den ryska ambassaden. Där bemödade man sig med att översätta artiklarna i Nasje Slovo till franska och sände dem så med lämpliga kommentarer till Quai d’Orsay och till krigsministeriet. Därifrån alarmerades per telefon vår militäre censor, Chasles, som hade tillbragt många år i Ryssland som lärare i franska språket. M. Chasles utmärkte sig inte direkt för beslutsamhet. I tvivelaktiga fall valde han alltid att stryka texten hellre än att låta den stå kvar. Det hände ofta att det utkom ett ark vitt papper i stället för en tidning. Vi aktade oss omsorgsfullt att bryta mot M. Chasles’ direktiv. Och denne herre var ännu mindre benägen att göra dem emot, som gett honom hans ställning.

Icke desto mindre utfärdades i september en arresteringsorder mot mig. Av vilken anledning? Det upplyste man mig inte ens om då. Först så småningom har det framgått, att det var en av den ryska hemliga polisen i Frankrike organiserad provokation, som fått tjäna som förövändning. Den tsaristiska regeringen hade nämligen, samtidigt som den sände ryska soldater till Frankrike – för övrigt tämligen små, s. k. ”symboliska” avdelningar – i största hast också mobiliserat ett motsvarande antal spioner och provokatörer. Bland de sistnämnda befann sig en viss Winning, som anlänt från London med en rekommendation från ryske konsuln. Efter att ha blivit avvisad av oss ryska journalister begav sig Winning till Toulon, där han tydligen kunde notera en viss framgång bland de ryska matroserna, som inte så lätt kunde genomskåda honom. Från Toulon skrev han nu på vinst och förlust till en del ryska journalister: ”Jordmånen är här synnerligen gynnsam för vårt arbete. Skicka mig revolutionära böcker och tidningar”. Han var dock mindre lycklig i sitt val av adressater: icke ett svar fick han: I Toulon utbröt ett myteri på den ryske kryssaren *Askold*, som slogs ned brutalt. Winnings delaktighet i affären var så uppenbar, att han fann det lämpligast att avvika från Toulon och i fortsättningen förlägga sin verksamhet till Marseille. Även där visade sig jordmånen vara ”gynnsam”. Inte utan Winnings benägna bistånd utbröt nu även i Marseille ett myteriförsök, som slutade med att en rysk överste Krause blev stenad på kaserngården. När soldaterna sedan arresterades, visade det sig, att de flesta buro ett exemplar av Nasje Slovo på sig och händelsevis till och med samma nummer. När de ryska journalisterna kommo till Marseille för att taga reda på vad som inträffat, kunde officerarna berätta för dem, att en viss Winning under upploppet hade påtrugit soldaterna dessa exemplar av Nasje Slovo. Men vad hjälpte väl det! Den tsaristiska diplomatin hade alltför tydligt låtit republikens regering förstå, att om den önskade några ryska soldater, då fick den också sörja för att vårt revolutionära näste tillintetgjordes och det ögonblickligen. Man nådde sitt mål: den franska regeringen, som hittills intagit en vacklande ställning, undertryckte Nasje Slovo, och inrikesministern Malvy undertecknade en arresterings- och utvisningsorder mot mig, som polisprefekten redan på förhand låtit göra i ordning.

Två polisinspektörer väntade mig hemma i lägenheten vid den lilla rue Oudry. Den ene var en undersätsig, äldre man, den andre en jätte på omkring fyrtiofem år, mörkhyad och skallig. Den civila kostymen satt litet ovanpå dem, och när de svarade på en fråga, lyfte de instinktivt högra handen till en obefintlig kaskett. När jag tog adjö av min familj och mina vänner, ställde sig polismännen mycket diskret bakom dörren. Och när det bar i väg, lyfte den äldre av dem gång efter annan på hatten: ”Excusez, Madame”.

I Irun riktade en fransk gendarm en fråga till mig, men min följeslagare gav honom ett frimuraretecken och ledde mig så hastigt ut genom korridorerna. – ”Det där gick fint, eller hur”, sade den svarte. ”Ifrån Irun kan ni ta spårvagnen till San Sebastian. Ni måste låtsas som om ni vore turist, om ni ska undgå att väcka misstankar hos den spanska polisen, som är ytterst misstänksam. Och sedan känner jag er inte längre, inte sant?”

I Madrid väntade jag på svar från Schweiz. Under tiden lärde jag mig några spanska glosor utantill och vandrade i museerna. Den 9 november kom städerskan in ytterst uppskrämd och kallade mig ut i korridoren. Där ute stodo ett par figurer, som man inte kunde ta fel på, och som utan någon överdriven vänlighet bådo mig följa med. Varthän? Till polisstationen, naturligtvis! Mitt i natten bar det i väg i en droska till fängelset.

Några dagar därefter kom en polis och meddelade mig, att jag samma afton skulle resa till Cadiz och frågade, om jag själv önskade betala min biljett. Varför just till Cadiz? Jag tittade på kartan. Cadiz ligger på yttersta spetsen i sydväst av det europeiska fastlandet: från Berjosov med renskjuts, därefter över Ural, genom Petersburg, så på en omväg till Österrike och från Österrike genom Schweiz till Frankrike. Från Frankrike till Spanien och slutligen genom hela den pyreneiska halvön till Cadiz. Huvudriktning: från nordost till sydväst. I Cadiz slutade kontinenten, och havet tog vid.

Europas dörrar slöto sig bakom mig. Polisen förde mig och de mina ombord på den spanska atlantångaren *Montserrat*, som efter sjutton dagar avlämnade sin last, levande och död, i New York.

New York. Koncentrationsläger

DAGEN EFTER MIN ANKOMST skrev jag i den ryska tidningen *Novy Mir* (Den nya världen): ”Det var med en stark tilltro till den nya revolutionen, som jag lämnade det blodiga Europa. Och det var utan någon som helst ’demokratisk’ illusion, som jag landsteg i den nya världen, som redan förefaller att ha åldrats betydligt.” Tio dagar senare yttrade jag på ett internationellt ”välkomstmöte”: ”Det mest betydelsefulla ekonomiska faktum är, att Europa ruinerar sig själv totalt, medan Amerika däremot samlar rikedomar ... Frågan är väl, om inte det ekonomiska och kulturella livets tyngdpunkt kommer att förflyttas hit över till Amerika ...”

Vid denna tidpunkt förberedde sig Amerika febrilt på kriget. Liksom överallt annars var det pacifisterna, som främst bidro här till. Alltid avslutade de sina försäkringar – som till intet förpliktade – om fredens fördelar framför kriget med allehanda löften att understödja just detta krig, om det nämligen visade sig vara ”oundvikligt”. Det var i den stilen, som Bryan förde sin agitation. Socialisterna stämde in i den pacifistiska kören. Det är, såsom var man vet, endast i fredstid, som kriget för pacifisterna framstår såsom något avskyvärt.

Omedelbart efter min ankomst inträdde jag i redaktionen för *Novy Mir*, en rysk daglig tidning, som bland sina medarbetare, utom Bukharin, vilken just blivit utvisad från Skandinavien, även räknade Volodarski, som senare blev mördad av socialrevolutionärerna i Petrograds närhet, och Tjudnovski, som sårades i närheten av huvudstaden och sedermera dödades i Ukraina. Denna tidning blev centrum för den revolutionära internationalistiska propagandan.

Inom det socialistiska partiets samtliga nationella federationer fanns det arbetare, som förstodo ryska. Det fanns också åtskilliga medlemmar av den ryska federationen, som talade engelska. På det sättet blevo de amerikanska arbetarna i stor utsträckning påverkade av idéerna i Novy Mir. Den officiella socialismens mandariner blevo bekymrade. Det uppstod en ytterst våldsamt strid.

Telegrafan hade några dagar iakttagit en mystisk tystnad: plötsligt kommo de första förvirrade och kaotiska underrättelserna om revolt i Petrograd. En mäktig rörelse grep New Yorks arbetarbefolkning, som bestod av många nationaliteter. Man ville så gärna hoppas, men man vågade det knappast ännu. Inom den amerikanska pressen var förvirringen total. Från alla håll och kanter strömmade journalister, intervjuare, artikelskribenter och reporters upp till Novy Mirs redaktion. Under någon tid utgjorde vår tidning brännpunkten för New Yorkpressen. Från redaktioner och organisationer ringde man i ett till oss.

När jag från redaktionen telefonerade till min hustru, att revolutionen utbrutit i Petrograd, låg vår yngste son till sängs i difteri. Han var nio år. Men han visste mycket väl sedan länge, att revolution det betydde amnesti och hemresa och tusen andra underbara saker. Han hoppade upp och dansade i sängen till revolutionens ära, och han tillfrisknade så gott som genast. Vi fingo bråttom att hinna med första båten. Själv sprang jag omkring i konsulaten efter papper och pass, medan min hustru packade. Det var inte första gången hon befann sig i den situationen! Den 27 mars gick jag tillsammans med min familj och åtskilliga landsmän ombord på den norska ångaren Kristianiafjord. Man följde oss till båten för att ta adjö, man gav oss blommor och höll tal. Vi skulle till revolutionens land. Papperen voro i ordning.

Revolutionen, blommor och pass smälte samman till en enda stor harmoni i våra nomadsjälar.

Den 3 april, när vi lågo i Halifax, kommo engelska officerare ombord eskorterade av matrosar och krävde i den kommenderande amiralens namn, att jag, min familj och ytterligare fem passagerare skulle lämna Kristianiafjord. Vad anledningen till detta påbud beträffar, fingo vi endast veta, att allt skulle ”uppklaras” i Halifax. Vi förklarade att ordern var olaglig och vägrade åtyda den. De beväpnade matrosarna kastade sig då över oss, och medan en stor del av passagerarna ropade: ”Fy! Fy!”, släpades vi över till en engelsk vedett, som under eskort av en kryssare förde oss in till Halifax. Då en åtta, tio soldater drogo i väg med mig, störtade min äldste son till min undsättning och slog till en av officerarna med sin lilla knytnäve och ropade: ”Ska jag ge honom en till, pappa?” Han var då elva år, och detta var hans första lärospån, när det gällde engelsk demokrati.

I Halifax släppte polisen min hustru och mina barn. De övriga arrestanterna fördes med järnvägen till koncentrationslägret Amherst, där de tyska fångarna tidigare internerats. Här blevo vi i mottagningsalen underkastade en kroppsvisitation, som jag aldrig upplevt maken till, inte ens då jag blev insatt på Peter-Paulsfästningen. När man i tsarens fångelser blev tvungen att klä av sig och gendarmerna kände på ens kropp, så försiggick åtminstone denna procedur på tu man hand. Hos våra demokratiska vapenbröder i Amherst tillät man sig den råaste närgångenhet och det i tio, tolv personers närvaro. Aldrig skall jag glömma ledaren för denna undersökning, den svensk-kanadensiske sergeanten Olsson med sin rödbrusiga slavpiskare- och förbrytareuppsyn. De slynglar, som på avstånd gett order till denna tillställning, visste mycket väl, att vi voro oförvitliga revolutionärer på väg hem, sedan revolutionen hade befriat oss.

Militärlägret i Amherst hade uppförts i ett gammalt förfallet järnverk, som tillhört en tysk och blivit beslagttaget.

Sovbritsarna löpte i dubbla rader i tre våningar längs två av väggarna. Under sådana förhållanden fingo åttahundra man leva. Det bör inte vara svårt att föreställa sig den atmosfär,

som om natten skulle fylla ett dylikt sovrum. Fångarna stuvade sig förtvivlat tillsammans i gångarna, knuffade varandra med armbågarna, lade sig, stodo upp igen, spelade kort eller schack. Fem av fångarna blevo vansinniga trots heroiska ansträngningar att hålla sig fysiskt och moraliskt uppe. Vi andra fingo sova och äta i samma rum som dessa sinnessjuka.

Bland de åttahundra fångar, i vilkas sällskap jag tillbragte nästan en hel månad, fanns det omkring femhundra tyska matrosar från krigsskepp, som engelsmännen sänkt, vidare ungefär tvåhundra arbetare, som blivit överraskade av kriget i Kanada och inemot hundra militära och civila fångar från borgerliga kretsar. Vårt förhållande till de tyska medfångarna blev bättre, efter hand som de förstodo, att vi blivit arresterade i vår egenskap av revolutionära socialister. Officerarna och de högre underofficerarna inom marinen, som bodde för sig, skilda från oss genom en brädvägg, betraktade oss från början som fiender. I gengäld möttes vi av en allt starkare sympati från de meniges sida. Denna månad här i lägret artade sig till ett enda, oavbrutet möte. Jag talade för fångarna om den ryska revolutionen, om Liebknecht, om Lenin, om orsakerna till den gamla Internationalens sammanbrott, om Förenta staternas deltagande i kriget. Vid sidan av dessa föredrag hade vi ständiga gruppdiskussioner. Vår vänskap blev för varje dag allt fastare.

Till slut klagade officerarna hos lägerkommendanten, överste Morris, med anledning av min antipatriotiska propaganda. Den engelske översten tog omedelbart parti för de hohenzollernska patrioterna och förbjöd mig att uppträda offentligt i fortsättningen. Detta inträffade emellertid först mot slutet av vårt uppehåll i lägret, och det endast stärkte mitt goda förhållande till matroserna och arbetarna: dessa besvarade överstens förbud med en skriftlig protest, som fick 530 underskrifter. En folkomröstning som denna, genomförd under sergeant Olssons hårda uppsikt, skänkte mig full upprättelse för alla obehagligheterna under lägervistelsen i Amherst.

Jag är alltså ännu inte riktigt på det klara med den hemliga mekanism, som ledde till vår arrestering och till vår frigivning. Den engelska regeringen hade tydligen placerat mitt namn på svarta listan redan på den tiden, jag arbetade i Frankrike. Den hjälpte även den tsaristiska regeringen med att få mig avlägsnad ur Europa. Detta i samband med de upplysningar man fått om min antipatriotiska verksamhet i New York har tydligen gett de engelska myndigheterna anledning att arresterar mig i Halifax. När underrättelsen om vår arrestering nådde fram till den revolutionära ryska pressen, avgav det engelska sändebudet, som litade på att jag inte i brådskan skulle få återvända till Ryssland, en officiell förklaring till alla Petrograds tidningar; den gick ut på att de i Kanada arresterade ryssarna hade varit på väg till Ryssland för att där ”med finansiellt stöd från den tyska ambassaden störtade den provisoriska regeringen”. Förklaringen kunde inte gärna missförstås. Lenin, som redigerade Pravda, gav den 16 april Buchanan följande svar: ”Kan man ett enda ögonblick inbilla sig att dessa informationer lämnats i god tro, som gå ut på att Trotski, f. d. presidenten för de arbetar-deputerades sovjet i Petersburg 1905, en revolutionär, som i årtal oegennyttigt ställt sig i revolutionens tjänst, att han skulle låta engagera sig för en plan som understödes av den tyska regeringen? Det är i själva verket en oerhört vedervärdig beskyllning mot en revolutionär! Från vem har ni mottagit denna upplysning, herr Buchanan? Varför säger ni inte det? ... Sex man grepo kamrat Trotski i armar och ben och släpade honom med sig – allt under återropande av er vänskap till den ryska provisoriska regeringen!”

Slutet blev, att Petrograds sovjet intervenerade, och Miljukov måste ge efter. Den 29 april släppte man oss. Våra kamrater i koncentrationslägret togo ett högtidligt avsked. Officerarna hade stängt sig inne i sina rum, och endast några få bland dem kikade ut genom springorna i brädväggen. Men matroserna och arbetarna hade ordnat sig på två led längs vägen, en improviserad orkester spelade en revolutionsmarsch, och från alla sidor fingo vi mottaga de varmaste handtryckningar. En av fångarna höll ett kort tal, en hälsning till den ryska

revolutionen, en förbannelse över den tyska monarkin. Jag tänker ännu med värme tillbaka på denna förbrödring mitt under kriget mellan de tyska matroserna i Amherst och oss. Många av dem sände mig senare vänskapliga brev från Tyskland.

Till avsked hotade jag den brittiske gendarmeriofficeraren Macken, som hade arresterat oss och nu följde oss ombord med, att jag i den konstituerande församlingen ämnade interpellera utrikesminister Miljukov med anledning av den kränkning, som den engelsk-kanadensiska polisen hade tillåtit sig gentemot ryska medborgare.

”Jag hoppas ni aldrig kommer in i den konstituerande församlingen”, svarade den slagfärdige gendarmen.

I Petrograd

I BJELOOSTROV mottogs vi av en delegation från centralkommittén för de förenade internationalisterna och bolsjevikerna. Från mensjevikerna infann sig ingen, inte ens någon av ”de internationella” (Martov och andra). Jag omfamnade min gamle vän Uritski, som jag första gången träffat i Sibirien i seklets början. Uritski hade under sin vistelse i Skandinavien varit en ständig medarbetare i Nasje Slovo, och genom honom hade vi under kriget kunnat uppehålla förbindelsen med Ryssland. Året efter vårt återseende blev Uritski mördad av en ung socialrevolutionär. Från bolsjevikerna infann sig Fedorov, en metallarbetare, som kort därpå blev ordförande för arbetarsektionen i Petrograds sovjet. Redan innan vi anlänt till Bjeloostrov, hade jag i en rysk tidning fått reda på att Tjernov, Tseretelli och Skobelev inträtt i den provisoriska koalitionsregeringen. De politiska grupperingarnas positioner stodo klart fixerade. Från första dagen måste jag nu tillsammans med bolsjevikerna föra en oförsonlig kamp mot mensjevikerna och narodnikerna.

På Finska bangården i Petrograd hade man anordnat en stor mottagning för oss. Uritski och Fedorov höllo tal. I mitt svar talade jag om förberedelsen till den andra revolutionen, den som skulle bli vår revolution. När man plötsligt hissade mig, kom jag att tänka på Halifax, där jag befunnit mig i ett likartat läge. Men denna gång var det mina egna vänners händer, som buro mig. Runt omkring vajade fanorna. Jag uppfångade en glimt av min hustrus upprörda och mina söners bleka, ängsliga ansikten. Pojkarna visste inte riktigt, om det, som försiggick, var något gott eller ont: revolutionen hade redan en gång tidigare gjort dem misstroga.

Från det ögonblick jag lämnade stationen drevs jag in i en cyklon, där människor och episoder virvlade förbi mig som hyvelspån i storm. De mäktigaste tilldragelserna bli samtidigt de fattigaste i fråga om personliga erinringar. Minnet värjer sig tydligen mot en alltför stark belastning. Jag har emellertid för mig, att jag omedelbart begav mig till exekutivkommitténs möte. Tjeidze, som vid denna tid var president på livstidskontrakt, hälsade torrt och tillknäppt på mig. Bolsjevikerna föreslogo, att jag skulle upptagas som medlem av exekutivkommittén såsom förutvarande sovjetpresident 1905. Förslaget åstadkom en viss förvirring.

Mensjevikerna förhandlade viskande med narodnikerna. De utgjorde ännu vid denna tid den överväldigande majoriteten i alla de revolutionära institutionerna. Det beslöts, att jag skulle få tillträde till kommittén såsom rådgivande medlem. Jag fick mitt medlemskort och samtidigt ett glas te och en bit svart bröd.

I Petrograd låg en oerhört stor men redan alltigenom opålitlig garnison. Soldaterna tågade förbi sjungande revolutionssånger och smyckade med röda band på bröstet. Det hela verkade osannolikt som en dröm. Spårvagnarna voro överfulla av soldater. På de stora avenyerna exacerade man alltjämt. Skyttarna lade sig ned, formerade linje och kastade sig ned igen. Bakom revolutionen ruvade alltjämt krigets väldiga vidunder och kastade sin slagskugga över revolutionen. Men massorna trodde inte längre på detta krig, och det verkade faktiskt som om exercisen fortsatte fullständigt mekaniskt helt enkelt därför att man glömt göra slut på den.

Fortsatt krig var en omöjlighet. Men det kunde varken kadetterna eller ens ledarna för den s. k. ”revolutionära demokratin” fatta.

Efter ”julidagarna”, som jag senare återkommer till, genljödo gatorna av smädelser mot bolsjevikerna. Jag arresterades av Kerenskiregeringen, och två månader efter min hemkomst från landsflykten satt jag åter i mitt gamla välbekanta Krestyfängelse. Mina söner voro missbelåtna: ”Vad är det här för en revolution?” frågade de sin mor, ”som först sätter pappa i koncentrationsläger och sen i fängelse?”. Deras mor instämde men förklarade för dem, att den riktiga revolutionen ännu inte kommit. Tvivlet dröp dock sina bittra droppar i deras sinnen.

När jag slapp ut ur den ”revolutionära demokratin” fängelse, bodde vi hos änkan till en liberal journalist, som hyrde en liten lägenhet i ett stort, borgerligt hus. Förberedelserna till oktoberrevolutionen pågingo för fullt. Jag valdes till president för sovjet i Petrograd. Mitt namn nedsvärtades på alla upptänkliga sätt i tidningarna. I vår lägenhet omslötos vi av en allt starkare mur av fientlighet och hat. I skolan utsattes min son för trakasserier: han fick där heta ”presidenten” med anspelning på sin far. När min hustru kom hem från sitt arbete i trävaruarbetarnas fackförening, mottog henne portvakten med hatfulla blickar. Vi hade god lust att flytta, men varthän? Det fanns inte ett hyresledigt rum i hela staden. Situationen blev allt mera outhärdlig. Men så en vacker dag, en verkligt vacker dag, hävdades blockaden, som om en mäktig person gjort det i en handvändning. Portvakten hälsade på min hustru med en förekommande artighet, som annars reserverades för de finaste hyresgästerna. I hushållskommissionen fingo vi vårt bröd utlämnat omedelbart och utan några hotelser. Vad var det för en trollkarl, som åstadkommit allt detta? Det var *Nikolaj Markin*. Denne man förtjänar ett utförligare omnämmande. Det var inte minst hans förtjänst – hans och hans kumpaners – att oktoberrevolutionen segrade.

Markin var matros vid Östersjöflottan. Han var kanonjär, och han var bolsjevik. Han gjorde sig inte direkt gällande vid första ögonkastet. Det var fullkomligt främmande för hans natur att hålla sig framme, och han var minst av allt någon paradfigur. Någon talare var han heller inte, han hade svårt för att uttrycka sig. Dessutom var han skygg och tvär – en tvärhet som berodde på en tillbakaträngd inre kraft. Markin var en helgjuten natur, och han var av äkta metall. Då han lade sig ut för min familj, hade jag ännu inte en aning om hans existens. Han hade lärt känna mina söner, hade i Smolnyinstitutet bjudit dem på te och smörgås och överhuvud taget trollat fram åt dem en hel del av de små glädjeämnen, som denna stränga tid eljest var så fattig på. Utan att göra något väsen av sig, kom han för att ta reda på hur vi hade det. Jag visste inte ens, att han fanns till. Men av pojkarna och Anna Ossipovna, vår hushållerska, fick han reda på i vilket belägringstillstånd vi levde. Markin avlade och inte ensam utan i sällskap med en grupp matrosar en kort visit hos vaktmästaren och hushållskommissionen. Han fann tydligen mycket övertygande ord för vad han hade på hjärtat, ty plötsligt var allt som förbytt. I vårt borgerliga hyreshus blev proletariets diktatur upprättad redan före oktoberrevolutionen.

I samma ögonblick som Petrograds sovjet togs om hand av bolsjevikerna berövades den också, i samråd med tryckeriägarna, sin tidning av centralexekutivkommittén, som hatade oss. Vi måste skaffa oss en ny tidning. Jag talade med Markin om saken. Han försvann, avlade besök på de ställen, där det behövdes, talade med sätarna, och efter ett par dagar kunde vår tidning åter komma ut. Vi kallade den *Arbetare och Soldat*. Markin befann sig på redaktionen natt och dag och stod för det hela. Under oktoberdagarna såg man hans kraftiga figur med det väderbitna, buttra ansiktet alltid dyka upp på de farligaste punkterna och i de mest kritiska ögonblicken. Hos mig visade han sig endast för att rapportera, att allt var i ordning och för att hämta vidare order. Markin utvidgade sitt verksamhetsfält – han upprättade proletariets diktatur i Petrograd.

Gatans drägg hade börjat plundra huvudstadens och palatsens välförsedda vinkällare och brännvinslager. Utan tvivel stodo bakom denna farliga rörelse vissa medvetna krafter, som försökte dränka revolutionen i sprit. Markin insåg faran och skyndade utan uppskov att bekämpa den. Han placerade ut vakter vid källarna, och där så inte kunde ske, förstörde han spritförråden. I högskaftade stövlar vadade han genom floder av finaste vin, som steg honom till knäna. Vinet färgade av sig på snön och flöt vidare ut i Nevafloden. Berusade personer lågo på magen och sörplade det i sig. Markin kämpade med revolver i hand för en nykter oktober. Han kom hem fullständigt genomblöt och doftande av de utsöktaste vinmärken till sina två småpojkar, som med klappande hjärtan väntade på honom. Markin slog tillbaka kontrarevolutionens alkoholangrepp.

När jag fick mig anförtrott utrikesministeriet, tycktes det i början omöjligt att få det hela i gång: alla bedrevo sabotage, ifrån expeditonscheferna till skrivmaskinsflickorna. Skåpen voro låsta, nycklarna borta. Jag talade om saken med Markin, som hade en viss inblick i den direkta aktionens teknik. Ett par diplomater inspärrades i 24 timmar: nästa dag kunde Markin överlämna nycklarna till mig och inbjuda mig till regeringsbyggnaden. Jag var emellertid upptagen av en del allmänna göromål i Smolny. Markin blev under tiden utrikesminister ehuru utan portfölj. Han redde snart på sitt eget lilla vis upp kommissariatets mekanism. Med fast hand började han en uppröjning, avsatte de högvälborna diplomaterna och tjuvaktiga tjänstemän, omorganiserade kansliet, konfiskerade för de fattigas räkning de varor, som systematiskt smugglades in från utlandet i diplomaternas bagage, plockade fram de mest lärorika hemliga dokument ur ministeriets eldfasta skåp och utgav dem som broschyrer med högst privata kommentarer. Markin var ingen akademiker, och hans stavning var långt ifrån perfekt. Randanmärkningarna verkade ofta överraskande genom de sällsamma tankar, som där kommo till uttryck. Men i stort sett träffade han huvudet på spiken. I Brest-Litovsk kastade sig baron von Kühlmann och greve Czernin med glupskhet över Markins gula broschyrer.

Så började inbördeskriget. Markin fick täppa till bräscherna, och de voro legio. Nu kom det på hans lott att upprätta proletariets diktatur i östra Ryssland. Han tog kommandot över en flottilj på Volga och drev fienden framför sig. När jag fick reda på att Markin befann sig på ett ställe, där läget var kritiskt och farligt, då andades jag alltid lättare och blev varm om hjärtat. Men även hans timme slog. På Kama nåddes han av den fientliga kulan. När jag läste telegrammet, var det som en granitpelare plötsligt störtat samman inför mina ögon. På pojkarnas lilla bord stod hans fotografi med matrosmössan och de röda banden. – ”Kära barn, Markin är dödad!”

Med våra pojkar hade den inbundne Nikolaj känt sig som en jämlike och en jämnårig. Han invigde dem i sina planer och anförtrodde dem sitt livs hemligheter. För den 9-åriga Serjosja hade han under tårar berättat, att den kvinna, som han länge och innerligt älskat, hade gått ifrån honom; det var därför han kände sig så sorgsen till sinnes. Under förskrämda viskningar och med tårar i ögonen hade Serjosja låtit hemligheten gå vidare till sin mor. Och denne ömme, vänlige man, som öppnat sig helt för våra barn, han var samtidigt en gammal sjöbjörn och en revolutionär, en sann hjälte från den sällsammaste äventyrsvärld. Kunde det vara möjligt att han var död, denne Markin, som nere i ministeriets källarvåning hade lärt dem handskas både med revolver och karbin. Två små kroppar lågo och skakade av snyftningar under täcket i nattens stillhet, sedan den hemska nyheten nått fram. Det enda vittnet till deras hejdlösa gråt var deras mor.

När jag återvände till Petrograd, voro nästan samtliga revolutionärer jag mötte hesa eller nästan fullständigt utan röst. Revolutionen 1905 hade lärt mig att behandla min hals en smula försiktigt: därför kunde jag också oavbrutet hålla mig i främsta linjen. Det ena mötet avlöste det andra: i fabriker, skolorna, teatrarna, på cirkus, på gator och torg ... Först efter midnatt

kom jag hem, fullständigt utmattad. I en orolig halvslummer fann jag de bästa argumenten mot våra politiska motståndare. Fram emot klockan 7 på morgonen, ibland ännu tidigare kom den avskydda, outhärdliga knackningen på dörren: man behövde mig för ett möte i Peterhof, eller också hade Kronstadtmatroserna skickat en motorbåt för att hämta mig.

Mötena i Cirkus Modern spelade en egenartad roll både för mig och mina motståndare. Dessa betraktade Cirkus Modern som mitt speciella område och försökte aldrig uppträda där. I gengäld ropade de till mig, när jag i sovjet gick till angrepp mot kompromissmakarna: ”Det här är inte Cirkus Modern!” Det blev faktiskt så småningom en refräng. I allmänhet uppträdde jag i Cirkus Modern på kvällen, ibland även om natten. Auditoriet utgjordes av arbetare, soldater, arbetarhustrur, ungdomar från gatan, de mest förtryckta, huvudstadens lägsta skikt. Varenda tumsbredd i lokalen var besatt. Människomassan satt packad samman. Ingen rökte. Gallerierna längst upp hotade att störta samman under den våldsamma belastningen. För att kunna ta mig fram till tribunen måste jag tränga mig fram i en smal gång genom massan. Ofta måste jag lyftas fram från arm till arm ovan mängden. Atmosfären var tung av utandningar. Då och då urladdades den i skrik, i dessa lidelsefulla tjut, så typiska för Cirkus Modern. Vart jag vände mig, runt omkring och ovanför mig, överallt armbågar, bröst, huvuden ... Jag talade liksom ur en varm håla av människokroppar. Gjorde jag en bred gest, hamnade jag oundvikligen i någon, som emellertid med en vänlig rörelse lät mig förstå, att det gjorde ingenting: jag kunde lugnt fortsätta. Ingen trötthet kunde hålla stånd inför den elektriska spänningen i denna lidelsefulla människomassa. De ville alla lära, förstå och finna sin väg. Det fanns ögonblick, då jag i hela min varelse förnam det intensiva kunskapsbegäret hos denna massa, som hade smält samman till ett enda väsen. Då försvunno alla på förhand överlagda argument och uttryck, de fingo vika för det spontana, oemotståndliga tryck, som denna inlevelse och sympati utlöste, och ifrån djupet sprungo andra ord fram, fullrustade, överraskande för talaren själv men nödvändiga för massan. Sådan var Cirkus Modern. Den hade sitt eget ansikte, på en gång flammande, ömt och vanvettigt. Småpojken hade klättrat upp på pappas rygg. Spädbarnen diade fridfullt de bröst, ur vilka det samtidigt ljud skrik fulla av entusiasm eller hot. Massan hade plötsligt själv blivit ett dibarn, som sög näring ur revolutionens bröst. Barnet blev emellertid snart vuxet.

Då jag en natt efter ett möte gick hem genom de folktomma gatorna, hörde jag steg bakom mig. Det förekom mig, som jag lagt märke till något liknande i går och i förrgår. Jag gjorde en snabb helomvändning med handen på min browning och tog ett par steg tillbaka. ”Vad vill ni?” frågade jag skarpt. Framför mig såg jag ett ungt, hängivet ansikte: ”Låt mig få beskydda er. Det kommer också fiender till Cirkus Modern”. Det var studenten Posnanski. Ifrån den stunden vek han aldrig från min sida. Under alla revolutionsåren stod Posnanski till min tjänst, när det gällde de mest olika och mest ansvarsfulla uppdrag. Han vakade över min personliga säkerhet, upprättade ett fältsekretariat, upptäckte bortglömda vapendepåer, skaffade mig de böcker jag behövde, trollade fram skvadroner av ingenting, kämpade vid fronten och sedan i oppositionens led. Nu är även han deporterad. Jag hoppas att framtiden åter skall föra oss samman.

Från juli till oktober

MASSORNAS FÖRTROENDE för den provisoriska regeringen var ohjälpligt förbi. Petrograd gick i spetsen även under revolutionens andra etapp. Under julidagarna företogs ett öppet angrepp på Kerenskiregeringen. Det var ännu inte direkt något uppror, endast en förpostfäktning. Men den hade djupa rötter, och denna akuta konflikt klargjorde, att Kerenski inte längre hade någon ”demokratisk” armé bakom sig utan endast kunde stödja sig på kontrarevolutionära förband.

På morgonen den 5 hade jag ett sammanträffande med Lenin. Massornas offensiv hade slagits tillbaka. ”Nu kommer de att skjuta oss allihop”, sade Lenin. ”Nu är det rätta ögonblicket kommet för dem.” På gatorna blevo bolsjevikerna misshandlade eller dödade. Junkrarna plundrade Kjesinskapalatset och stormade Pravdas tryckeri. Hela gatan framför tryckeriet var översållad med manuskript. Lenin och Sinovjev höllo sig gömda. Många av våra anhängare och sympatisörer vände oss nu ryggen. I Tauriska palatset blevo vi utmålade som kontrarevolutionärer och ställdes utanför lagen.

Inom partiledningen stod det heller inte bra till. Lenin var borta. Kamenev och hans grupp började åter lyfta huvudet. En stor del och bland dem Stalin sutto med händerna i knät och bidade händelsernas gång för att så snart situationen blev mera gynnsam kunna stiga fram och pråla med sin visdom. Bolsjevikgruppen inom centrala exekutivkommittén satt i Tauriska palatset utan någon ledning. De skickade en delegation, som anmodade mig att uppsätta en rapport över det nya läge, som uppstått, och det fastän jag då ännu inte var medlem av partiet. Mitt formella upptagande hade uppskjutits till nästa partikongress. Mitt samarbete med gruppen knöt oss emellertid samman med de band, som endast kunna bildas under fiendens hårda angrepp. Jag hävdade, att vi efter denna kris kunde räkna med ett snabbt uppsving, att massan skulle sluta sig allt närmare till oss, sedan vi i handling ådagalagt vår trofasthet, att det vidare under dessa kritiska dagar gällde att på det noggrannaste observera varenda revolutionär, ty under dagar som dessa blevo människorna vägda på en våg, som inte gav falska utslag. Ännu den dag som i dag är, minns jag med glädje den värme och tacksamhet gruppen visade mig. ”Lenin är inte här, men av de övriga är det bara Trotski, som inte tappat huvudet”, sade Muralov. Om jag skrivit dessa memoarer under andra omständigheter, skulle jag varit hindrad att relatera en hel del, som jag nu tar med. Men jag kan inte avhålla mig från att påpeka den systematiska förfalskning av det förflutna, som epigonerna med en sådan ivrig omsorg hänge sig åt. För mig rör det sig emellertid inte endast om den historiska sanningen utan också om en politisk kamp, som fortfarande pågår.

Från denna tid daterar sig min oupplösliga vänskap med Muralov. Om denne man måste jag här säga åtminstone några ord. Till sin utbildning var han agronom. Under kriget hade han varit soldat i ett automobilkompani. Han blev en av ledarna i oktoberstriderna i Moskva och utnämndes efter segern till överbefälhavare för Moskvadistriktet. Han var det revolutionära krigets oförfärad marskalk, alltid i jämvikt, enkel och flärdfri. Under fälttåget bedrev han en rastlös handlingens propaganda: han gav bönderna goda råd, deltog i slåttern och använde sina lediga stunder till att bota folk och kreatur. Under de mest kritiska förhållanden piggade han upp sin omgivning tack vare sitt överlägsna lugn, sin trygghet och sin värme. När kriget var över, tillbringade Muralov och jag ofta vår lediga tid tillsammans. Vi voro båda två passionerade jägare, och vi ha i sällskap genomkorsat både norden och södern på jakt efter björn och varg, fasaner och vildgäss. För ögonblicket jagar Muralov i Sibirien såsom förvisad oppositionsman.

Under julidagarna 1917 var Muralov lika orubbligt säker, och för många av oss utgjorde han ett moraliskt stöd. Vi måste alla mobilisera hela vår självbehärskning, när det gällde att raka i ryggen och utan att slå ned ögonen passera genom salarna och korridorerna i det Tauriska palatset mellan en korseld av förbittrade ögonkast och hatfulla viskningar från folk, som demonstrativt knuffade varann i sidan (”Se där! Där har vi dom!”). De skuro tänder, när de fingo syn på oss. Vägen till exekutivkommitténs matsal var under dessa dagar en hel liten Golgatafärd. Medan klappjakten pågick som värst och Lenin låg dold i en stuga bannlyst som tysk spion, lade jag märke till att uppässaren vid byffén, soldaten Grafov, alltid gav mig nylagat te och sina bästa smörgåsar, men han undvek att se mig i ansiktet. Det hela var tydligt nog: Grafov sympatiserade med bolsjevikerna och försökte dölja det för sina överordnade. Jag gjorde nu ytterligare en del iakttagelser. Grafov var inte den ende. Hela den underordnade

personalen i Smolny – såväl vaktmanskapet som kurirerna – lutade avgjort åt bolsjevismen. Jag sade mig själv, att vi redan till hälften vunnit vår sak.

Lunatjarski avgav under juli flera tvetydiga deklARATIONER, som inte alldeles obefogat i pressen tolkades som avståndstagande från bolsjevismen. Ett par tidningar tillskrev mig en liknande inställning. Den 10 juli skickade jag den provisoriska regeringen ett brev, vari jag förklarade mig helt och fullt solidarisk med Lenin. Det slutade med orden: ”Det är absolut obefogat att göra undantag för mig i det dekret, som kräver häktning av Lenin, Sinovjev och Kamenev. Det är absolut grundlöst att tvivla på att jag är en lika oförsonlig motståndare till den provisoriska regeringens politik som någonsin de här nämnda kamraterna.” Herrar ministrar drogo de nödvändiga konsekvenserna av detta brev: de arresterade mig som tysk spion.

I fängelset fick jag besök av min hustru och mina söner. Pojkarna hade redan en viss politisk erfarenhet. De hade tillbringat sommaren på landet hos bekanta, i en f. d. överstes familj. Här samlades många gäster, mest officerare, som vid vodkan kverulerade över bolsjevikerna. Under julidagarna kulminerade dessa förolämpningar. En ung patriot förklarade vid bordet, att Lenin och Trotski voro tyska spioner. Min äldste son gick lös på bakdantaren med en stol, hans yngre broder rusade honom till hjälp med en bordskniv. De vuxna skilde de stridande åt. Pojkarna stängdes inne på sitt rum, där de gräto förtvivlat. De planlade en flykt för att till fots söka hitta vägen tillbaka till Petrograd. De måste ha reda på vad som hänt bolsjevikerna. Lyckligtvis kom deras mor dit. Hon lugnade dem och tog dem med sig. Men inte heller i staden stod allt så synnerligen väl till. Tidningarna rasade mot bolsjevikerna. Deras far satt i fängelse. Revolutionen hade uppenbart svikit deras förväntningar.

Under Kornilovs offensiv mot huvudstaden var fängelseregimen starkt hotad. Alla voro på det klara med att om Kornilov erövrade staden, skulle han först och främst låta avrätta de bolsjeviker, som Kerenski låtit arresteras. Exekutivkommittén fruktade dessutom ett överfall på fängelset från vitgardisterna i staden. En stark militäravdelning utkommenderades till skydd för Krestyfängelset. Det visade sig naturligtvis, att dessa trupper ingalunda voro ”demokratiska” utan bolsjevikiska. De stodo beredda att befria oss vilket ögonblick som helst. En sådan handling skulle emellertid innebära signalen till omedelbart uppror; och därtill var tiden ännu inte kommen. I stället blev det regeringen själv, som tog initiativet till vår befrielse – och det av samma motiv, som tvingat den att tillkalla de bolsjevikiska matroserna för att försvara Vinterpalatset. Ifrån fängelset begav jag mig direkt till den nybildade kommittén för revolutionens försvar. Där satt jag vid bordet tillsammans med samma herrar, som tidigare låtit arresteras mig som tysk spion. De hade inte ens haft tid att återkalla sina beskyllningar. Bolsjevikerna hade redan tagit ledningen av stadens försvar. Alla de viktigaste posterna hade de redan besatt.

Erfarenheterna från Kornilovkuppen kompletterade julidagarnas. Än en gång besannades det, att Kerenski & C:o inte hade några pålitliga krafter bakom sig. Den armé, som rest sig mot Kornilov, skulle bli oktoberrevolutionens armé. Vi utnyttjade faran till att beväpna arbetarna, som Tseretelli hittills konsekvent försökt att avväpna.

En djup tystnad hade sänkt sig över staden under dessa dagar. Man väntade Kornilov: en del förhoppningsfullt, andra med skräck. Kornilov kom emellertid aldrig. De revolutionära massornas hänförelse var så oemotståndlig, att Kornilovkuppen helt enkelt kom av sig. Men den försvann inte alldeles utan spår: för bolsjevikerna skulle den bli synnerligen fördelaktig. – Det var knappast möjligt längre att överblicka den enorma tillslutningen. Från dag till dag växte bolsjevikernas antal i Petrograds sovjet. Vi hade redan hälften av alla rösterna. I presidiet satt dock ännu inte en enda bolsjevik. Det blev fråga om nya val. Vi föreslogo bildandet av en koalitionsregering tillsammans med mensjeviker och socialrevolutionärer. Tseretelli avvisade förslaget, trots att vi nyligen gemensamt kämpat mot Kornilov. Det

återstod ingenting annat än att skrida till votering. Jag framställde följande fråga: ”Är Kerenski uppförd på listan över våra motståndare – ja eller nej?” Frågan kom överraskande och åstadkom förvirring inom presidiet. Kerenski var inte av någon varken älskad eller aktad. Å andra sidan fanns det ju inte någon möjlighet att desavuera sin egen ministerpresident. Efter en stunds viskande överläggningar avlämnade presidiet sitt svar: ”Naturligtvis kommer han att uppföras på listan”. Det var just vad vi velat uppnå. Här följer ett utdrag ur protokollet: ”Vi voro övertygade om att Kerenski inte längre tillhörde sovjet (stormande bifall). Det visar sig nu att vi ha misstagit oss. Mellan Tjeidze och Savadje svävar Kerenskis skugga. När man nu föreslår er att godkänna presidiets politiska linje, så glöm inte att detta innebär förtroendevotum för Kerenski (stormande bifall).” över hundra vacklande medlemmar drog på detta sätt över till vår sida. Sovjet räknade över tusen medlemmar. Omröstningen försiggick genom att man gick ut genom dörrarna. Spänningen i salen var våldsam. Det gällde inte längre presidiet. Det gällde revolutionen. Jag vandrade fram och tillbaka i korridorerna tillsammans med några vänner. Vi räknade ut, att det skulle fattas ett hundratal röster för att uppnå majoritet, men vi voro böjda för att anse även detta resultat som en framgång. Det visade sig, att vi uppnått majoritet, vunnit över hundra röster mer än socialrevolutionärerna och mensjevikerna tillsammans. Vi hade segrat. Jag valdes till sovjets president. I sitt avskedstal uttryckte Tseretelli en förhoppning om att vi måtte hålla ställningen åtminstone hälften så lång tid som de andra stått i ledningen för revolutionen. Våra motståndare gävo oss med andra ord tre månaders kredit.

Den avgörande natten

I SMOLNY I ETT LITET HÖRNRUM uppe i fjärde våningen befann sig den nyss konstituerade militärkommittén i oavbruten verksamhet. Här samlades alla mottagna underrättelser angående trupprörelserna, om stämningen bland soldater och arbetare, om agitationen i kasernerna, om pogromplaner som anstiftats, om de borgerliga politikernas och de främmande ambassadernas schackdrag, om livet i Vinterpalatset och om de gamla sovjetpartiernas sammankomster och rådplågningar. Från alla håll och kanter kommo kurirer. Det var arbetare, soldater, officerare, hotellvaktmästare, socialistiska junkrar, tjänstefolk, hustrur till underordnade funktionärer. En hel del hade endast löjeväckande notiser att komma med, men åtskilliga kunde också lämna både allvarliga och exakta nyheter. Under den sista veckan hann jag knappast lämna Smolny, jag fick ligga på en skinnsoffa med kläderna på, och sova kunde jag endast under några korta stunder: ideligen väcktes jag av kurirer, observatörer, chaufförer, telegrafister och ständiga telefonsignaler. Det avgörande ögonblicket närmade sig. Det stod klart, att varje möjlighet till återtåg var utesluten.

Fram på natten den 24 oktober (g. st.) begåvo sig revolutionskommitténs medlemmar var och en till sitt distrikt. Jag stannade ensam kvar. Senare anlände Kamenev. Han var motståndare till resningen. Men han kom för att tillbringa denna natt i mitt sällskap, och vi två sutto i det lilla hörnrummet i fjärde våningen, som under denna revolutionens avgörande natt påminte om kommandobryggan på ett skepp. I det stora angränsande rummet, som stod tomt, befann sig telefonapparaten. Man ringde i ett för att inberätta mer eller mindre viktiga saker. Ringningarna underströko på ett markant sätt den spända tystnaden. Det var lätt att föreställa sig det öde Petersburg i den svagt upplysta natten, genomblåst av de höstliga havsvindarna. Borgarna och ämbetsmännen rullade ihop sig i sina sängar och sökte gissa sig till vad som försiggick därute på de hemlighetsfulla och farliga gatorna. I arbetarkvarteren var det dåligt beställt med sömnen precis som i ett krigsläger strax före slaget. Regeringspartiernas kommissioner och konferenser förhandlade, utmattade genom sin vanmakt, i tsarens palats, där demokratiens levande gengångare kolliderade med monarkins, som ännu inte fördrivits. Allt emellanåt försvinna salens förgyllning och sidendrapier i mörker: det råder kolbrist. I

de yttre distrikten vaka avdelningar av arbetare, matrosar och soldater. De unga proletärerna bära gevär och kulspruteutrustning. Vaktpatrullerna på gatorna värma sig i blåsten framför de tända bålarna. I ett tjugotal telefonapparater koncentrerar sig det andliga livet i huvudstaden, som under denna höstnatt lyfter huvudet för att finna vägen från en historisk epok till en följande.

I hörnrummet däruppe i fjärde våningen samlas rapporterna från alla distrikt, utkanter och förstäder. Låt oss ännu en gång gå igenom det hela. Det är en avgörande natt, som förestår. I går hade jag med fast övertygelse framhållit för de delegerade vid den andra sovjetkongressen: ”Om ni inte visar någon svaghet, så kommer det inte att bli något inbördeskrig, våra fiender kommer omedelbart att kapitulera, och ni skall inta den plats, som med rätta tillkommer er”. Man kunde inte vara i tvivelsmål om segern. Den var säkrad genom alla de mått och steg, varmed man överhuvud kan tillförsäkra ett uppror segern. Och ändå voro dessa timmar fulla av djup oro och spänning, ty den natt, som kom, skulle bli den avgörande natten.

Samtidigt som regeringen mobiliserade ”junkrarna”, hade den i går givit kryssaren ”Aurora” order att avlägsna sig från Neva. Det rörde sig här om samma bolsjevikiska matrosar, som Skobelev hade kommit till i augusti med hatten i hand för att be dem skydda Vinterpalatset mot Kornilovs anhängare. Matroserna hade hört sig för hos den revolutionära militärkommittén vad de skulle göra: ”Aurora” befinner sig i natt alltjämt på samma plats, där den låg i går.

Från Pavlovsk får jag telefonmeddelande, att regeringen rekviderar artilleri därifrån, från Tsarskoje-Selo kommer bud, att regeringen där inkallar en bataljon elittrupper från Peterhof, att den satt sig i förbindelse med underofficersskolan. I Vinterpalatset har Kerenski samlat junkrarna, en del officerare samt den kvinnliga stormbataljonen. Jag ger kommissarierna order att besätta samtliga vägar, som föra till Petrograd, med absolut pålitliga bevakningstrupper samt att sända i väg agitatorer för att möta de trupper, som regeringen låtit inkalla. Alla våra samtal äga rum i telefon och kunna helt uppfångas av regeringens agenter. Äro de emellertid fortfarande i stånd att kunna kontrollera våra samtal? ”Om ni inte kan hejda trupperna genom att övertala dem, använd då vapnen. Ni ansvarar med edra huvuden för denna sak!” Gång efter annan upprepar jag dessa ord. Ändå är jag inte så alldeles övertygad om effekten av denna min order. Revolutionen är ännu alldeles för godtrogen, generös, optimistisk och lättsinnig. Den föredrar att hota med vapnen framför att begagna sig av dem. Den hoppas alltjämt, att alla frågor skola kunna lösas genom ord. Det har den lyckats med för tillfället. Dess heta andedräft var i sig själv tillräcklig för att alla anhopningar av fientliga element skulle förflyktigas.

Redan den 24 hade order utfärdats att med vapenmakt och med obeveklig stränghet slå ned varje försök att anstifta gatupogromer. Men fienden vågar inte ens drömma om att visa sig på gatorna. Den gömmer sig. Gatan tillhör oss. Vid Petrograds alla strategiska punkter vaka våra kommissarier. Underofficersskolan och artilleristerna ha inte följt regeringens kallelse. Endast en avdelning av junkrarna från Oranienbaum har lyckats lista sig förbi våra bevakningskedjor, och jag hölls telefonledes underrättad om deras vidare förflyttningar. Det hela slutade med att de sände underhandlare till Smolny. Förgäves sökte den provisoriska regeringen efter något stöd. Den började förlora fotfästet.

Den yttre bevakningen utanför Smolny har förstärkts med en ny avdelning mitraljörer. Förbindelsen är permanent genom garnisonens alla trupper. Vid samtliga regementen ligga vaktkompanierna i alarmberedskap. Kommissarierna äro på sina poster. De olika truppavdelningarna ha sina delegerade i Smolny, som stå till den revolutionära militärkommitténs förfogande för den händelse att den tekniska förbindelsen skulle bli avbruten. Från de olika distrikten utsändas beväpnade avdelningar, som ringa på portarna till de offentliga

byggnaderna eller rätt och slätt marschera in utan att ringa på och ockupera dem, den ena efter den andra. Nästan överallt stöta dessa avdelningar på vänner, som med otålighet väntat på deras ankomst. Vid järnvägsstationerna kontrollera särskilt utsedda kommissarier de tåg, som komma och gå, och speciellt dem, som transporterar soldater. Allt väl. De strategiska knutpunkterna i staden falla i våra händer nästan utan motstånd, utan strid och utan blodsutgjutelse. Telefonen meddelar oss: ”Nu är vi här!”

Regeringen satt som förut i Vinterpalatset, men den var nu endast en skugga av sig själv. Under loppet av den 25 oktober blev Vinterpalatset i olika etapper omringat av våra trupper. Klockan ett på middagen avlämnade jag i Petrograds sovjet en rapport över läget. En av tidningarna återgav denna rapport på följande sätt: ”I den revolutionära militärkommitténs namn förklarar jag att den provisoriska regeringen inte längre existerar (Bifall). En del av ministrarna ha arresterats. (Bravo!) De återstående komma att arresteras inom loppet av de närmaste timmarna eller så gott som omedelbart (Bifall). Den revolutionära garnisonen, som ställt sig till den revolutionära militärkommitténs disposition, har upplöst det förbrukade parlamentet (Stormande bifall). Vi ha här vakat hela natten och följt händelserna genom telefonråden för att finna huru de revolutionära soldaterna och arbetargardet utan onödigt buller löst sina uppgifter. Stadens invånare fortsatte lugnt att sova utan att ana, att i dessa ögonblick blev en makt ersatt med en annan. Järnvägsstationerna, posten, telegrafan, Petrograds telegrambyrå och statsbanken ha besatts. (Stormande bifall). Ännu har inte Vinterpalatset intagits, men dess öde kommer att avgöras inom de närmaste minuterna (Bifall)”.

Sent på kvällen i väntan på att sovjetkongressen skulle öppnas, sökte Lenin och jag få en stunds vila i ett rum som stod tomt vid sidan om mötessalen, och där det inte fanns några stolar. Någon bredde ut en filt på golvet åt oss, en annan – jag tror det var Lenins syster – skaffade oss kuddar. Vi lågo sida vid sida, kropp och själ andades ut. Det var en välförtjänt vila. Men sova kunde vi inte. Vi pratade halvhögt med varandra. Ännu för kort tid sedan hade Lenin försonat sig med tanken på att uppskjuta resningen. Hans farhågor voro nu skingrade. Det låg i Lenins stämma en ton av säregen värme. Han utfrågade mig om styrkorna av rödgardister, matrosar och soldater som varit utplacerade överallt. – ”Vilken storslagen tavla”, sade han med djup rörelse, ”den beväpnade arbetaren med sitt gevär, som sida vid sida om soldaten värmer sig vid bålet! Äntligen har de funnit varandra, arbetaren och soldaten!” Plötsligt fortsatte han: ”Nå, men Vinterpalatset? Är det inte taget ännu? Det kan väl inte ha hänt något?” Jag reste mig för att genom telefonen få reda på hur operationerna framskred, men han höll mig tillbaka: ”Ligg stilla, jag skall låta någon annan ta reda på detta”.

Någon längre stund fingo vi inte bli liggande. I salen intill öppnades sovjetkongressen. Uljanova, Lenins syster, kom springande in till mig: ”Det är Martov, som talar. Man ropar på er!” Med en stämma, som höll på att brista, gjorde Martov upp räkningen med ”konspiratörerna” och profeterade om resningens oundvikliga sammanbrott. Han krävde att vi skulle bilda en koalition tillsammans med socialrevolutionärerna och mensjevikerna. Dessa partier, som ännu i går, då de sutto vid makten, förföljde och fängslade oss, de krävde nu samarbete, sedan vi väl lyckats störta dem. Jag replikerade: ”Vad som skett är en resning och ingen sammansvärjning. Folkmassornas uppror behöver inte rättfärdigas. Vi har härdat arbetarnas och soldaternas revolutionära energi. Vi har uppenbart stålsatt massornas vilja till revolt. Vårt uppror har lett till seger. Och nu kommer man med förslag till oss att avstå från denna seger, att kompromissa. Med vilka? Sådana stackars typer som ni har gjort bankrutt, er roll är utspelad. Ge er i väg dit, där ni hör hemma: i historiens papperskorg.” – Det blev den sista repliken i den stora dialog, som hade börjat den 3 april, den dag och stund, då Lenin ankom till Petrograd.

Vid makten

DET BLEV MÄRKLIGA DAGAR såväl i landets liv som i mitt eget. Spänningen mellan de sociala lidelserna såväl som mellan de individuella krafterna hade nått sin kulminationspunkt. Massorna skapade en vändpunkt, ledarna kände att de marscherade steg för steg i takt med historiens gång. Under dessa dagar blevo beslut fattade och befallningar utdelade, som blevo avgörande för ett folks öde under en lång historisk epok. Ändå fattades dessa beslut nästan utan debatt. Det skulle ställa sig svårt att påstå, att dessa beslut voro omsorgsfullt övervägda och genomtänkta. De voro improviserade. De blevo inte sämre för den sakens skull.

Händelsernas tryck var så mäktigt, uppgifterna förelågo så självklara, att de mest ansvarsfulla direktiv avgåvos utan vidare, nästan som i förbigående, såsom vore det hela en självklar sak, och på samma sätt blevo de också uppfattade. Den väg vi hade att följa var på förhand utstakad, det enda som behövdes var att nämna de mål vi ville nå vid deras rätta namn. Det var onödigt att närmare redogöra för dem, och det var knappast längre nödvändigt att utsända några upprop. Utan några tvivel och utan någon vacklan begrep massan vad situationen krävde. Under händelsernas tryck blev det ”ledarnas” uppgift helt enkelt att formulera vad som motsvarade massornas behov och historiens krav.

Marxismen betraktar sig som det medvetna uttrycket för en omedveten, historisk process. Men denna – i historisk-filosofisk, inte i psykologisk mening – ”omedvetna” process sammanfaller endast i sina kulminationspunkter med ett medvetna uttryck: när massan genom trycket av sin inneboende elementära kraft spränger den sociala slentrianens hinder och ger ett segerrikt uttryck åt den historiska utvecklingens djupaste behov. Det högsta teoretiska medvetande sammansmälter i sådana ögonblick med de mest undertryckta massornas direkta aktion, dessa, som stå mest fjärran från all teori. Den skapande föreningen av det medvetna med det omedvetna är vad man vanligtvis kallar inspiration. Revolutionen är en historiens hänfödda inspiration.

Det är i ögonblick som dessa, som den individuella aktiviteten, där den är förbunden med massornas rörelse, uppnår stunder av den högsta andliga spänning och det ur vilken synpunkt man än vill betrakta denna individuella aktivitet. Sådana blevo oktoberdagarna för ”ledarna”. Organismens latent kraft, dess djupa instinkter, vilddjurens hela nedärvda väderkorn, allt detta reste sig, sprängde portarna för den psykiska mekanismens slentrian och gjorde sig redo att – tillsammans med de mest subtila historiefilosofiska generalisationerna – tjäna revolutionen. Dessa två processer, individernas och massornas, voro förankrade i en kombination av det medvetna med det omedvetna, av instinkten, som skänker spänstighet åt viljan, med tankens finaste distinktioner.

Utvändigt sett fanns det ingenting patetiskt över situationen: en ständig ström av människor, som voro uttröttade, utsvultna, otvättade, med inflammerade ögon och orakade ansikten. Och ingen av dem hade senare någonting speciellt att berätta om de mest kritiska dagarna och timmarna.

Här nedan följer ett utdrag av min hustrus anteckningar, som för övrigt äro skrivna åtskilligt senare:

”Under de sista dagarnas förberedelser till oktoberrevolutionen bodde vi vid Taurergatan. L. D. tillbringade hela dagarna i Smolny. Jag fortsatte mitt arbete i snickarnas fackförening, där bolsjevikerna hade ledningen. Atmosfären var upphetsad. Varendra arbetstimme var fylld av diskussioner om upproret. Fackföreningens ordförande var anhängare av den ”Lenin-Trotskiska ståndpunkten” (så benämnde man det den gången), och vi hjälpte honom i hans agitation. Överallt talade man om resningen: på gatan, i matsalarna och i trapporna i Smolny. Det blev dåligt med maten och klent med sömnen. Man fick arbeta nästan 24 timmar på dygnet. Pojkarna kunde vi inte ha hos oss, och oktoberdagarna voro för min del även fyllda av ångest för deras skull. På skolan, där de hade placerats, fanns det sammanlagt två ’bolsjeviker’, Ljova och Serjosja, samt en tredje, en ’sympatisör’, som de sade. Mot dessa tre barn stod den kompakta majoriteten av ättlingar till den härskande demokratins ledare, kadetterna och socialrevolutionärerna. Nu som alltid annars, när meningsbrytningarna blevo allvarliga, åtföljdes kritiken av slående argument. Rektorn fick gång efter annan befria mina söner från en flock unga ’demokrater’, som kastat sig över dem. Barnen buro sig med andra ord åt precis som sina fäder. Rektorn tillhörde kadetterna. Han försummade därför aldrig att straffa min son: ’Tag din mössa och gå

hem!' Efter revolutionen hade det varit fullkomligt otänkbart att låta våra barn gå kvar i denna skola. Vi flyttade dem till en folkskola. Miljön var där enklare, människorna mera oslipade, men man kunde andas där.

L. D. och jag voro aldrig hemma. När våra pojkar kommo från skolan och inte funno någon av oss hemma, kunde de inte finna någon anledning varför de skulle behöva stanna inomhus.

Demonstrationerna, tumulten, den ständiga skottlossningen fyllde oss under dessa dagar med en ständig oro för dem: i sin inställning voro de ärkerevolutionärer ... Under de kortvariga stunder, då vi kunde vara tillsammans, berättade de för oss om sina glädjeämnen: i dag hade de på spårvagnen befunnit sig bland kosacker, som läste pappas upprop: Bröder kosacker! – Utmärkt! Men sedan då? – Jo, de läste det och lät det gå vidare. Det var bra! – Var det inte bra? – Jo, visst!

Jag minns, att jag en morgon, det var på andra eller tredje dagen efter resningen, kom in i ett rum i Smolny, där jag fann Vladimir Iljitj, Leo Davidovitj och, om jag inte missminner mig, Dserjinski, Joffe och en hel del andra församlade. Alla voro de grågröna i ansiktet av brist på sömn, ögonen voro rödsprängda och kragarna smutsiga. Rummet var förpestat av tobak ... Någon satt vid ett bord och bredvid honom stodo en mängd människor, som väntade på order. Lenin och Trotski befunno sig mitt i flocken. Det föreföll mig, som om de utdelade sina instruktioner i ett drömmande tillstånd. I deras rörelser och ord låg det någonting sömngångaraktigt och fantastiskt. Ett ögonblick föreföll det mig, som om jag själv gick i sömnen, när jag bevittnade allt detta, och som om revolutionen var dömd till sammanbrott, såvida inte 'de' fingo sova ut ordentligt och sen byta kragar: i min drömartade vision hade jag en stark förnimmelse av dessa smutsiga kragar ... Jag erinrar mig huru jag dagen efter mötte Lenins syster och fäste hennes uppmärksamhet på att Vladimir Iljitj måste byta krage ... 'Ja, ja', svarade hon leende. Under tiden hade dock detta problem om de rena kragarna upphört att förfölja mig som en mardröm."

Vi ha erövrat makten åtminstone i Petrograd. Lenin har ännu inte fått tid att byta krage. I det trötta ansiktet äro ögonen alltjämt lika klarvakna. Han betraktar mig vänligt och godlynt och söker smått förlägen och litet trubbigt att klargöra huru nära vi nu stå varandra! "Ni förstår", säger han tvekande, "att efter alla dessa förföljelser och detta underjordiska liv plötsligen sitta vid makten, det ..." han letar efter uttrycket och övergår plötsligen till tyska, medan han för handen mot pannan: "es schwindelt".

Det hela varar endast ett par tre minuter. Så övergår man omedelbart till dagordningen.

Lenins inställning gentemot mig genomgick olika stadier under året 1917. I början intog han en reserverad och avvaktande hållning. Julidagarna förde oss plötsligen nära varandra. Då jag i strid mot majoriteten av de bolsjevikiska ledarna lanserade parollen att bojkotta förparlamentet, skrev Lenin från sitt gömställe: "Bravo, kamrat Trotski!" På grund av en del tillfälliga och missvisande symtom fick han sedan för sig, att jag intog en alltför avvaktande hållning i fråga om det väpnade upproret. Dessa farhågor ger han uttryck för i åtskilliga brev under loppet av oktober månad. Hans hållning gentemot mig blev därför så mycket tydligare, varmare och hjärtligare, när vi under själva upproret vilade ut tillsammans på golvet i det halvmörka, tomma rummet. Följande dag framställde Lenin på centralkommitténs möte ett förslag att välja mig till ordförande i folkkommissariernas råd. Jag hoppade upp för att protestera, så oförutsett kom det hela, så olämpligt föreföll det mig. Men Lenin var envis: "Varför inte? Ni stod ju i spetsen för Petrograds sovjet, som grep makten ..." Jag begärde, att förslaget skulle förkastas utan debatt. Det blev också resultatet.

Den 11 november utropade Lenin under en hetsig debatt i Petrograds partikommitté: "Det finns inte en bättre bolsjevik än Trotski!" Sådana ord betydde mycket i Lenins mun. Och det beror inte på någon tillfällighet, att protokollet från det möte, där dessa ord uttalades, ännu inte blivit offentliggjort.

Kommissariatet för utrikes ärenden innebar närmast för mig, att jag frikopplades från ministeriellt arbete. Min huvuduppgift blev att föra oktoberrevolutionen vidare, att utsträcka den till hela landet, att i striden mot den samlade kontrarevolutionen sätta stopp för Kerenskis strövtåg och slå tillbaka Krasnovs attacker mot Petrograd. I Smolny lågo Lenins och mitt arbetsrum i motsatta ändar av byggnaden. Flera gånger om dagen sprang jag genom den ändlösa korridoren, som kom mig att tänka på en myrstack, för att träffa Lenin i dennes arbetsrum. En ung matros, som kallades Lenins sekreterare, sprang i ett till mig med lappar från Lenin, på vilka de viktigaste orden voro understrukna två, tre gånger, och där varje meddelande utmynnade i en skarpt formulerad fråga. Ofta voro dessa

små papperslappar åtföljda av utkast till dekret, som krävde ett omedelbart ställningstagande och utlåtande. I folkkommissariernas råds arkiv finns det en ansenlig mängd av olika dokument från denna tid, skrivna dels av Lenin, dels av mig, texter från Lenin, som jag försett med rättelser, förslag från mig, som vidare utarbetats av Lenin.

Under den första perioden, ända fram emot augusti 1918, deltog jag aktivt i det arbete, som utfördes i folkkommissariernas råd. Under den tid vi tillbringade i Smolny, tröttnade Lenin aldrig att med nästan otålig iver medelst dekret besvara alla de frågor, som rörde de ekonomiska, politiska, administrativa och kulturella projekten. Vad som drev honom till detta var ingalunda någon passion för byråkratiska föreskrifter utan en önskan att i regeringens direktiv få ge uttryck åt partiprogrammet. Under denna första tid betydde dekretet mycket mer som propaganda än som administrativa föreskrifter. Lenin var mycket angelägen om att för folket klargöra, vad den nya regeringen betydde, vad den ville och hur den ville sätta sina planer i verket. Han gick från den ena frågan till den andra, underbart outtröttlig, sammankallade konferenser, infordrade utredningar av specialister och studerade själv facklitteraturen. Jag hjälpte honom.

Det är onödigt att understryka, att det i detta febrila, nyskapande lagstiftningsarbete insmög sig en hel del misstag och självmotsägelser. Men som helhet komma dessa Lenins dekret från Smolnyperioden, det vill säga från revolutionens mest stormande och kaotiska period, att gå till historien såsom budskapet om en ny värld.

Det diplomatiska arbetet tog inte så mycket av min tid i anspråk, bortsett från underhandlingarna i Brest-Litovsk. Inte desto mindre var detta arbete mera invecklat än jag förutsett. Redan från början var jag tvungen att träda i alldeles oväntade diplomatiska förbindelser med – Eiffeltornet.

Under själva revolutionsdagarna hade vi annat att göra än att intressera oss för de utländska radioutsändningarna. Men nu, i min egenskap av folkkommissarie för utrikes ärendena, måste jag hålla reda på vad den kapitalistiska världen hade för åsikt om revolutionen. Jag behöver säkert inte betona, att det inte kom några lyckönskningar från något håll. Om Berlin och Wien måhända vacklade mellan sitt hat till revolutionen och sitt hopp om en fördelaktig fred, så gävo de övriga länderna, inte bara de krigförande utan även de neutrala, på skilda språk uttryck för samma känslor och tankar som fyllde de härskande klasserna i det gamla Ryssland, som vi störtat. I denna kör utmärkte sig dock i synnerhet Eiffeltornet för sitt raseri. Det började under dessa dagar rent av att tala ryska, uppenbart i avsikt att söka röra det ryska folkets hjärtan. När jag studerade radioutsändningarna från Paris, fick jag ofta den förnimmelsen, att Clemenceau i egen hög person satt på toppen av Eiffeltornet. Jag kände honom tillräckligt såsom journalist för att kunna urskilja om inte direkt hans stil så dock hans ande.

Radiostationen i Tsarskoje-Selo stod till vårt förfogande, och vi hade ingen anledning att tåga. Flera dagar i sträck dikterade jag mina svar på Clemenceaus skällsord. Och vad hände? Jag hade själv inte väntat så snabba resultat. Paris ändrade plötsligen sitt tonfall: man uttryckte sig i fortsättningen visserligen fientligt men dock hövligt. Senare erinrade jag mig många gånger med tillfredsställelse, att jag hade börjat min diplomatiska bana med att lära Eiffeltornet att uppföra sig anständigt.

I början av december hade jag mitt första och sista möte med den franske ambassadören Noulens, tidigare radikal deputerad, som Frankrike av sympati för februarirevolutionen hade sänt oss i utbyte mot Paleologue, som var en förklarad monarkist och dessutom – inte bara till namnet – bysantin. Den franska republiken hade använt honom därför att han var god vän med tsaren. Varför just Noulens och inte någon annan vem som helst blev utsedd till hans efterträdare, det känner jag inte till. Men han förhöjde knappast de tankar jag redan hyste om dem, som styra människornas öden. Vårt sammanträffande ägde rum på Noulens' initiativ. Det lämnade inte något positivt resultat. Efter en del undanflykter gick Clemenceau definitivt in för taggtrådsspärrens politik.

Med chefen för den franska beskickningen, general Niessel, hade jag innanför Smolnys murar en diskussion, som blev allt annat än vänskaplig. Under Kerenski-perioden hade han lagt sig till med ovanan att kommendera, och den ville han ogärna lägga bort. Till att börja med var jag tvungen att be honom lämna Smolny. Vårt förhållande till den franska militärmissionen blev snart ännu mera komplicerat. Denna hade nämligen en informationsbyrå, som förvandlades till en fabrik för de mest försåtliga insinuationer gentemot revolutionen. Alla fientliga tidningar presenterade dagligen ”telegram från Stockholm”, det ena äventyrligare, hatfullare och dummare än det andra. Då vi

förhörde oss hos redaktörerna, varifrån dessa ”telegram från Stockholm” härrörde sig, uppgåvo de den franska militära beskickningen. Detta framlade jag officiellt för general Niessel. Den 22 december avlämnade han sitt svar. Dokumentet är i sanning märkligt: ”Många journalister av olika politiska riktningar komma till beskickningen för att be om upplysningar”, skrev han. ”Jag har fullmakt att lämna dem upplysningar angående krigsoperationerna på den västliga krigsskådeplatsen, i Saloniki, i Asien och vidare om läget i Frankrike. Till en (?) av dessa journalister har en (?) ung officer tillåtit sig att ge spridning åt ett rykte, som nu är i omlopp här i staden (?) och som lär stamma från Stockholm ...” Det var litet för mycket av det goda. Samma dag skrev jag till Niessel: ”1. Den franska militärbeskickningens ’informationsbyrå’ skall omedelbart stängas. 2. Den ’unge officeren’ anmodas att omedelbart lämna Ryssland. 3. Beskickningens radiotelegrafist skall avlägsnas. 4. De franska officerare, som uppehålla sig i närheten av inbördeskrigets operationsplatser, skola omedelbart återkallas till Petrograd”.

Den ”unge officeren” fick överge sin anonymitet och dessutom som syndabock lämna Ryssland. Radiotelegrafisten fick byta sysselsättning. Informationsbyrån stängdes. De franska officerarna drogos tillbaka från periferin till centrum. Men allt detta var ingenting annat än förpostfäktningar. Något senare, när jag övertog krigskommissariatet, avlöstes de av en opålitlig vapenvila. Den alltför kategoriske general Niessel avlöstes av den inställsamme general Lavergne. Vapenvilan varade inte länge. Den franska militärbeskickningen befann sig snart liksom hela diplomatin i övrigt i centrum för alla komplotter och väpnade aktioner mot sovjetregeringen. Men detta blev först uppenbart efter Brest, under Moskvaperioden våren och sommaren 1918.

I Moskva

VID KRIGETS BÖRJAN intog Tjitjerin en klart patriotisk hållning. Men han närmade sig ganska snart internationalisterna och blev aktiv medarbetare i Nasje Slovo, som jag redigerat i Paris. Han blev slutligen fängslad i England. Jag fordrade hans frigivande. Förhandlingarna drogo ut på tiden. Jag hotade att tillgripa repressalier mot engelsmännen. ”Trotskis argumentering”, skriver den dåvarande engelske ambassadören Buchanan i sin dagbok, ”är i grund och botten befogad: om vi förbehålla oss rätten att arrestera ryssar för pacifistisk propaganda i ett land, som önskar fortsätta kriget, så har han samma rätt att arrestera brittiska medborgare, som fortsätta sin krigspropaganda i ett land, som önskar fred.” Tjitjerin blev frigiven. Han anlände till Moskva på en mycket lämplig tidpunkt. Med en lättadens suck överlämnade jag den diplomatiska ledningen till honom. Jag visade mig aldrig mer i ministeriet. Vid ömtåliga tillfällen rådgjorde Tjitjerin med mig i telefon. Först den 13 mars kungjorde pressen, att jag lämnat utrikesledningen och utnämnts till folkkommissarie för kriget. Samtidigt utsågs jag till ordförande för översta krigsrådet, som strax dessförinnan tillkommit på mitt initiativ.

Var jag förberedd för militäryrket? Naturligtvis inte. Jag hade inte ens haft tillfälle att tjänstgöra i den tsaristiska armén. Jag hade dock synnerligen ingående sysselsatt mig med de militära problemen under Balkankriget, då jag tillbragte åtskilliga månader i Serbien, Bulgarien och slutligen i Rumänien. Men då hade jag närmast mig frågorna utifrån en allmänt politisk synpunkt och inte från en rent militär. Världskriget hade gjort hela världen och även mig förtrogen med de militära frågorna. Mitt dagliga arbete i Nasje Slovo och mitt medarbetarskap i Kievskaja Mysl hade tvingat mig till att sätta dagsnyheterna och observationerna i system. Men alltjämt rörde det sig för mig om kriget såsom fortsättningen på en viss politik och om armén såsom ett instrument för denna politik. Militarismens organisatoriska och tekniska problem intresserade mig först i andra hand. Däremot var jag levande intresserad för arméns psykologi – för kasernerna, skyttegravarna, drabbningarna och sjukhusen.

I parlamentariska stater har man mer än en gång haft tillfälle att i spetsen för krigsministerierna finna advokater och journalister, som i likhet med mig, endast i en mycket komfortablare miljö, betraktade armén uteslutande genom sitt redaktionsfönster. Skillnaden var dock uppenbar. I de kapitalistiska länderna gäller det att upprätthålla en redan existerande armé, vilket huvudsakligen innebär att åstadkomma en politisk täckmantel för ett autonomt militaristiskt system. Hos oss gällde det att i grund likvidera hela den gamla armén och i stället under elden från fienderna bygga upp en ny armé, om vars struktur det inte stod att läsa i någon bok. Detta förklarar tillräckligt, varför jag endast motvilligt och utan någon större tillförsikt gick till arbetet i krigskommissariatet och uteslutande åtog mig det därför att det inte fanns någon annan att tillgå.

Jag inbillade mig inte ett ögonblick, att jag var någon strateg av betydelse, och jag hade ingen förskoning med den syndafloed av strategisk dilettantism, som revolutionen frambesvurit inom partiet. Det är sant, att jag vid tre olika tillfällen – i kriget mot Denikin, under försvaret av Petrograd och i kriget mot Pilsudski – intog en självständig strategisk hållning, som jag fick kämpa för att hävda än mot armécheferna, än mot centralkommitténs majoritet. Men i dessa fall bestämdes min ståndpunkt av politiska och ekonomiska bevekelsegrunder och inte alls av rent strategiska skäl. Det kan förresten tilläggas, att avgörande strategiska problem inte kunna lösas på annat sätt.

Före mars 1918 hade jag aldrig varit i Kreml. Av hela Moskva kände jag endast till en enda byggnad: Butyrkifängelset, där jag tillbringade sex månader under den kalla vintern 1898-1899. Såsom vanlig turist hade man kunnat beundra Kremls historiska minnesmärken, Ivan den förskräckliges palats och Granovitajapalatset. Men vi måste bereda oss på att stanna här en längre tid. Den dagliga kontakten med två motsatta historiska poler var på en gång förbluffande och roande. Mer än en gång, när jag körde över träkubben framför Nikolajpalatset, kastade jag en blick på tsarklockan och tsarkanonen. Det tunga moskovitiska barbariet storrade ut genom klocköppningen och kanonmynningen. Prins Hamlet skulle på ett ställe som detta kunnat upprepa:

”Ur led är tiden. Ve, att jag är den,
som föddes att den vrida rätt igen!”

Men vi hade ingenting gemensamt med Hamlet.

I Kavaljersflygeln mitt emot palatset ”Potiekni” hade tjänstemännen i Kreml före revolutionen haft sin bostad. Hela bottenvåningen hade varit reserverad för en hög ämbetsman, kommandanten på platsen. Dessa våningar uppdelades nu i flera avdelningar, I en av dessa höll jag till, skild från Lenin genom en korridor. Vi hade gemensam matsal. Vid denna tidpunkt var maten i Kreml urusel. Vi fingo hålla till godo med salt kött i brist på färskt. Mjölet och sockret voro uppblandade med sand.

Det enda som fanns i överflöd, var röd kaviar, som ej längre exporterades. Jag är nog inte den enda, för vilken de första revolutionsåren fått sin speciella färgton genom denna oundvikliga kaviar.

I Frälsarkyrkans torn ändrades klockspelet. Från och med nu spelade de gamla klockorna varje kvart ”Internationalen” på ett stillsamt, drömmande sätt efter att tidigare ha exekverat ”Gud bevara tsaren”. Automobilerna hänvisades att köra in genom porten och valvet där. Ovanför portalen satt en gammal ikon bakom krossat glas. Lampan framför helgonbilden var längesedan slocknad. Ofta när man körde in i Kreml stannade ens blickar vid ikonerna, samtidigt som ens öron uppfångade Internationalens toner därovanifrån. Ovanför klockspelet där uppe i tornet fick den tvehövdade örnen sitta kvar i all sin förgyllning. Men man hade berövat honom kronan. Jag föreslog, att man skulle utrusta örnen med hammaren och skäran, så att den nya tidens symboler skulle synas för alla däruppe på Frälsartornet. Men man hade inte tid att befatta sig med sådant.

Lenin och jag träffades ett tiotal gånger om dagen i korridoren och uppsökte varandra för att gemensamt diskutera våra iakttagelser. Dessa besök kunde räcka i tio, femton minuter, vilket var en ansevärd tid för oss båda. Lenin var vid denna tidpunkt mycket språksam – för att vara Lenin, märk väl. Det var alltför mycket nytt som omgav oss, det låg alltför mycket okänt framför oss: det var en nödvändighet att ställa om både sig själv och andra efter de nya förhållandena. Det var därför vi kände ett behov att gå från det speciella till det generella och tvärtom. Den lilla misstämning, som uppstått oss emellan med anledning av Brest-Litovsk, var nu försvunnen utan att lämna några spår efter sig.

För andra gången i Rysslands historia blev en Moskva-period en ”samlingens” tid för staten och för upprättandet av dess förvaltningsorgan. Redan vid denna tidpunkt avvisade Lenin otåligt och ironiskt, ibland rent av med hänfulla tonfall envar, som fortsatte att besvara alla frågor med de vanliga propagandaformlerna. ”Verkligen, lille far, litar ni fortfarande på Smolny?” utropade han, förargad och godmodig på en gång. ”Det är ju rena Smolny”, avbröt han en talare med, som gjort sig skyldig till en blunder, ”försök att tänka er för litet grand, vi befinner oss inte längre i Smolny, vi har marscherat vidare”. Lenin sparade aldrig på de hårda orden om gårdagen, när det gällde att förbereda morgondagen. Och i detta arbete följdes vi åt hand i hand. Lenin var ytterst samvetsgrann. Själv var jag kanske rentav pedantisk. Vi förde en outtröttlig kamp mot låt-gå-tendenserna och mot slöheten. Jag

utfärdade stränga förhållningsregler mot förseningar och slarv, när det gällde sammanträden. Steg för steg tvangs kaos att vika för ordning.

Före de sammankomster, vid vilka principiella frågor eller andra frågor av betydelse skulle tagas upp till behandling på grund av oenighet mellan kommissariatet, ringde Lenin upp mig och bad mig enträget att på förhand sätta mig in i vad saken gällde. Den litteratur, som på sistone blivit synlig, och som behandlar motsättningarna mellan Lenin och mig, är full av apokryfiska dokument. Naturligtvis voro vi ofta av skilda meningar. Men ännu oftare hände det, att vi kommo till samma slutsatser antingen efter ett kort telefonsamtal eller t. o. m. alldeles oberoende av varandra. Så snart det stod klart, att vi bedömde en sak på samma sätt, tvekade ingen av oss att fatta de nödvändiga besluten. Om Lenin någon gång hade en allvarlig opposition mot sina projekt att vänta från något håll, ringde han vanligtvis upp mig: "Glöm inte att komma till mötet. Jag ger er ordet som förste talare." Jag brukade då tala några minuter. Under mitt anförande sade Lenin ett par gånger: "Det är riktigt", och så var saken avgjord. Inte därför att andra voro rädda att uppträda mot oss. Den numera rådande serviliteten gentemot ledarna existerade inte på den tiden lika litet som den ynkliga rädslan för att kompromettera sig genom ett oöverlagt ord eller genom en nejöst. Men ledningens auktoritet förminskades inte därför att den byråkratiska serviliteten var mindre utvecklad.

Krigskommissariatet, där allt mitt arbete var koncentrerat, inte bara det militära utan partigöromålen och mina litterära och andra arbeten, låg utanför Kreml. I Kavaljersflygeln hade jag bara min privatbostad. Dit kom aldrig någon för att besöka oss. I tjänsteangelägenheter gick man till kommissariatet. Det skulle aldrig falla någon bekant in att sedan avlägga några vänskapsvisiter. Sådant tillät absolut inte vår strängt upptagna tid. Vid femtiden kommo vi hem från arbetet. Vid sjutiden var jag tillbaka i krigskommissariatet, där det sedan hölls kvällsmöten. Då revolutionen hunnit stabiliseras, d. v. s. mycket längre fram, använde jag mina kvällar till teoretiskt och litterärt arbete.

Min hustru arbetade i kommissariatet för folkupplysning, där hon fått museerna, de historiska byggnaderna etc. på sin lott. Hon fick åtskilligt att tänka på under inbördeskriget, då det gällde att bereda skydd åt våra gamla monument. Varken de vita eller de röda trupperna voro så synnerligen måna om att skona herrgårdarna, slotten eller de gamla kyrkorna. Det uppstod därför ständiga konflikter mellan krigskommissariatet och museiförvaltningen. Slottens och templens beskyddare anklagade trupperna för bristande respekt för kulturen. Krigskommissarierna beskyllde i sin tur de förra för att dessa mera brydde sig om döda föremål än om människor. Det hela resulterade i att jag rent formellt invecklades i ständiga tvister med min hustru. Vilket gav anledning till många skämtsamma anmärkningar.

Med Lenin umgingos vi numera uteslutande via telefon. Våra samtal voro talrika, och de rörde sig om alla möjliga frågor. De andra kommissariatet betungade honom ofta med klagomål över den röda armén. I sådana fall ringde Lenin omedelbart upp mig. Fem minuter senare frågade han, om jag inte kunde bekanta mig med den eller den nya kandidaten till ställningen som lantbrukskommissarie för att sedan säga min mening om vederbörande. En timme efteråt ville han ha reda på om jag följde med den teoretiska polemiken kring den proletära kulturens problem, och om jag inte kunde delta i den för att ge Bukharin en tankeställare. Därefter en helt annan sak: kunde inte krigskommissariatet på sydfrenten avdela några lastbilar för att säkra transporten av livsmedel till järnvägsstationerna. Efter ytterligare en halvtimme kunde Lenin fråga mig, om jag följde med motsättningarna inom det svenska kommunistiska partiet. Och på detta sätt var det varje dag, så länge jag befann mig i Moskva.

Det militära arbetet tog alltmera av min tid i anspråk, inte minst därför att jag var tvungen att här börja med yrkets ABC. På det tekniska och strategiska området ansåg jag det som min viktigaste uppgift att placera rätt man på rätt plats och där låta honom visa, vad han dög till. Mitt politiska och organisatoriska arbete på att bygga upp armén sammanföll helt med mitt partiarbete. Det var endast därigenom, som det hela kunde lyckas.

Bland andra medarbetare i krigskommissariatet fann jag militärläkaren Skljanski. Han var vid denna tid helt ung, knappt 26 år fyllda 1918, men han utmärkte sig genom sin aktivitet, sin ihärdighet, sin omdömesförmåga, när det gällde människor och händelser, med ett ord sagt just genom de egenskaper som skapa en administratör. Jag rådgjorde mig med Sverdlov, som var outhärlig när det gällde dylika frågor, och lät därefter anställa Skljanski som vicekommissarie. Jag behövde aldrig ångra detta val. De

uppgifter, som denna ställning medförde, voro så mycket mera krävande, som jag själv fick tillbringa största delen av min tid vid fronten. Skljanski fungerade i min frånvaro som ordförande för de revolutionära krigsrådet och ledde kommissariatets löpande ärenden, vilket huvudsakligen bestod i att sörja för provianttillförseln till fronten. Dessutom representerade han krigskommissariatet i försvarsrådet, där Lenin satt som ordförande. Skulle man jämföra någon med Lazare Carnot under den franska revolutionen, så skulle det vara Skljanski. Han var alltid exakt, outtröttlig, påpasslig, alltid i kontakt med vad som hände runt omkring. Som alla allvarliga och målmedvetna administratörer hade han inte så få fiender. Den osedvanliga begåvningen hos denne unge man irriterade de redan till åren komna medelmåttorna. Stalin underblåste i all tysthet denna avund. Skljanski utsattes för lömska angrepp och det alltid i min frånvaro. Lenin, som gott kände honom från försvarsrådet, höll honom orubbligt om ryggen, varje gång det visade sig vara nödvändigt. ”En ypperlig arbetare”, brukade han säga om honom, ”en utomordentlig arbetare”. Skljanski struntade i intrigerna runt omkring. Han arbetade. Man kunde telefonera till kommissariatet klockan två eller tre på natten: alltid satt Skljanski vid sitt skrivbord. ”När sover ni egentligen”, frågade jag honom en gång. Han slog bort hela frågan med ett skämt.

Det är med tillfredsställelse, som jag erinrar mig, att det i krigskommissariatet knappast funnos några privata grupper eller klickar, vilket utgjorde en pinsam belastning på de andra förvaltningsorganen. Anspänningen i själva arbetet, ledningens auktoritet, ett klokt personval utan hänsyn till kamaraderi och andra ovidkommande ting, en ansvarsmedveten lojalitet – allt detta samverkade till att den tungrodda och inte alls så välreglerade utan tvärtom synnerligen heterogena mekanismen fungerade som den skulle. Och detta var i alldeles särskild grad Skljanskis förtjänst.

Brest-Litovsk

DEN 22 NOVEMBER undertecknade vi ett vapenstillestånd på alla fronter från Östersjön till Svarta havet. Vi vände oss ännu en gång till de allierade med en vädjan att delta i underhandlingarna tillsammans med oss. Vi fingo inte något svar.

”För att kunna förhåla förhandlingarna behöver vi någon som förhålar dem”, sade Lenin. På hans enträgna uppmaningar avreste jag till Brest-Litovsk. Jag erkänner, att jag reste dit i känslan av att bege mig till en tortyr. Jag hade alltid känt en viss skygghet inför miljöer, som var mig främmande, och vilka jag inte hade något gemensamt med, och det gällde i detta fall mer än någonsin. Jag är absolut oförmögen att kunna förstå revolutionärer, som frivilligt åtaga sig att bli ambassadörer, och som röra sig som fisken i vattnet i sin nya miljö.

Den första sovjetdelegationen, som Joffe stod i spetsen för, blev på alla håll kringsvärdad och kringsnärd i Brest-Litovsk. Prins Leopold av Bajern mottog våra kamrater som sina ”gäster”. Alla delegationerna dinerade och superade tillsammans. General Hoffmann borde med ett visst intresse ha betraktat Bitsenko, hon, som på sin tid mördade general Sakharov. Tyskarna blandade sig vid bordet med vårt folk och försökte med vänlighet plocka ur dem det de hade behov av att få veta.

Såsom ledare för sovjetdelegationen beslöt jag att bryskt göra slut på dessa familjära förhållanden som nästan omärkligt råkat uppstå under den första förhandlingsperioden. Genom våra militärombud lät jag förstå, att jag inte hade för avsikt att presentera mig för en bajersk prins. Det tog man ad notam. Den 7 januari skrev Czernin i sin dagbok: ”Före middagen anlände alla ryssarna med Trotski i spetsen. De läto omedelbart tillkännage, att de i fortsättningen inte ämnade delta i några gemensamma kärleksmåltider, och de ha bett om undseende för detta sitt beslut. Även i övrigt ser man inte längre skymten av dem. Det förefaller, som om det nu blåser en helt annan vind än förra gången.”

Det var inte utan en stark känsla av obehag, som jag begav mig till det första mötet med diplomaterna. Framför klädhängaren i vestibulen stötte jag på Kühlmann. Jag kände honom inte. Han presenterade sig och tillade omedelbart, att han kände sig ”lycklig” över att få träffa

mig, ty han ville mycket hellre ha med husets egen herre att göra än att underhandla med något av hans sändebud. Hans min skvallrade om att han kände sig synnerligen tillfreds med denna sin subtila manöver, tydligen beräknad på en uppkomlings psykologi. Själv hade jag en känsla av att ha råkat trampa i en smutshög. Jag ryggade omedvetet ett steg tillbaka. Kühlmann insåg, att han begått en blunder och anslog omedelbart en torrare ton.

De historiska omständigheterna gjorde, att representanter för den mest revolutionära regim, som mänskligheten någonsin lärt känna, fingo bänka sig vid diplomaternas gröna bord i sällskap med representanter för de härskande klassernas mest reaktionära kast. I huru hög grad våra motståndare fruktade den explosiva kraften i förhandlingarna med bolsjevikerna framgår av det faktum, att de hellre ville avbryta förhandlingarna än riskera att förlägga dem till ett neutralt land. I sina memoarer erkänner Czernin öppet att i ett neutralt land skulle bolsjevikerna tack vare sina internationella förbindelser oundvikligt ha tagit ledningen i förhandlingsspelet.

Underhandlingarna blevo utdragna. Såväl vi själva som våra motparter måste genom direkta telefonförbindelser rådgöra med respektive regeringar. General Hoffmann piggade upp förhandlingarna med några uppfriskande tonfall. Då han inte hyste den ringaste sympati för diplomatins rävspel, placerade han gång efter annan sin soldatstövel på förhandlingsbordet, kring vilket vi sutto. För vår egen del tvivlade vi inte ett ögonblick på att Hoffmanns stövel också utgjorde den enda allvarliga realiteten bakom dessa förhandlingar. Ibland gjorde emellertid generalen även ett och annat inlägg i den rent politiska debatten. Det gjorde han på sitt eget sätt. Då han blev uttråkad och förargad under den segslitna frågan om folkens självbestämmanderätt infann han sig en vacker dag – det var den 14 januari – med en väska fullpackad med ryska tidningar, framförallt sådana som återspeglade socialrevolutionärernas politiska tendenser. Hoffman läste ryska flytande. I korta, abrupta tonfall, än brummande, än kommenderande, beskyllde generalen bolsjevikerna för att ha undertryckt yttrandefriheten och församlingsfriheten och trampat de demokratiska principerna under fötterna. Han citerade med eftertryck artiklar om detta terroristiska ryska parti, som alltsedan 1902 hade förpassat en stor del av Hoffmanns meningfränder i Ryssland till en annan värld. I indignerade tonfall anklagade generalen vår regering för att den stödde sig på våld! Det hela var verkligen underbart ... Czernin skrev i sin dagbok: ”Hoffman har hållit sitt olycksaliga tal. Han har arbetat på det i åtskilliga dagar, och han var mäkta stolt över sin framgång”. Jag svarade Hoffmann, att i ett klassamhälle måste varje regering stödja sig på våld. Skillnaden var endast den, att Hoffmann använde repressalier för att trygga storgodsägarnas välde, medan vi tillgripit våld för att försvara arbetarna. Under en kort stund förvandlade sig fredskonferensen till en marxistisk propagandacirkel för nybörjare. ”Vad som förvånar och förargar regeringarna i andra länder”, sade jag, ”det är, att vi i stället för att arresterade de strejkande låter arresterade kapitalisterna, som förklarar lockout, att vi vägrar att skjuta på bönderna, som kräver jord, men häktar de godsägare och officerare, som försöker skjuta ned bönderna”. Hoffmann blev mörkröd i ansiktet.

Efter varje episod av denna karaktär vände sig Kühlmann med sarkastisk vänlighet till Hoffmann och frågade denne, om han ytterligare hade något att andraga i den föreliggande frågan. Generalen svarade barskt: ”Nej. Det här kan vara nog!” Och han kastade en ilsken blick ut genom fönstret. I detta sällskap av diplomater, generaler och amiraler, som representerade Hohenzollern, Habsburg, Koburg och sultanen, fingo debatterna kring det revolutionära våldets betydelse en utsökt arom. En del av dessa titel- och ordensprydda herrar kunde under förhandlingarna inte företa sig någonting annat än att stirra oförstående än på Kühlmann, än på Czernin, än på mig. De hade så innerligt gärna velat, att någon förklarar för dem, vad det hela egentligen rörde sig om.

Generalen försökte otåligt att reducera alla frågor till ett problem om militära maktförhållanden, medan Kühlmann förgäves ansträngde sig att åt den på krigskartan baserade freden skänka ett sken av att vara byggd på gud vet vilka principer. För att dämpa effekten av Hoffmanns deklamationer sade Kühlmann en dag, att det ju är ganska naturligt, om en soldat uttrycker sig en aning starkare än en diplomat. Jag replikerade, att ”vi, medlemmar av den ryska delegationen, ingalunda tillhörde den diplomatiska skolan, att vi hellre betraktade oss som revolutionens soldater”. Därför föredrogo vi också soldatens grova språk.

Fredden

EN FORTSÄTTNING AV KRIGET framstod som en uppenbar orimlighet. På den punkten existerade inte ens en skymt av oenighet mellan Lenin och mig. Men där fanns ett annat problem, som var inte mindre viktigt: hur långt skulle Hohenzollern kunna gå i kampen mot oss? Vilken verkan hade februarirevolutionen och senare oktoberrevolutionen haft på den tyska hären? Hur snart skulle detta inflytande komma att ge sig till känna? Härpå kunde man ännu inte ge något svar. Det var nödvändigt att söka nå fram till ett svar under fredsförhandlingarnas gång. Därför var det också nödvändigt, att låta dessa bli så utdragna som möjligt. Det var nödvändigt, att ge de europeiska arbetarna tid att nå fram till en klar uppfattning om sovjetrevolutionen och alldeles speciellt dess fredspolitik. Detta var så mycket viktigare, som pressen i ententeländerna tillsammans med den borgerliga och kompromissande pressen i själva Ryssland från första stund sökte framställa fredsförhandlingarna i Brest-Litovsk som en komedi, där rollerna blivit skickligt fördelade. Det var uppenbart, att om det lyckades för borgerskapet och socialdemokratin i ententeländerna att utså misstroende mellan oss och arbetarmassorna, då skulle detta i hög grad underlätta en militär intervention mot oss från ententens sida. Jag betraktade det därför som en absolut nödvändighet, att innan vi undertecknade separatfreden – om det nu bleve oundvikligt – för Europas arbetare på ett otvetydigt och övertygande sätt bevisa, vilket dödligt hat, som existerade mellan oss och den tyska regeringen. Det var just med tanke härpå, som jag i Brest-Litovsk beslöt mig för en politisk demonstration, som i korthet kan formuleras såsom följer: vi avbryta krigföringen, demobilisera hären men vägra samtidigt att underteckna någon fredstraktat. Jag resonerade som så: om den tyska imperialismen inte är i stånd att sända sina trupper mot oss, skulle detta för oss innebära en oerhörd seger, som kunde få oanade konsekvenser. Skulle det däremot visa sig möjligt för Hohenzollern att fortsätta kriget mot oss, skulle vi alltid få någon möjlighet att kapitulera i tid.

Till de utrikespolitiska svårigheterna sällade sig nu komplikationer av inre, partipolitisk natur. Partiet och alldeles speciellt partiledningen behärskades av en stark motvilja mot att underteckna fredsvillkoren i Brest-Litovsk. De stenografiska referaten från fredsförhandlingarna underblåste och skärpte denna motvilja ytterligare. Sitt mest intensiva uttryck fick den inom vänsterkommunisternas falang, som lanserade parollen om det revolutionära kriget.

För varje dag blev striden inom partiet allt häftigare. Trots den legendbildning, som senare uppstått, utkämpades denna strid ingalunda mellan Lenin och mig men väl mellan Lenin och den förkrossande majoriteten av partiets ledande organisationer. De viktigaste frågorna, som ställts under debatt, voro följande: äro vi för ögonblicket i stånd till att kunna föra ett revolutionärt krig? Kan det överhuvud anses tillåtet för en revolutionär makt att sluta överenskommelser med imperialisterna? I dessa båda frågor sammanföll min ståndpunkt helt med Lenins. Jag besvarade liksom han med ett nej den första frågan, med ett ja den andra.

Inom alla ledande parti- och statsinstitutioner befann sig Lenin i minoritet. Folkkommisariernas råd hade anmodat de lokala sovjeterna att säga sin mening om kriget och freden, och mer än tvåhundra sovjets svarade före den 5 mars. Av dessa röstade endast två av de mera betydande, nämligen Petrograds och Sebastopols, för freden (och det på vissa

betingelser), medan däremot en hel rad av mäktiga arbetarcentra (Moskva, Jekaterinburg, Kharkov, Jekaterinoslav, Ivanovo-Vosnesensk, Kronstadt m. fl.) med en förkrossande majoritet uttalade sig för att förhandlingarna borde avbrytas. För att nu inte tala om de socialrevolutionäras vänstergrupper, som vid denna tid voro våra allierade. Att vid denna tidpunkt genomdriva Lenins linje hade endast varit möjligt genom en partisprängning eller en statskupp. Samtidigt var det dock uppenbart, att Lenins anhängare skulle öka i antal för varje dag som gick. Under sådana omständigheter innebar faktiskt formeln ”varken krig eller fred” en bro, som ledde över till Lenins ståndpunkt. Över denna bro marscherade också partiets majoritet eller åtminstone dess ledande kadrer.

På det avgörande mötet i centralkommittén den 22 januari antogs mitt förslag: att förhålla förhandlingarna, att i händelse av ett tyskt ultimatum förklara kriget för avslutat men samtidigt vägra att underskriva fredsvillkoren. Och därefter att inrätta sig allt efter omständigheterna.

Under mötet den i februari erkände Stalin, enligt vad det officiella protokollet uppger: ”En utväg ur den svåra situationen har anvisats oss av ... Trotski”.

Efter oktoberstrejkerna i Tyskland och Österrike var den frågan, huruvida den tyska regeringen skulle besluta sig för en offensiv eller ej, inte alls så lätt att besvara varken för oss eller den tyska regeringen, som de efterkloka av idag vilja söka göra gällande. Den 10 februari beslöt den tyska och österrikiska delegationen i Brest ”att acceptera det tillstånd, som föreslagits av Trotski i hans deklamationer”. Endast general Hoffmann var däremot. Enligt vad Czernin uppger hade Kühlmann följande dag på det sista mötet i Brest-Litovsk med skärpa hävdad nödvändigheten av att de facto acceptera freden. Vi nåddes snart av ekot efter dessa meningsbrytningar. Hela vår delegation återvände från Brest till Moskva under intrycket av att tyskarna inte ämnade taga till offensiven. Lenin var synnerligen belåten med det resultat som uppnåts.

Inte desto mindre mottogo vi två dagar före utgången av den veckofrist, som vi hade fått, från general Samoilo, vilken stannat kvar i Brest, ett telegrafiskt meddelande: i enlighet med en förklaring av general Hoffmann betraktade sig tyskarna fr. o. m. klockan 12 den 18 februari såsom varande i krigstillstånd mot oss och uppmanade honom följaktligen att lämna Brest-Litovsk. Den 21 februari fingo vi mottaga de nya tyska fredsvillkoren, som tycktes vara avfattade för att på förhand omöjliggöra en fred. Vid den tidpunkt, då vår delegation anlände till Brest, voro, som man vet, dess bestämmelser skärpta än ytterligare. Den 3 mars undertecknade vår delegation fredstraktaten utan att läsa igenom den. Freden i Brest, som föregrep en hel del av Clemenceaus idéer, påminte mest om repet kring halsen. Den 22 mars ratificerades freden av den tyska riksdagen. De tyska socialdemokraterna hade därmed på förhand knäsat Versaillesfredens principer.

På den sjunde ryska partikongressen (i mars 1918) gjorde jag en återblick på den väg vi tillryggalagt och framställde en klar och uttömmande redogörelse för min ståndpunkt: ”Om vi verkligen endast hade velat uppnå de bästa tänkbara fredsvillkor”, sade jag, ”då hade vi bort enas om att underteckna freden redan i november. Men ingen (utom Sinovjev) höjde sin röst för någonting sådant. Vi gingo alla in för agitation, för den tyska, den österrikisk-ungerska, hela den europeiska arbetarklassens revolutionering. Men alla våra föregående förhandlingar med tyskarna hade endast någon revolutionär mening under förutsättningen att de togos för gott från den tyska sidan. Jag har redan inrapporterat för den tredje allryska sovjetkongressens fraktion, att den förre österrikisk-ungerske ministern Gratz förklarat, att tyskarna inte sökte efter någonting annat än en anledning att ställa ultimatum. De trodde att vi själva inställt oss på att mottaga ett dylikt ultimatum ... att vi på förhand voro beredda att underteckna vad som helst, och endast uppförde en revolutionär komedi. Under sådana förhållanden riskerade vi,

om vi vägrade att underteckna, att förlora Reval och andra platser, och om vi undertecknade för tidigt att förlora världsproletariatets sympati eller en ansevärd del därav. Jag hörde till dem, som trodde, att tyskarna inte ämnade inlåta sig på någon offensiv, men att vi ändå, även om en offensiv inleddes, skulle få tillräcklig tid på oss att underteckna fredsvillkoren, låt vara att dessa i så fall kommo att bli hårdare. ”Så småningom”, tillade jag, ”skulle det framstå klart för oss alla, att vi inte hade någon annan väg att gå”.

Det är värt att lägga märke till vad Liebknecht vid denna tid skrev från fängelset: ”Den nuvarande utgången är minst av allt – med tanke på den kommande utvecklingen – ogynnsammare än en eftergift under Brest-förhandlingarna i februari skulle ha varit. Tvärtom: en dylik eftergift skulle ha ställt det tidigare motståndet i sämsta möjliga belysning och liksom rättfärdigat de senaste våldshandlingarna såsom en *vis haud ingrata*. Den himmelskriande cynismen och bestialiteten i tyskarnas slutuppträdande på scenen *avlägsnar alla misstankar*”.

Hur bedömde nu Lenin själv Brest-Litovskhistorien, sedan den väl var över? I allmänhet betraktade han det som fullständigt onödigt att hänga upp sig på de tillfälliga meningsskiljaktigheter, som råkat uppstå oss emellan. Däremot betonade han gång efter annan ”den omätliga, propagandistiska betydelsen av förhandlingarna i Brest”.

Ett år efter dessa fällde Lenin under partikongressen detta yttrande: ”På grund av vår fullständiga isolering från Västeuropa och alla andra länder saknade vi allt objektivt material för att kunna bedöma tempot och formerna för den proletära revolutionens framväxande i Västeuropa. Läget var komplicerat, och det utlöste i sin tur åtskilliga meningsskiljaktigheter inom vårt parti.”

Lenins hållning under förhandlingarna i Brest-Litovsk gav jag mitt öppna erkännande och det tidigare än någon annan gjorde det. Den 3 oktober 1918 yttrade jag på den extra allmänna kongressen, som avhölls av sovjetmaktens ledande organ: ”Jag anser det som min plikt att i denna auktoritativa församling förklara, att vid den tidpunkten, då många av oss, bland dem även jag, voro i tvivelsmål om huruvida det var oundvikligt att underteckna fredsvillkoren i Brest-Litovsk, då var kamrat Lenin ensam om att med oförliknelig skärpa och skarpsinnighet hävda gentemot oss andra, hur nödvändigt det var att finna oss i det hela för att kunna hålla ut till dess världsproletariatets revolution var ett faktum. Nu ha vi endast att erkänna, att det inte var vi, som hade rätt”.

Jag har inte behövt avvakta epigonernas senkomna avslöjanden i detta fall för att inse och erkänna, att det var Lenins geniala, politiska djärvhet som räddade proletariatets diktatur under Brestdagarna. Genom de här ovan citerade orden påtog jag mig en större del av andras ansvar, än vad som egentligen tillkom mig. Jag gjorde så för att giva de andra ett exempel. Det stenografiska referatet konstaterar vid detta ställe: ”långvariga ovationer”. Partiet ville därigenom visa, att man förstod och uppskattade min hållning gentemot Lenin, en hållning som var fri från varje tillstymmelse till småaktighet eller avund. Jag förstod alltför väl vad Lenin betydde för revolutionen, för historien och för mig personligen.

En månad i Svjaschsk

VÅREN OCH SOMMAREN 1918 blevo en oerhört svår tid. Det var först nu, som krigets följder på fullt allvar visade sig. Man frågade sig, om det överhuvudtaget fanns någon möjlighet att detta försvagade, föröddade, förtvivlade land skulle kunna bygga upp ett nytt samhälle och rädda sin oavhängighet. Det rådde brist på livsmedel. Någon armé existerade inte längre. Järnvägarna voro totalt desorganiserade. Statsapparaten hade nätt och jämnt börjat fungera. Överallt sammansvärjningar.

I väster hade tyskarna bemäktigat sig Polen, Litauen, Lettland och Vitryssland. De höllo Pskov besatt. Ukraina hade förvandlats till en tysk-österrikisk koloni. På Volga blev under sommaren en tjeckoslovakisk armékår, bestående av tidigare krigsfångar, hetsad till uppror av franska och engelska agenter. Det tyska krigsbefälet lät mig genom sin militärattaché förstå, att om de vita österifrån skulle rycka fram mot Moskva, måste tyskarna från väster marschera mot huvudstaden över Orsja och Pskov, detta för att förhindra uppkomsten av en ny östfront. Vi befunno oss mellan hammaren och städet. I norr hade engelsmännen och fransmännen besatt Murmansk och Arkangelsk och hotade Vologda. I Jaroslavl utbröt bland vitgardisterna ett uppror, som Savinkov på direkt uppmaning från den franske ambassadören Noulens och Englands chargé d'affaires Lockhart hade låtit organisera för att över Vologda och Jaroslavl uppnå förbindelse mellan nordtrupperna och tjeckoslovakerna och vitgardisterna vid Volga. I Ural härjade Dutovs band. Söderut vid Don uppblussade ett uppror, vilket leddes av Krasnov, som den gången stod i direkt förbund med tyskarna. Socialrevolutionärernas vänsterfalang organiserade en sammansvärjning i juli, mördade den tyske ambassadören, greve Mirbach, och sökte framtvunga en resning på östfronten. De ville framprovocera krig med Tyskland. Inbördeskrigets front förvandlades till en ring, som mer och mer skulle sluta sig kring Moskva. Sedan Simbirsk fallit, beslöts det att jag skulle resa till Volga, där faran var störst. Jag höll just på att iordningställa ett järnvägståg. Det var ingen småsak vid denna tid. Allt saknades, eller riktigare uttryckt: det fanns ingen som kunde ge besked var någonting fanns. Det allra enklaste arbete måste bli en lika komplicerad som improviserad historia. Jag trodde inte då, att jag skulle bli tvungen att tillbringa två och ett halvt år i detta järnvägståg. Jag lämnade Moskva den 7 augusti utan att veta att Kasan hade fallit dagen innan. Denna hotande nyhet nådde mig först under resan. Den röda armé, som i största hast hade uppställts, hade tagit till flykten utan strid och blottställt Kasan. Den ena delen av staben bestod av förrädare, resten hade låtit sig överrumplas, och deras ledare hade tagit till benen för att i spridd ordning söka skydd mot kulregnet. Var kommandanten och de andra armécheferna höllo hus, det visste ingen. Mitt tåg stannade i Svjaschsk, en betydande station före Kasan. Det var här under en månads tid, som revolutionens öde än en gång avgjordes. För mig blev denna tid en ovärderlig skola.

Vår armé vid Svjaschsk var sammansatt av avdelningar, som tvingats till återtåg från Simbirsk och Kasan, och av sådana som skyndat till undsättning från skilda håll. Varje avdelning levde sitt eget liv. Det enda, som höll dem samman, var en önskan om återtåg. Fiendernas övermakt, såväl beträffande organisation som erfarenhet, var alltför påtaglig. En del vita kompanier, som nästan uteslutande voro sammansatta av officerare, gjorde underverk. Paniken välldes fram ur själva jorden. De röda avdelningar, som just anlände med nytt mod, blev omedelbart smittade av denna apatiska nederlagsstämning. Bland bönderna smög ett rykte omkring, att sovjeterna inte hade lång tid kvar. Präster och köpmän började åter resa på huvudet. De revolutionära elementen ute på landet höllo sig dolda. Allt befann sig i upplösning, det fanns ingenting fast att hålla sig till. Situationen föreföll hopplös.

Fattades det verkligen så mycket för att hela revolutionen i de dagarna skulle lidit sammanbrott? Dess territorium var reducerat till de forna, moskovitiska storfurstarnas domäner. Den ägde knappast tillstymmelsen till armé. Den var kringrädd av fiender. Efter Kasan kom turen till Nisjni-Novgorod, som kapitulerade. Därifrån låg vägen öppen till Moskva, nästan utan några hinder. Det var vid Svjaschsk, som revolutionens öde denna gång avgjordes. Och här berodde allt i de kritiska ögonblicken på en bataljon, ett kompani, på en enda kommissaries motståndskraft ... Det vill med andra ord säga: allt hängde på en tråd. Från dag till dag.

Och likafullt räddades revolutionen. Vad var det, som krävdes härför? Inte så mycket. Endast att avantgardet bland massorna insåg den dödliga fara, i vilken man svävade. Huvudvillkoret för framgången bestod däri att ingenting fördoldes, framförallt inte vår egen svaghet, att inga

försök gjordes att bluffa för massorna, utan att varje sak benämndes med sitt rätta namn. Revolutionen var ännu alldeles för sorglös. Oktobersegern var lätt vunnen. Samtidigt hade den emellertid inte blott med en handrörelse kunnat undertrycka de olyckliga förhållanden som framprovocerat den. Den första kraftfulla framåtandan var på upphållningen. Fienderna voro oss överlägsna genom sin militära organisation, som vi saknade. Det var under Kasantiden, som revolutionen fick lära sig denna organisationens konst.

Agitationen runt omkring i hela landet underhölls av telegrammen från Svjaschsk. Sovjeterna, partiet, fackföreningarna uppställde nya avdelningar och skickade tusentals kommunister ned till Kasan. Största delen av partiets ungdomsavdelningar saknade fullständigt militär utbildning. Men segra ville de till varje pris. Och det var huvudsaken. De ingöto ny kraft i arméns försvagade ryggrad.

Med mitt tåg anlände bland andra även Gusev. I början av år 1924, då hetskampanjen mot mig redan var i gång, spelade denne rollen av en flegmatisk häcklare. Men minnena från dagarna i Svjaschsk voro dock ännu alltför levande, trots att sex år hunnit förflyta sedan dess, och de besvärade tydligen i någon mån till och med Gusev. Här följer ett utdrag av hans berättelse om händelserna vid Kasan: ”Kamrat Trotskis ankomst innebar ett avgörande omslag i situationen. När hans tåg stannade i Svjaschsk, den övergivna lilla stationen där på landsbygden, kom på samma gång omedelbart en fast segervilja, en ny initiativkraft och en stark press på arméns hela verksamhet. Såväl på denna station, som var belamrad med tross från otaliga regementen och dessutom blivit en tillflyktsort för både den politiska avdelningen och proviantförvaltningen, som bland själva trupperna förlagda ungefär 15 verst längre fram, märkte man, att ett tvärt omslag börjat göra sig gällande. Framförallt visade sig detta på disciplinens område. Kamrat Trotskis hårdhänta metoder under dessa dagar, då allt hade upplöst sig i huvudlösa fraktionsfejder voro absolut riktiga och nödvändiga. Förmaningar hade tjänat till ingen nytta. Under de tjugofem dagar, som kamrat Trotski tillbragte i Svjaschsk, utfördes ett jättearbete, som förvandlade de förstörda och upplösta elementen i V. armén till slagkraftiga trupper och gjorde dem beredda att återerövra Kasan”.

Förräderiet hade sina rötter i generalstaben, bland de kommenderande officerarna och runt deras omgivning. Fienden hade reda på var den skulle slå till och träffade nästan alltid prick. Sådant verkade deprimerande. Strax efter min ankomst inspekterade jag artilleriet vid fronten. Pjäsernas uppställning demonstrerades för mig av en erfaren officer med solbränd hy och ögon, som ingenting förrådde. Han bad om tillstånd att ett ögonblick få avlägsna sig för att telefonera in en order. Några minuter efteråt exploderade två granater femtio steg bakom mig och en tredje strax invid mig. Jag hann knappast kasta mig till marken. Jag blev överhöljd av jord. Officeren stod orörlig ett stycke längre bort. Han var blek i sitt bronsfärgade ansikte. En underlig historia – men jag misstänkte ingenting, jag trodde det hela var en ren tillfällighet. Först två år senare kom jag plötsligen att erinra mig denna händelse i alla dess enskildheter, och det framstod ovederläggligt klart för mig, att artilleristen var en fiende: med telefonens hjälp hade han över någon station angett måltavlan för de vitas batterier. Han tog själv en dubbel risk: han kunde tillsammans med mig ha råkat ut för granaterna från den motsatta sidan, och han kunde ha blivit arkebuserad av de röda. Jag vet inte, vad det senare blivit av honom.

Jag hade nätt och jämnt hunnit återvända till min järnvägsvagn förrän gevärselden började smattra från alla sidor. Jag sprang ut på plattformen. Ovanför våra huvuden kretsade ett aeroplan tillhörande de vita. Det var tydligt att de sett vårt tåg. Tre bomber föllo strax efter varandra i en cirkel runt omkring oss dock utan att åstadkomma någon skada. Från taket av våra vagnar besköt man fienden med bössor och maskingevär. Flygaren befann sig utom skotthåll, men lika fullt fortsatte våra män beskjutningen. De voro som rusiga. Endast med största möda fick jag slut på skottlossningen. Det är mycket möjligt, att artilleriofficeren

angivit tidpunkten, då jag skulle återvända till vagnen. Men fienderna kunde ju också ha andra informationskällor.

Förråderiet arbetade med allt större självtillit, ju hopplösare den militära situationen blev för revolutionen. Det var nödvändigt att till varje pris och därtill så snabbt som möjligt, få bukt med denna reträttstämning, som utvecklats till en mani, då folket inte ens vågade tro på blotta möjligheten att göra halt och helt om marsch för att gå till anfall.

Kommunisterna förmanade, förklarade och föregingo själva med gott exempel. Men det var uppenbart, att denna nederlagsstämning inte kunde förmås att vika enbart genom agitation, och såsom händelserna utvecklade sig, blev det förresten ingen tid till övers för dylika omvändelseförsök. Det blev i stället nödvändigt att tillgripa rigorösa metoder. Jag lät utfärda en dagorder, tryckt i järnvägstågets eget tryckeri, som upplästes för samtliga truppavdelningar: ”Jag kungör detta som varning: om någon truppavdelning utan direkt order slår till reträtt, skall först truppavdelningens kommissarie och sedan dess chef arkebuseras. Modiga och tappra soldater skola i stället placeras på kommandoposterna. De feiga stackarna, som äro rädda om sitt skinn och de som svika, skola inte undkomma kulorna. Det ansvarar jag för å hela den röda arméns vägnar.”

Omslaget kom, som man kan förstå, inte i ett slag. En del avdelningar fortsatte att vika, utan att någon giltig anledning förelåg, eller läto sig skingras vid första, allvarliga attack från fiendens sida. Svjaschsk var prigsivet åt första, bästa överrumpling. På Volga låg en ångare med ångan uppe för att taga staben ombord. Tio man från min tågbesättning bevakade på cyklar vägen, som staben hade att tillryggalägga för att kunna embarkera. Krigsrådet för V. armén beslöt att erbjuda mig flytta över till båten. Detta hade kanske i och för sig varit klokt, men jag var rädd för att det kunde få ogynnsamma verkningar på en armé, som var angripen av nervositet och saknade självförtroende. Just vid detta tillfälle hade situationen vid fronten tagit en olycksbådande vändning. Ett regemente, som just anlant, och som vi räknat mycket på, flydde med kommissarie och befälhavare i spetsen och stormade med påskruvade bajonetter ångaren för att på den bege sig till Nisjni-Novgorod. En orosvind svepte utefter fronten. Allas blickar riktades mot floden. Ställningen föreföll nästan hopplös. Men staben förblev på sin post, trots att fienden befann sig på endast två, tre kilometers avstånd och granaterna kreverade runt omkring. Då satte jag mig i förbindelse med den oersättlige Markin. I spetsen för ett tjugotal goda stridskamrater närmade han sig på en improviserad kanonbåt ångaren, där desertörerna höllo till och uppmanade dem under kanonmynningarna att ge sig. I detta ögonblick avhängde allt på utgången av denna manöver. Ett enda skott hade kunnat framkalla katastrofen. Desertörerna gävo sig utan motstånd. Ångaren lade till vid bryggan, och desertörerna gingo i land. Jag tillsatte en krigsrätt, som dömde kommissarien, befälhavaren och en del soldater till döden genom arkebusering. Det rödglödgade järnet drevs mitt in i det variga såret. Jag förklarade situationen för regementet utan att söka dölja eller släta över någonting. Kommunisterna utplacerades bland soldaterna. Under nytt befäl och i en helt annan sinnesstämning återvände regementet till fronten. Det hela hade gått så raskt, att fienden inte ens hade fått tid till att utnyttja situationen.

Det var nödvändigt att organisera flygvapnet. Jag tillkallade flygingenjören Akasev. Han var anarkist till sin åskådning, men han arbetade ändå tillsammans med oss.

Han var initiativkraftig och byggde med fart upp en flyg-flotta. Tack vare den, fingo vi äntligen en översikt av fiendens front. Cheferna för V. armén behövde inte längre kämpa i blindo. Våra flygare började dagligen bombardera Kasan. Staden intogs av en feberaktig oro.

Den 28 augusti gjorde de vita en kringgående rörelse. I spetsen för en stark avdelning och i skydd av nattens mörker drog sig överste Kappel, den senare så berömde generalen i vita armén, förbi vår ena flank, bemäktigade sig den lilla station, som låg närmast oss, rev upp

järnvägsspåren, förstörde telegraflinjerna och gick så efter att ha avskurit oss ifrån möjligheter till reträtt till storms mot Svjaschsk. (Savinkov, den ryktbare socialrevolutionären och terroristen befann sig vid detta tillfälle i Kappels stab.) Vi blevo överraskade av detta anfall. För att inte skapa oro i leden, som inte voro så synnerligen fasta, drogo vi inte till oss mera än två, tre kompanier. Kompanichefen på mitt tåg mobiliserade ännu en gång allt som fanns på tåget, i vagnarna och på stationen, till och med kocken. Vi hade tillräckligt med gevär, kulsprutor och handgranater. Tågets besättning var sammansatt av goda soldater. Stridslinjen kom att ligga omkring en verst från vår plats, striden pågick inemot åtta timmar, den krävde sina offer på ömse sidor, fienden blev fullständigt utmattad och drog sig tillbaka. Under tiden hade den avbrutna förbindelsen med Svjaschsk framkallat stora bekymmer i Moskva och utefter hela järnvägslinjen. Med en väldig fart anlände smärre avdelningar till undsättning. Förbindelsen var snart återupprättad. Nya trupper, som ankommit, insattes bland de övriga trupperna. Emellertid kunde tidningarna i Kasan omförmäla, att jag var avskuren, tillfångatagen, mördad, att jag lyckats undslippa i en flygmaskin, men att min hund blivit tagen till fånga. Detta trofasta djur blev sedan i tur och ordning taget tillfånga på samtliga fronter under inbördeskriget. I vanliga fall var det en chokladfärgad dogg, ibland en Sanktbernhardshund. Själv var jag tämligen oberörd av det hela, eftersom hunden ifråga aldrig befunnit sig i min ägo.

Revolutionens öde avgjordes mellan Svjaschsk och Kasan. Det fanns ingen möjlighet till reträtt utom på Volga. Arméns revolutionära råd hade förklarat, att frågan om min säkerhet i Svjaschsk utgjorde ett hinder för dess egen handlingsfrihet och hade därför krävt, att jag skulle flytta mitt kvarter till floden. Rådet hade rätt att ställa ett sådant krav. Allt ifrån början hade jag rent principiellt fastslagit, att min närvaro i Svjaschsk på intet sätt finge inskränka officerarnas handlingsfrihet eller begränsa deras myndighet. Denna regel genomförde jag på alla fronter, som jag besökte. Jag respekterade beslutet och flyttade ut på floden, dock inte till den passagerarångare, som ställts i ordning åt mig, utan till en torpedbåt. Fyra små torpedbåtar hade med stor svårighet förts ut på Volga genom Mariakanalerna. En del flodångare hade vid denna tid blivit beväpnade med kanoner och kulsprutor. Under Raskolnikovs befäl planlade denna flottilj ett nattligt angrepp mot Kasan. Därvid måste den passera höga, branta stup, där de vita hade uppställt kanoner. Bakom dessa stup kröker sig Volga och blir plötsligen bredare. Där låg fiendens flottilj förankrad. På stranden mitt emot utbredde sig Kasan. Vi hade hoppats att i skydd av mörkret obemärkta kunna passera stupen, förstöra fiendens flotta och batterierna på stranden för att därefter beskjuta Kasan. Vår flottilj gled fram i kolonn som indiankanoter med alla ljusen släckta – såsom en tjuv om natten. Två gamla Volgalotsar med tunt, grått skägg fingo hålla sig alldeles i närheten av kaptenen. De hade med våld förts ombord, de voro dödligt förskräckta, hatade oss och förbannade sitt liv och skälvde så att tänderna skallrade i munnen på dem. Allt berodde nu på dem. Med jämna mellanrum under rättade kaptenen dem om att han tänkte skjuta dem på stället, om de läto båten ränna upp på en sandbank. Vi kommo fram till ett brant stup, som svagt avtecknade sig mot himmeln, då plötsligt en kulsprutesalva började piska floden. Strax därpå ljöd ett kanonskott från bergshöjden. Vi fortsatte under tystnad. Bakom oss nere vid stranden svarade en annan kanon. Några kulor slogo mot järnplattorna, som uppställts runt omkring kommandobryggan, och som skyddade oss upp till midjan. Vi hukade oss ned. Lotsarna som tänkte på sin egen räddning, genomborrade mörkret med falkblickar och gåvo sina order till kaptenen i ivriga, dämpade tonfall. Sedan vi passerat bergsväggarna, kommo vi plötsligen ut på en vidsträckt vattenyta. På stranden mitt emot upptäckte vi ljusen i Kasan. Bakom oss sköts det oavbrutet uppifrån och nedifrån. Till höger om oss på knappast två hundra meters avstånd låg den fientliga flottiljen alldeles intill den branta strandväggen. Man kunde urskilja båtarna som en otydlig grupp. Raskolnikov gav order om att öppna eld. Metallskrovet i vår torpedbåt skrek och jämrade sig vid första skott från sin egen kanon. Vi rörde oss framåt stötvis. Det var en

järnkropp, som under smärta och gnissel framfödde projektiler. Plötsligen vek nattens mörker för en flammande eld. En av våra granater hade satt eld på en bark lastad med nafta. En fackla, som inte direkt var väntad, långt mindre önskad, men som var storartad i sitt slag, belyste Volga. Nu bombarderade vi hamnen. Vi kunde där urskilja kanonerna, men de besvarade inte elden. Artilleristerna hade uppenbart gett sig på flykten. Floden var upplyst i hela sin bredd. Bakom oss fanns ingen. Vi voro ensamma. Det fientliga artilleriet hade förmodligen avskurit vägen för våra övriga skepp i flottiljen. Vår torpedbåt avtecknade sig på floden som en fluga på en vit tallrik. Vi skulle bli utsatta för korseld från bergskammen och från hamnen. Situationen var oroande. Till råga på allt råkade vi i drift. Roderkättingen hade sprungit, förmodligen hade den träffats av ett skott. Vi försökte styra med handkraft. Men den brustna kättingen hade virat sig om rodermasten, rodret hade kommit i klämma och vägrade att lyda. Vi måste stanna maskinen, långsamt drevo vi in mot Kasan, tills torpedbåten törnade emot en gammal flodångare, som till hälften hade sjunkit. Beskjutningen upphörde fullständigt. Det var ljusst som mitt på dagen men samtidigt lugnt som mitt i natten. Vi hade hamnat i en råttfälla. Vi förstodo bara inte varför man underlät att bombardera oss. Vi räknade inte med den förödelse och panik som vårt angrepp hade åstadkommit. Till slut beslöt våra unga befälhavare att avlägsna sig från stranden och försöka hålla kursen genom att omväxlande låta höger och vänster maskin arbeta. Det lyckades. Naftabålet flammade. Vi närmade oss åter bergväggen. Ingen sköt. Under bergshöjden dök vi äntligen in i skuggan igen. Från maskinrummet bar man upp en matros som hade svimmat. Batteriet, som behärskade oss, lossade inte ett skott. Man hade tydligen inte lagt märke till oss. Kanske fanns det ingen kvar däruppe, som kunde hålla utkik efter oss. Vi voro räddade. Cigaretterna tändes. Inne vid stranden lågo de förkolnade resterna efter en av våra improviserade kanonbåtar. På de övriga båtarna funno vi ett flertal sårade. Det var först nu, som vi upptäckte, att stäven på vår egen torpedbåt var fullständigt genomborrad från den ena bordväggen till den andra av en tre tums kanonkula. Vi befunno oss i den tidigaste morgongryningen. Var och en av oss kände sig som han just blivit född på nytt.

En lycka kommer aldrig ensam. Man förde en flygare till mig, som nyss landat med goda nyheter. Från nordost hade en avdelning av II. armén ankommit, kommenderad av den röde kosacken Asin, och ryckt fram ända till Kasans portar. Denna trupp hade erövat två pansarautomobiler, förstört två batterier, slagit fienden på flykten och besatt ett par byar tolv verst från Kasan. Flygaren återvände omedelbart försedd med en instruktion och ett upprop. Kasan satt i klämma. Vårt nattliga överfall hade, som vi snart fingo reda på av våra kunskapare, brutit de vitas motståndskraft. Den fientliga flottiljen hade nästan fullständigt ödelagts, kustbatterierna hade bragts till tystnad. Namnet "torpedbåt" – på Volga! – hade haft samma effekt på de vita, som senare namnet "tank" fick på de unga trupperna i Röda armén utanför Petrograd. Ett rykte spreds, att tyskarna gjorde gemensam sak med bolsjevikerna. Den förmögnare delen av befolkningen flydde i massor från Kasan. I arbetarkvarteren lyfte man huvudet. I kruthuset utbröt myteri. Bland våra trupper utbredde sig en offensivens anda.

Den månad jag tillbragte i Svjaschsk var full av alarmerande episoder. Varje dag hände det något. Ofta var även natten lika händelsemättad som dagen. För första gången såg jag kriget på nära håll. Det var ett litet krig. På vår sida kämpade inte mer än 25- å 30.000 soldater. Men skillnaden mellan detta krig det stora var endast en gradskillnad. Det var som en levande modell av kriget. Det var just därför som fientligheterna blevo så oerhört uttrycksfulla i alla sina skiftningar och överraskningar. Det lilla kriget var en viktig skola.

Situationen vid Kasan förändrade sig under denna tid till oigenkännlighet. De ursprungliga, spridda avdelningarna sammanslöto sig till reguljära trupper. De voro uppblandade med kommunistiska arbetare från Petrograd, Moskva och andra platser. Allt efter som tiden gick, stålsattes våra regementen. Kommissarierna uppnådde inom sina sektioner en ställning som

revolutionära vägvisare, som direkta representanter för diktaturen. Domstolarna demonstrerade, att en revolution, som befinner sig i livsfara, kräver den största självförsakelse. Genom propaganda, organisation, revolutionära exempel, repressalier, och allt detta på en gång, framtvingade vi på några veckor det nödvändiga omslaget. Av en vacklande och föga motståndskraftig massa fostrades en verklig armé. Vårt artilleri lade i dagen en markant överlägsenhet. Vår flottilj behärskade floden, våra flygare luften. Jag tvivlade inte längre på att vi skulle erövra Kasan.

Då fick jag plötsligen den i september ett chiffertelegram från Moskva: ”Kom genast. Ilitsj sårad. Hur farligt vet vi ej. Allt lugnt. 31.8.1918. Sverdlov.” Jag reste ögonblickligen. Inom de trängre partikretsarna i Moskva var stämningen mörk och dyster men orubbligt fast. Det vackraste uttrycket för denna fasthet var Sverdlov. Läkarna förklarade, att Lenin befann sig utom all fara, och att han snart skulle tillfriskna. Jag uppmuntrade partiet genom hoppet om en snar seger i öster och vände därpå utan dröjsmål tillbaka till Svjaschsk. Den 10 september intogs Kasan. Två dagar senare erövrades Simbirsk av I. armén. Det kom ingalunda oväntat. Befälhavaren för denna armé, Tuchatsjevski, hade i slutet av augusti avgivit ett löfte om att intaga Simbirsk senast den 12 september. Han telegraferade till mig: ”Ordern utförd. Intagit Simbirsk.” Lenin befann sig vid denna tidpunkt på bättringsvägen. Han avände ett entusiastiskt lyckönskningstelegram. Efter hela linjen märktes en avgjord förbättring i situationen.

Samtidigt ägde en fundamental omvälvning rum inom bondeklassen. De vita hade undervisat bönderna i politikens elementa. Under de följande sju månaderna befriade Röda armén ett område på närmare i million kvadratkilometer med en befolkning på 40 millioner människor. Revolutionen återupptog offensiven. När de vita flydde från Kasan, togo de med sig republikens guldförråd, som varit deponerat i denna stad sedan februari, då Hoffmann satte in sin offensiv. Först långt senare, när vi togo Koltschak tillfånga, återerövrade vi detta guld.

Då jag äntligen fick möjligheter att vända min uppmärksamhet bort från Svjaschsk, kunde jag konstatera att en ändring försiggått i Europa: den tyska armén befann sig i ett förtvivlat läge.

Vårt tåg

NU MÅSTE JAG BERÄTTA om det s. k. ”revolutionära krigsrådets presidenttåg”. Mitt personliga liv var under de mest kritiska revolutionsåren oupplösligt förbundet med detta tåg. Å andra sidan var detta tåg lika intimt förbundet med Röda arméns liv. Tåget utgjorde förbindelsen mellan fronten och landet där bakom, avgjorde på platsen allehanda frågor, som inte tålde något uppskov, instruerade, skickade ut upprop, ordnade med proviantering, utdelade straff och belöningar.

Man kan inte drilla en armé annat än med tillhjälp av bestraffningar. Men det är inte genom terror, som man bygger upp arméer. Det var inte av brist på bestraffningar, som den tsaristiska armén råkade i upplösning. När Kerenski försökte rädda den genom att återinföra dödsstraffet, då gav han den också dödsstöten. På brandplatserna efter det stora kriget byggde bolsjevikerna upp en ny armé. För den, som begriper någonting av historien, tarvar detta förhållande inga närmare kommentarer. Den nya armén hölls samman av den cement, som hette oktoberrevolutionens idéer. Vårt tåg förde denna cement med sig till fronterna.

I guvernementen Kaluga, Voronesj och Rjasan funnos tusentals unga bönder, som underlåto att inställa sig vid de första kallelserna från sovjeterna. Kriget utkämpades långt borta från deras hembygd, det gick dåligt med rekryteringen, våra upprop togos inte på allvar. Alla, som inte åttlydde dessa, stämplades som ”desertörer”. En allvarlig kampanj igångsattes mot denna desertering. Vid Rjasans krigskommissariat hade man samlat ihop inemot femton tusen sådana ”desertörer”. Jag beslöt att titta på dem ett slag, när jag for förbi. Man sökte avråda

mig: "Det kunde lätt hända något." Men allt gick förträffligt. Man kallade ut dem från barackerna med ropen: "Kamrater desertörer! Samling! Kamrat Trotski har kommit hit för att hälsa på er!" De kommo utrusande i spänd förväntan, stojande och nyfikna, precis som skolpojkar. Jag hade föreställt mig dem mycket värre. De hade å sin sida gjort sig en mycket förfärligare bild av mig. Efter några minuter var jag omringad av detta brödraskap, av en väldig, orolig, odisciplinerad men ingalunda fientlig skara. Mina "kamrater desertörer" stirrade på mig så att ögonen höllo på att trilla ur skallen på mer än en av dem. Jag klev upp på ett bord där på gården och pratade med dem under närmare en och en halv timmes tid. Jag har sällan haft ett tacksammare auditorium. Jag försökte att vädja till deras självkänsla och bad dem slutligen lyfta handen såsom ett tecken på trohet emot revolutionen. Inför mina ögon hade de vunnits för de nya idéerna. De fylldes av en uppriktig entusiasm. De följde mig till bilen och sågo ut att vilja sluka mig med ögonen. Men de voro inte rädda längre, det syntes tydligt, men däremot hänförda, de skreko för full hals och kunde inte besluta sig för att släppa mig. Det var inte utan stolthet, som jag senare kunde få höra, att en av de bästa uppfostringsmetoderna gentemot dem var denna fråga: "Vad var det du lovade Trotski?" Regementen sammansatta av Rjasan-"desertörer" kämpade snart mycket tappert vid fronten. Jag tillbringade endast med korta avbrott två och ett halvt år i en järnvägsvagn, som tidigare hade stått till kommunikationsministerns förfogande. Det var i denna, som jag under resan mottog rapportörerna, som kommo för att avlämna sina berättelser, det var här som jag underhöll mig med mina militära och civila rådgivare, dechiffrerade telegram, dikterade order och artiklar. Härifrån företog jag tillsammans med mina medarbetare längre bilfärder till fronten. På lediga stunder dikterade jag i vagnen min polemik mot Kautsky och många andra arbeten. Under dessa år vande jag mig en gång för alla att skriva och tänka till ackompanjemang av Pullmanfjädrar och hjul.

Mitt tåg hade gjorts i ordning i största hast natten mellan den 7 och 8 augusti 1918 i Moskva. Samma morgon avreste jag till Svjaschsk från den tjeckoslovakiska fronten. Tåget blev senare ombyggt, utvidgat och förbättrat. Alltifrån 1918 utgjorde den en rullande regeringsapparat. Tåget rymde ett sekretariat, ett tryckeri, en telegrafstation, en radiostation, ett bibliotek, ett garage samt badrum.

Tåget måste dragas av två lokomotiv, så tungt var det. Det måste senare delas upp på två stycken. Om jag av förhållandena tvingades att uppehålla mig en längre tid vid ett av frontavsnitten blev ett av tågen i så fall använt i kurirtjänst. Det andra fick stå med ångan uppe hela tiden. Fronten var lättrollig, och den var inte att leka med.

Det militära förlaget utgav under åren 1922 till 1924, det vill säga ända fram till oppositionens sammanbrott, fem band av mig, som handlade om armén och inbördeskriget. Tågets historia kom inte med i dessa böcker. Nu kan jag endast delvis rekonstruera dess väg med tillhjälp av tid- och platsangivandena i tågtidningen *V Pouti* ("Under vägen"): Samara, Tsjeljabinsk, Vjatka, Petrograd, Balasjov, Smolensk, åter till Samara, Rostov, Novotsjerkassk, Kiev, Sjitomir och så vidare i det oändliga. I mina krigsstudier förekommer en förklarande not som anger den sammanlagda tåglängden till 36 resor och över 105 000 kilometer. En av mina gamla reskamrater, Blumkin,² skriver till mig, att såvitt hans minne inte sviker honom, tillryggalade vi under dessa tre år en sträcka fem och en halv gånger längden jorden runt. Enligt hans beräkningar skulle detta betyda det dubbla mot vad jag uppgivit. Här är inte medräknat de tusentals kilometer, som vi tillryggalade i bil genom trakter, där inga vägar funnos och längs utmed fronten. Eftersom tåget alltid satte kurs på de mest hotade platserna, kunde våra kartlagda resor lämna en ganska noggrann och samtidigt klar översikt över de olika fronternas relativa betydelse. Det var under 1920, inbördeskrigets sista år, som resorna

² Skjuten av Stalin på grund av det besök han avlade hos mig i Konstantinopel.

blevo tätast. Till största delen dirigerades de mot sydfronten, som under hela tiden förblev den mest envisa, den mest ståndaktiga och farligaste fronten.

Mitt arbete i tåget var intimt förbundet med arméns organisation, dess utbildning, ledning och proviantering. Vi återuppbyggde armén från grunden och det mitt under fiendens eld. Så var förhållandet inte bara vid Svjaschsk, där tåget upplevde sin första månad, utan vid samtliga fronter. Av partiavdelningar, av flyktingar från de vita, av bönder som mobiliserats i de angränsande trakterna, av arbetartrupper från industricentra, kommunister och fackföreningsgrupper uppsatte vi där på platsen, i själva eldlinjen, kompanier, bataljoner, regementen, ibland till och med fullständiga divisioner. Efter nederlag och återtåg omformades på några veckor de splittrade och panikhärjade massorna till kampdugliga trupper. Vad behövdes för detta? Mycket och litet. Goda befälhavare, några dussin erfarna frontsoldater, ett dussin hängivna kommunister, stövlar till dem som gingo barbenta, en badanstalt, en energisk propagandakampanj, mat, rena kläder, tobak och tändstickor. Tåget ombesörjde allt detta. Vi hade alltid en reserv av allvarliga kommunister, som kunde fylla luckorna, ett och annat hundratal erfarna, goda soldater, ett litet förråd av stövlar, skinnvästar, medikamenter, kulsprutor, fältkikare, kartor, klockor och en hel del andra ting. Tågets materialförråd voro självfallet obetydliga i jämförelse med arméns behov. Men de förnyades ständigt. Och det viktigaste var att dussintals och hundratal gånger ha dessa förråd spelat samma roll som den skyffel kol, som i ett visst ögonblick är outhärlig för att hindra elden att slockna. Telegraf fanns i själva tåget. Vi stodo i direkt förbindelse med Moskva och min ställföreträdare, Skljanski, mottog mina anvisningar på den absolut nödvändigaste utrustningen för en armé, en division eller rent av endast ett regemente. De rekvirerade sakerna ankommo så snabbt, att man inte kunnat hoppas på något sådant utan min mellankomst. Det är självklart, att denna metod inte är den bästa. En pedant skulle säga, att vid utrustningen av en här, liksom vid allt som rör kriget, är det systemet det beror på. Detta är riktigt. Jag har själv en benägenhet att falla för frestelsen, när det gäller pedanteri. Men för oss låg saken så till, att vi inte önskade gå under innan vi hunnit skapa ett system, som fungerade till belåtenhet. Det var av denna anledning som vi i synnerhet under den första tiden voro tvungna att ersätta systemet med improviserade åtgärder, tills man slutligen kunde bygga upp ett system på dessa.

På samtliga mina resor ledsagades jag av ledande funktionärer inom arméns viktigaste administrationsavdelningar, i första hand proviant- och ammunitionsavdelningarna. Våra intenter härstammade från den gamla armén. De försökte arbeta på det gamla invanda sättet, och det gick till och med sämre än förr, ty förhållandena hade blivit oändligt mycket svårare. Under dessa färder måste många gamla specialister grundligt lära om, medan de nya drogo fördel av deras erfarenhet. Sedan jag inspekterat en division och underrättat mig om de föreliggande behoven, brukade jag i staben eller i tågets restaurationsvagn sammankalla en konferens, så stor som möjligt, bestående av delegater från de lokala partiorganisationerna, sovjetorganisationerna och fackföreningarna. Jag kunde på detta sätt skaffa mig en klar och oförfalskad bild av situationen, sådan den faktiskt förelåg. Dessa konferenser ledde dessutom alltid omedelbart till praktiska resultat. Hur fattiga de lokala maktorganen än visade sig vara, nog visade de sig alltid i stånd att kunna pressas ytterligare, att göra ännu större ansträngningar och offra något för armén. Det var kommunisterna, som åstadkommo mest. Från skilda vapenslag utvalde man ett nytt dussin soldater och utplacerade dem i ett svagt och vacklande regemente. Alltid fann man ett litet förråd av tyg till blusar och kortstrumpor, läder till halvsulningar, en centner olja eller smör. Men vad man på detta sätt kunde uppbära på de olika platserna förslog givetvis inte långt. Efter varje konferens avsände jag noggranna telegrafiska rekvisitioner direkt till Moskva, givetvis med hänsyn till vad huvudstaden kunde leverera. På utsatt tid kunde så divisionen få vad den mest hade behov av. Befälhavarna och kommissarierna vid fronten fingo genom tågets exempel lära sig att se sina uppgifter – såsom

chefer, instruktörer, intendentur och domare – inte von oben, från generalstabens höjd utan nedifrån, ur kompaniets, plutonens och den unge, oerfarne rekrytens synvinkel.

Undan för undan skapades mer eller mindre funktionsdugliga organ med uppgift att sörja för fronten och arméerna. Men dessa kunde inte ensamma ombesörja allt. Under ett krig kan den mest fulländade apparat gå sönder och det i all synnerhet i ett rörligt krig, i vilket man dessvärre inte med någon absolut visshet kan förutse de olika manövrerna. Man får vidare inte glömma, att vi kämpade utan att disponera över några som helst reserver. Allt sedan 1919 återstod det inte längre några centrala depåer. En blus som var avsedd för fronten fick gå direkt från sömmerskans hand till bestämmelseorten. Alldeles särskilt svår var situationen, när det gällde gevär och ammunition. Fabrikerna i Tula kunde endast fylla dagens behov. Inte en enda ammunitionsvagn fick avgå med mindre än att en underskrift från den kommenderande generalen förelåg. Leveransen av gevär och ammunition var ständigt som en sträng, spänd till det yttersta. Ibland brast denna sträng. Det betydde förluster av både människoliv och terräng.

Synnerligen betydelsefulla blevo de resor, som vi fingo företaga till sådana frontavsnitt, där befälhavarnas förräderi hade framkallat rubbningar, som ibland kunde få katastrofala följder. Den 23 augusti 1918 under de kritiska dagarna vid Kasan fick jag ett chiffertelegram från Lenin och Sverdlov: ”Svjaschsk. Trotski. Förräderi vid Saratovfronten har, ehuru upptäckt i tid, framkallat en synnerligen farlig jäsning. Vi anser det absolut nödvändigt att ni reser dit, då er närvaro vid fronten kommer att inverka på soldaterna och hela armén. Meddela dagen för er avresa, allt i chiffer N:r 80. 22 augusti 1918. Lenin. Sverdlov.”

Jag ansåg det fullkomligt omöjligt att lämna Svjaschsk. Tågets avfärd skulle innebära ett fruktansvärt slag för Kasanfronten, som redan förut var mer än nog pressad av svårigheter. Under alla förhållanden betydde Kasan mer än Saratov. Lenin och Sverdlov skulle snart inse detta. Jag gav mig inte iväg till Saratov, förrän återerövringen av Kasan var ett faktum. Men liknande telegram anlände i fortsättningen ständigt till vårt tåg. Kiev och Vjatka, Sibirien och Krim beklagade sig över sitt svåra läge och fordrade ibland samtidigt och ibland efter varandra att vårt tåg skulle skynda till undsättning.

Kriget utspelades i periferin av landet, ofta i de mest avsides liggande hörnen av den över åtta tusen kilometer långa fronten. Hela regementen och divisioner kunde i månader ligga avskurna från den övriga världen. De kunde då gripas av modlöshet. Ofta fattades material för att kunna uppehålla telefonförbindelserna till och med inom själva frontavsnittet. För sådana truppförband blev vårt tåg ett bud från en annan värld. Vi hade alltid ett lager av telefonapparater och telefontrådar med oss. På en särskild vagn hade vi låtit sätta upp en antenn, som möjliggjorde för oss att under resan uppfånga radiotelegram från Eiffeltornet, från Nauen, från sammanlagt tretton stationer och givetvis i första hand från Moskva. Tåget befann sig ständigt i kontakt med allt som hände runt omkring i världen. De viktigaste meddelandena trycktes sedan i tågtidningen och kommenterades i artiklar, flygblad och dagorder. Kappkuppen, sammansvärjningarna inom landet, valen i England, skördeutsikterna, den italienska fascismens bravader, allt blev omgående analyserat och satt i förbindelse med händelserna på Astrakan- och Arkangelskfronten. Samtidigt gingo dessa artiklar vidare genom den direkta linjen till Moskva och därifrån trådlöst till pressen i hela landet. Tågets ankomst förband åter de mest isolerade truppavdelningar med hela armén, med landets och världens liv. De oroande ryktena och tvivlen försvunno, moralen stärktes. Denna nya élan kunde räcka i åtskilliga veckor, ibland ända tills tåget återkom. Under mellantiden fick man mottaga besök av det revolutionära krigsrådets medlemmar, som företogo resor vid fronterna och arméerna, i stil med våra egna tågresor men något blygsammare till formatet.

Hela mitt arbete och inte bara min författarverksamhet i tåget skulle ha varit otänkbart utan hjälpen från mina stenografer: Glasmann, Sermux och den unge Netsjajev. De arbetade dag

och natt under resan. Under krigets febertillstånd måste tåget åsidosätta alla försiktighetsregler: det rusade fram med en hastighet av 70 km och mer än det över söndriga syllar, så att kartan som hängde ned från taket i kupén vajade fram och tillbaka som en gunga. Jag följde alltid med tacksam beundran den hand, som trots skakningarna och slingringarna med sådan säkerhet nedskrev sina fina stenogram. När den färdiga texten anlände efter en halv timme behövdes inga rättelser. Detta var inget vanligt arbete, det var ett underverk. Glasmann och Sermux fingo i fortsättningen dyrt betala för sin hängivenhet för revolutionen: Glasmann drevs till självmord av stalinisterna, Sermux har internerats i en gudsförgäten håla i Sibirien.

Vårt tåg rymde även ett oerhört garage med åtskilliga bilar och en bensintank. Tack vare dem kunde vi avlägsna oss hundratals verst från järnvägen. På lastbilar och lättare vagnar placerades en besättning på tjugo, trettio man, en elitkår av skyttar och kulspruteservis. På min bil funnos två kulsprutor inmonterade. Ett rörligt krig är ständigt fyllt av överraskningar. På stepperna kunde vi alltid riskera att stöta på kosackernas spanarpatruller.

Tåget utgjorde inte endast en militär och politisk administrationsapparat, det var också ett instrument för strid. I mer än ett avseende påmintes det mera om ett pansartåg än om en stab på hjul. Delvis var det pansarklätt, nämligen beträffande lokomotiven och kulsprutevagnen. Tågets samtliga passagerare voro utan undantag beväpnade. Alla buro tunga skinnkläder, som verkade synnerligen imponerande. Alla hade de på vänster arm nedanför skuldran ett stort metallmärke, som var präglad på myntet, och som tillvunnit sig stor popularitet inom armén. De olika vagnarna voro inbördes förenade genom telefonapparater och signalsystem. För att uppmärksamheten inte skulle slappna, slogs det ofta alarm under resan och det både natt och dag. När det visade sig nödvändigt, hoppade vårt manskap ned från vagnarna för att delta i operationerna ”till lands”. Varje gång vårt skinnklädda hundratal dök upp i en hotande situation, hade det alltid en oemotståndlig effekt. Så snart det ryktades om, att vårt tåg befann sig några kilometer från eldlinjen, spände de mest nervösa trupper och i all synnerhet deras befälhavare sina krafter till det yttersta. När allt står och väger, kan den minsta vikt fälla utslaget. Vårt tåg med sina avdelningar blev under dessa två och ett halvt år tiotal, ja, hundratals gånger denna avgörande vikt. När ”landstigningstrupperna” åter embarcerades saknades ofta någon. Allt som allt förlorade vårt tåg femton man i döda och sårade, om man inte tar dem med i beräkning, som en gång för alla förenade sig med frontavdelningarna och försvunno utom synhåll. Så t. ex. överfördes en del av vår besättning till det nya, mönstergilla pansartåg, som bar namnet ”Lenin”, en annan avdelning upptogs bland de trupper, som försvarade Petrograd. För sitt deltagande i striderna mot Judenitj blev vårt tåg dekorerat med Röda fanans orden.

Upprepade gånger blev tåget avskuret från sina förbindelser, utsatt för gevärseld och beskjutet av flygmaskiner. Det är knappast förvånansvärt, att det kringgavs av en legendbildning genom de segrar som vunnits och för övrigt genom tillskott från fria fantasier. Hur ofta inträffade det inte att befälhavare för en division, en brigad eller till och med ett regemente uppmanade oss att stanna ännu en halvtimmes tid hos dem i deras stab eller att följa med dem i automobil eller till häst för att hälsa på någon avlägset liggande sektor eller åtminstone att sända några man av vår besättning med utrustningsmaterial eller gåvor så att ryktet om tågets ankomst kunde sprida sig så långt som möjligt längs fronten! ”Det betyder lika mycket som en reservdivision”, sade armécheferna. Nyheten om vår ankomst spred sig givetvis också till fiendernas linjer. Där fick det mystiska tåget en långt mera skräckinjagande karaktär än det i verkligheten förtjänade. Dess moraliska verkan blev just inte förminskad därigenom.

Tåget hade ådragit sig fiendens hat, och det var stolt däröver. De socialrevolutionära organiserade gång efter annan attentat mot det. Under processen mot socialrevolutionärerna gav Semenov – samme man, som planlade mordet på Volodarski och attentatet mot Lenin – en detaljerad skildring av dessa attentatsplaner som förberetts mot tåget. Uppriktigt sagt – ett

sådant företag erbjöd knappast några större svårigheter. Men vid denna tid hade socialrevolutionärerna uttömt sin kraft, de hade förlorat tron på sig själva liksom allt inflytande på ungdomen.

Tågets besättning fick åtskilliga bisysslor: under hungersnöd, epidemier, agitationskampanjer och internationella kongresser. Tåget fick stå fadder för ett ålderdomshem och flera barnhem. Dess kommunistiska cell utgav en tidning: Na Strasje ("På Post"). I den kan man finna berättelser om många händelser och äventyr från kriget. Tyvärr saknas numera denna tidning liksom så många andra dokument i mitt arkiv från fälttåget. Den 27 oktober 1920, då vi voro färdiga att ge oss iväg för att förbereda angreppet på Wrangel, som hade satt sig fast på Krim, skrev jag följande i tågtidningen *V Pouti* ("Under Vägen"):

"Vårt tåg sätter åter kurs på fronten. Stridskamraterna på vårt tåg voro med vid Kasans murar under de bistra veckorna 1918, då striden gällde makten över Volga. Denna kamp är för länge sedan avslutad. Sovjets makt närmar sig Stilla havets kust. Vårt tågs besättning har med ära kämpat utanför Petrograds murar ... Petrograd är räddat och har under dessa sista år mottagit besök av ett stort antal representater för världens proletariat. Vårt tåg visade sig mer än en gång vid västfronten. Preliminärfreden med Polen är nu undertecknad. Stridskamraterna på vårt tåg voro med på stepperna vid Don, när Krasnov och sedan Denikin söderifrån hotade Sovjet-Ryssland. Krasnovs och Denikins dagar äro för länge sedan räknade. Ännu återstår Krim, som den franska regeringen gjort till sin fästning. De vitas garnison i denna fästning kommenderas av en tysk-rysk legoknekt, generalen baron Wrangel. Denna familj av vapenbröder på vårt tåg drar än en gång i fält. Måtte denna marsch bliva den sista!"

Striden på Krim blev faktiskt den sista under inbördeskriget. Några månader därefter kunde tåget avmobiliseras. Med dessa rader och från denna plats sänder jag mina gamla stridskamrater min broderliga hälsning.

Petrograds försvar

SEXTON ARMÉER stodo vid sovjetrepublikens revolutionära fronter. Den stora franska revolutionen hade nästan lika många: fjorton. Var och en av dessa sexton arméer hade sin egen historia. Den blev kort men lysande. Det räcker att nämna numret på en av dessa arméer för att omedelbart framkalla minnet av dussintals, makalösa äventyr. Varje armé hade sin egen, levande och typiska om än växlande fysionomi.

I Petrograds utkanter stod VII, armén. En längre tids överksamhet hade fått synnerligen menliga följder för den. Den hade blivit slö och likgiltig. De bästa soldaterna och hela förband flyttades över till andra frontavsnitt, där påfrestningen var hårdare. För en revolutionär armé, som måste vara laddad med entusiasm är att stå och stampa på samma plats alltid liktydigt med försämring, ibland katastrof. Så vart förhållandet även denna gång.

I juni 1919 blev det viktiga fortet Krasnaja Gorka vid Finska viken erövrade av en avdelning vitgardister. Några dagar senare återerövrades samma fort av matrosar ur den röda flottan. Det upptäcktes, att stabschefen för VII. armén, överste Lundquist, lät alla förstahandsupplysningar gå vidare till de vita. Andra förrädare stodo i maskopi med honom. Armén skakades genom dessa avslöjanden.

I juli utnämndes general Judenitj till högste befälhavare för de vitas nordvästarmé. Koltjak erkände honom som sin representant. Med Englands och Estlands bistånd skapades i augusti den ryska s. k. "nordväst"-regeringen. Den engelska flottan i Finska viken hade utlovat sin medverkan.

Judenitjs offensiv hade förlagts till en tidpunkt, då vi även på andra håll hade att kämpa med fruktansvärda svårigheter. Denikin hade intagit Orel och hotade Tula, som utgjorde centrum

för krigsindustrin. Därifrån var vägen inte lång till Moskva. Södern upptog hela vår uppmärksamhet. Det första kraftiga slag, som levererats i väster, hade bragt hela VII. armén fullständigt ur jämvikt. Den började att retirera nästan utan motstånd, efterlämnande både vapen och förråd. Våra ledare i Petrograd och i första hand Sinovjev underrättade Lenin om fiendens i alla avseenden överlägsna utrustning: automatvapen, tanks, flygmaskiner, engelska kanonbåtar vid ena flygeln o. s. v. Lenin kom till det resultatet, att vi inte skulle kunna slå Judenitjs officersarmé, utrustad som denna var med den moderna teknikens hjälpmedel, utan att samtidigt blotta och försvaga de övriga fronterna och då i första hand den södra. En sådan lösning kunde inte ens tagas upp till diskussion. Det återstod följaktligen enligt hans sätt att se endast en utväg: att lämna Petrograd åt sitt öde och förkorta fronten. Lenin var övertygad om nödvändigheten av denna smärtsamma amputering, och han sökte vinna de övriga för sin ståndpunkt.

Så snart jag anlät söderifrån till Moskva, motsatte jag mig resolut denna plan. Judenitj och dennes herrar skulle inte nöja sig med Petrograd; de ville förena sig med Denikin i Moskva. Men i Petrograd skulle Judenitj finna omätliga industriella förråd och truppförstärkningar. Dessutom skulle det inte resa sig några allvarigare hinder för honom mellan Petrograd och Moskva. Följaktligen kom jag till den slutsatsen, att Petrograd till varje pris måste försvaras. Denna min ståndpunkt vann tillslutning framför allt från kamraterna i Petrograd. Krestinski, som vid denna tid tillhörde politiska byrån, tog mitt parti. Om jag inte missminner mig, gjorde även Stalin detsamma. Under loppet av tjugofyra timmar angrep jag gång efter annan Lenin på denna punkt. Till slut genmälde han: "Nå, låt se då! Låt oss göra ett försök ...". Den 15 oktober antog politiska byrån en resolution som framlagts av mig, och som rörde ställningen vid fronten: "I betraktande av den allvarliga fara, som hotar vid fronterna, måste alla åtgärder vidtagas för att effektivt omvandla Sovjet-Ryssland till ett krigsläger. Partiorganisationerna och fackföreningarna skola företa en mönstring, vilka medlemmar av partiet, av fackföreningarna och av sovjetarbetarna, som äro krigsdugliga". Därefter fixerades en rad praktiska förhållningsorder. Beträffande Petrograd hette det: "Icke utlämna staden". Samma dag avlämnade jag till försvarsrådet följande order: "Försvara Petrograd till sista blodsdroppen, vik inte frivilligt en fotsbredd och, om det blir nödvändigt, fortsätt striden inne på gatorna". Jag tvivlade inte på att den vita armén på 25 000 man, även om den lyckats tränga in i en miljonstad, skulle vara dömd till undergång, såvida den mötte ett allvarligt och välorganiserat motstånd. Dessutom ansåg jag det vara oundvikligt att förbereda en plan för återtåg i sydostlig riktning för arbetarnas och arméns vidkommande, detta i all synnerhet med tanke på ett eventuellt angrepp från Finlands och Estlands sida. Detta var den enda möjligheten att rädda blomman av Petrograds arbetarbefolkning från total utrotning. Den 16 reste jag till Petrograd. Följande dag mottog jag ett brev från Lenin: "17 oktober 1919. Kamrat Trotski. I går afton sändes till er i chiffer ... försvarsrådets beslut. Som ni ser är er plan antagen. Inte heller Petrogradsarbetarnas ev. återtåg söderut har avslagits (det påstås, att ni har utvecklat denna plan för Krassin och Rykov), men genom att yppa denna plan förr än det blir nödvändigt skulle uppmärksamheten avledas från själva slutstriden, Ett försök att omringa och avskära Petrograd måste självfallet nödvändiggöra nya dispositioner, som ni i så fall har att genomföra i det givna ögonblicket ... Ett upprop, som jag på försvarsrådets beslut har utarbetat bifogas. Det är ett hastverk och illa gjort. Kanske är det bättre att ni sätter mitt namn under Ert upprop. Hälsningar. Lenin."

Ett brev som detta borde väl med all önskvärd tydlighet visa huru de allvarligaste av de tillfälliga meningsskiljaktigheterna mellan Lenin och mig – och dylika kunde omöjlig undgåas under ett samarbete av sådant omfång – i praxis övervunnos utan att lämna något som helst spår i vårt personliga förhållande eller i vårt gemensamma arbete.

I september skrev jag som en varning i "Pravda": "Bland de divisioner, som vi nu överföra till Petrogradfronten, skall det basjkiriska kavalleriet inte befinna sig i sista ledet, och för den händelse att det borgerliga Finland söker angripa Petrograd skola de röda basjkirerna gå till storms under fältropet: 'Mot Hälsingfors'!"

Våra varningar hade emellertid mindre betydelse än Judenitjs snabba framgångar. Den 13 intog han Luga, den 16 erövrade han Krasnoje Selo och Gatsjinia. Härifrån dirigerade han sina trupper mot Petrograd och försökte avskära järnvägsförbindelsen mellan Petrograd och Moskva. På offensivens tionde dag stod Judenitj redan i Tsarskoje Selo (Dietskoje). Från en höjd kunde hans rekognosceringspatruller se Isakskatedralens gyllene kupoler.

Den finska radiostationen gick händelserna i förväg och lät meddela, att Petrograd erövrats av Judenitjs trupper. Ententens ministrar i Hälsingfors översände officiellt denna nyhet till sina regeringar. I hela Europa, runt hela världen utspredd ryktet om det röda Petrograds fall. En svensk tidning talade om "en veckas feber i världen med anledning av Petrograd".

Inom de ledande kretsarna i Finland rådde den största upphetsning. Inte endast officerarna utan även regeringen var nu benägen för en intervention. Ingen ville låta bytet gå sig ur händerna. Den finska socialdemokratin lovade att iakttaga "neutralitet". "Interventionsfrågan", skrev sålunda en av de vitas historieskrivare, "blev nu endast diskuterad ur finansiell synpunkt". Vad det nu gällde, var endast att få garantierna fixerade: femtio millioner francs var blodspriset för Petrograd på Ententens börs.

Jag fann Petrograd i den värsta förvirring. Allt var i upplösning. Trupperna strömmade tillbaka och skingrades. Befälhavarna stirrade på kommunisterna och dessa i sin tur på Sinovjev. Men denne var själva centrum för förvirringen. Sverdlov sade en gång till mig: "Sinovjev, det är paniken själv ..." I hans närhet funnos även modiga män som t. ex. Lasjevitsj. Men även de stodo handfallna. Alla kände det, och det märktes på alla. Från Smolny ringde jag efter en bil från militärgaraget. Vagnen kom inte på bestämd tid. Av tjänstemannens stämman att döma kände jag att apati, modlöshet och resignation hade gripit även de underordnade inom förvaltningen. Det var en tvingande nödvändighet att gripa till utomordentliga åtgärder, ty fienden stod redan framför portarna. Såsom alltid vid dylika tillfällen stödde jag mig på min tågbesättning. Det var män jag kunde lita på även i de svåraste situationer. De utövade kontroll, gjorde påtryckningar, avlägsnade odugliga och utfyllde luckorna. Ifrån den officiella administrationen, som fullständigt förlorat fattningen, gick jag ett par steg nedåt: till partidistriktet, till verkstäderna och fabriker och till kasernerna. Ingen vågade visa sig, då man bara gick och väntade på att staden skulle kapitulera. Men så snart folket förstod, att Petrograd inte skulle prisgivas utan i nödfall skulle försvaras genom gatustrider, slog stämningen om. De tappreste och offervilligaste lyfte huvudet. Avdelningar av män och kvinnor, utrustade med allehanda verktyg, strömmade till från verkstäder och fabriker. Petrograds arbetare erbjödo inte någon fager anblick vid denna tid: svälten hade satt fruktansvärda spår i deras ansikten, kläderna hängde i trasor på dem och de ofta omaka skorna voro sönderslitna. "Inte överger vi Petrograd, kamrater?" – "Nej, vi ger oss inte!" I synnerhet kvinnornas ögon lyste med en sällsam glöd. Mödrarna, hustrurna, döttrarna ville inte överge sina hem, hur torftiga dessa än voro. "Vi ger oss inte!" ropade de, och deras händer grepo hårt om spadskäften, som om dessa varit gevärskolvar. Flera bland kvinnorna kunde sköta gevär och till och med kulsprutor. Hela staden indelades i distrikt, som ställdes under ledning av arbetarstabber.

De viktigaste strategiska punkterna blevo inhägnade med taggtråd. Artilleriställningarna utsågos, och måltavlan för varje kanon blev på förhand fixerad. På dessa platser och i de viktigaste gatukorsningarna lät man uppställa omkring sextio väl maskerade kanoner. Kanaler, torg, murar och hus befästes. I stadens utkanter och längs Neva grävdes skyttegravar.

Hela södra delen av staden förvandlades till en fästning. I ett flertal gator och på åtskilliga öppna platser byggdes barrikader. En ny anda spred sig från arbetarkvarteren till kasernerna, till eftertrupperna och till soldaterna vid fronten.

Judenitj stod nu inte mer än tio, femton verst från Petrograd. Han hade tagit ställning på samma höjder vid Pulkovo, som jag inspekterat två år tidigare, då revolutionen endast med svårighet kunnat försvara sig gentemot Kerenskis och Krasnovs trupper. Ännu en gång hängde Petrograds öde i en tråd. Till varje pris gällde det nu att övervinna apatin och reträttmanin hos våra trupper.

I dagordern för den 18 oktober lät jag utfärda förbud mot ”att offentliggöra falska meddelanden om våldsamma strider, där det endast varit fråga om en våldsam panik. För falska meddelanden är straffet detsamma som för förräderi. I krig kan man möjligen tolerera missgrepp, men inte lögn, svek och självbedrägeri”. Nu som alltid i farliga situationer föredrog jag att avslöja för hela hären och landet den brutala sanningen. Jag lät utfärda en kungörelse om det meningslösa återtåg, som ägt rum samma dag. ”Ett kompani av jägarregementet greps av förskräckelse, därför att en fientlig avdelning dök upp i deras flank. Befälhavaren för regementet gav order att slå till reträtt. Det bar iväg i språngmarsch åtta, tio verst i riktning mot Aleksandrovka. Efter företagen undersökning har det visat sig, att en av våra egna avdelningar befann sig på deras flank ... Det regemente, som flytt på detta sätt visade sig för övrigt vara vid ganska god vigör. Så snart det återvunnit sin själtillit, återvände de i hastig takt, ibland i språngmarsch, badande i svett trots kylan, sina åtta verst på en timme, kastade tillbaka den relativt svaga fienden och återtog utan nämnvärda förluster sina positioner.”

Under denna lilla episod spelade jag för första och enda gång i mitt liv rollen som regementschef. Då de flyende trupperna föllo tillbaka nästan till divisionsstaben i Aleksandrovka besteg jag den första häst jag fick tag i och lät trupperna göra helomvändning. Först uppstod förvirring, man förstod inte riktigt, vad det var frågan om. En del fortsatte att slå till reträtt. Men genom att rida fram och tillbaka hämtade jag man efter man. Först nu upptäckte jag att min ordonnans Koslov, en bonde från Moskvas omgivning och gammal soldat, kom sprängande efter mig. Han var vild av stridsiver. Med revolvern i hand for han utefter leden, upprepade mina maningar, hytte med näven och skrek för full hals: ”Var inte rädda pojkar! Det är kamrat Trotski, som går i spetsen för oss! ...” Offensiven blev också lika snabb som reträtten varit. Inte en enda soldat i Röda armén höll sig undan. På ett avstånd av ungefär två verst började den äckliga och avskyvärda visslingen från gevärskulorna. De första sårade föllo till marken. Regementschefen var till oigenkännlighet förvandlad. På de mest utsatta punkterna dök han upp, och under den tid som förflöt, medan regementet återerövrade sina ställningar, blev han sårad i bägge benen. Jag återvände till staben i en lastbil. På vägen samlade vi upp våra sårade. Den första impulsen var given. Jag var fullt förvissad om att vi skulle kunna hålla Petrograd.

I detta sammanhang är det måhända lämpligt att uppehålla sig vid en fråga som läsaren kanske redan har ställt sig vid upprepade tillfällen: har en man, som står i ledningen för hela armén, rätt att utsätta sig för farorna på slagfältet? På detta kan jag endast svara, att absolut undantagslösa regler inte existera vare sig i krig eller fred. Allt beror på omständigheterna. De officerare, som följde mig på mina resor till fronten, sade mer än en gång: ”Inte ens divisionschefer visade sig förr i tiden ett ögonblick på sådana ställen som dessa”. Och för den skull beskyllde mig borgerliga journalister för ”reklamjakt”.

Faktum var, att omständigheterna vid Röda arméns tillkomst, sammansättningen av dess kadrer och inbördeskrigets egen karaktär helt enkelt framtvungade en sådan hållning från min sida. Ty allt måste byggas upp från grunden: disciplinen, stridsvanan, den militära

auktoriteten. Lika litet som det i början var möjligt att planmässigt förse denna här med allt vad den behövde utifrån en enda central, lika litet kunde man hos en här, som i hast hade trummats samman mitt under fiendens eld, trola fram en revolutionär élan genom cirkulärskrivelser och halvanonyma upprop. Det var nödvändigt, att från första stund skaffa sig en sådan auktoritet hos soldaterna, som i nästa ögonblick kunde rättfärdiga de stränga förhållningsorderna från högste befälhavaren. Där inte någon tradition existerade, var det nödvändigt att tillgripa åskådningsundervisning. Den personliga risken var ingenting annat än en kompletterande men ofrånkomlig insats på vägen mot seger ...

Den 21 oktober blev en avgörandets dag. Våra trupper hade retirerat till höjderna vid Pulkovo. Ett fortsatt återtåg hade varit liktydigt med att föra striden innanför stadens murar. Ända tills nu hade de vita knappast mött något motstånd att tala om. Den 21 förskansade sig våra trupper på linjen till Pulkovo och satte sig till motvärn. Det fientliga angreppet slogs tillbaka. Den 22 övergick så Röda armén till offensiven. Judenitj hade dock haft tid att dra till sig reserver och förstärka leden. Striden blev förbittrad. Fram emot aftonen den 23 intogo vi Dietskoje Sélo och Pavlovsk. Under tiden avancerade XV. armén, vår närmaste granne, söderifrån och hotade fienden allt allvarligare i ryggen och i dess högra flank. Ett omslag inträffade. De av våra trupper, som tidigare blivit överrumplade av de vitas offensiv, och som blivit ursinniga genom en rad motgångar, tävlade nu i självupoffring och hjältemod. Förlusterna voro stora. De vitas överbefälhavare försäkrade, att dessa voro störst på vår sida. Det är möjligt: de vita hade större erfarenhet och mera vapen. Men offerviljan var störst hos de våra, och det betydde mer. De unga arbetarna och bönderna liksom eleverna från krigsskolan i Petrograd och Moskva, sparade sig inte. De kastade sig fram mot kulspruteelden, de angrepo fiendens tanks med revolvern i hand. De vitas generalstab berättade om ”de rödas heroiska vanvett”.

Under de närmast förflutna dagarna hade vi knappast tagit några fångar. Överlöparna från de vita voro lätt räknade. Nu steg plötsligen antalet av såväl fångar som överlöpare. Med tanke på stridernas förbittrade karaktär lät jag en dagorder utgå den 24 oktober, i vilken det hette: ”Ve den ovärdige soldat, som bär vapen på en fånge eller överlöpare!”

Vi gingo alltjämt framåt. Varken Estland eller Finland tänkte längre på intervention. De vitas slagna trupper kastades under de följande fjorton dagarna tillbaka i full upplösning ända till den estländska gränsen. Där avväpnades de av den estländska regeringen. Varken i London eller Paris ägnade man dem längre en tanke. Ententens forna ”nordvästarmé” gick under genom hunger och köld. Fjorton tusen soldater, som insjuknat i tyfus, stuvades in i baracksjukhus. Det blev slutet på ”en veckas Petrogradfeber i världen”.

De vitas befälhavare beklagade sig senare bittert över den engelske amiralen Coven, som i strid mot givna löften inte hade lämnat tillräckligt understöd från sin flottbas i Finska viken. Dessa beklaganden voro minst sagt överdrivna. Tre av våra torpedbåtar blevo minsprängda under en nattlig färd och drogo med sig 550 unga sjömän i djupet. Detta får väl ändå räknas den engelske amiralen till förtjänst. I den dagorder till här och flotta, som kungjorde detta sorgebud hette det: ”Röda kämpar! På alla fronter stöta ni på Englands försåtliga fiendskap. Kontrarevolutionens arméer skjuta på er med engelska kanoner. I depåerna vid Sjenkursk och Onega, vid syd- och västfronten upptäcka ni ammunition, som kommer från England. De fångar ni ta, bära engelska uniformer. Kvinnor och barn i Arkangelsk och Astrakan ha massakrerats eller stympats av engelska flygare med engelsk dynamit. Engelska skepp bombardera våra kuster.

Men till och med i dessa ögonblick av förbittrad kamp mot Englands legodräng Judenitj, fordrar jag av er, att ni aldrig glömma att det finns två England: vid sidan av profitens, brutalitetens, korrupsionens och blodtörstens England existerar ett arbetets England, fyllt av andlig energi, hängivet den internationella solidaritetens höga ideal. Mot oss kämpar börsens

England, det nedriga, ärelösa England. Men arbetets England, folket, är med oss". (Dagorder till här och flotta den 24 oktober 1919, n:r 159.) Arbetet med den socialistiska uppfostran var hos oss intimt förbundet med själva krigets uppgifter. De idéer man undfår under kampens eld tränga kraftigt och en gång för alla in i medvetandet.

Det är nu svårt för mig att återgiva eller att ens erinra mig den explosion av entusiasm, som segern vid Petrograd framkallade. Den sammanföll för övrigt med upptakten till den avgörande segern på sydfronten. Revolutionen lyfte åter huvudet. I Lenins ögon var segern över Judenitj så mycket betydelsefullare som han själv vid mitten av oktober månad hade ansett en sådan nästan utesluten.

Några månader senare ringde mig Lenin en dag i telefon: "Har ni läst Kirdetsevs bok?" Namnet sade mig ingenting. "Det är en vit, en fiende. Han skriver om offensiven, som Judenitj företog mot Petrograd." Jag måste tillstå, att Lenin i allmänhet följde bättre med de vitas press än jag. Nästa dag frågade han igen: "Har ni läst boken?" – "Nej, inte ännu". – "Om ni vill, skall jag sända er den?" Men jag borde själv ha boken hos mig. Lenin och jag fingo samma nyutkomna böcker oss tillsända över Berlin. "Ni måste ovillkorligen läsa sista kapitlet: det innehåller en bedömning från fiendens synpunkt, det rör sig om er ..." Nå, jag fick inte tillfälle att ta del av den. Egendomligt nog fick jag tag i boken i Konstantinopel. Jag erinrade mig, med vilken iver Lenin bett mig läsa det sista kapitlet. Här följer den bedömning från motståndarhåll, från en av ministrarna hos Judenitj, som så starkt hade intresserat Lenin: "Redan den 16 oktober anlände Trotski i största hast till Petrogradfronten, och förvirringen inom den röda generalstaben försvann under inflytandet av hans glödande energi. Några timmar före Gatsjinas fall försökte han ännu hejda de vitas offensiv, men då han finner detta omöjligt, lämnar han skyndsamt staden för att organisera försvaret för Tsarskoje Selo. Några större reserver ha ännu inte anlant, men han samlar snabbt Petrograds krigsskoleelever, mobiliserar huvudstadens hela manliga befolkning och driver med kulsprutornas (!) hjälp de röda trupperna tillbaka till deras ställningar. Genom sina energiska ingripanden sätter han Petrograds alla omgivningar i försvarstillstånd ... Det lyckades för Trotski att i själva Petrograd organisera avdelningar av entusiastiska kommunistiska arbetare och kasta in dem mitt i striden. Enligt uppgifter från Judenitjs generalstab var det dessa avdelningar och inte (?) Röda arméns reguljära trupper, som vid sidan av matrosbataljonerna och krigsskoleeleverna kämpade som lejon. De angrepo våra tanks med bajonetterna och föllo radvis för den mördande elden från dessa stålvidunder, medan de hårdnackat försvarade sina ställningar."

Ingen har någonsin drivit Röda arméns soldater framåt med kulsprutornas hjälp. Men vi räddade Petrograd.

Övergången till den nya ekonomiska politiken och mitt förhållande till Lenin

UNDER HÖSTEN 1919, då antalet mindervärdiga lokomotiv uppgick till 60 proc., beräknade man, att denna siffra fram på våren med nödvändighet måste stiga till 75 proc. De yppersta specialister försäkrade, att detta var oundvikligt. Under sådana förhållanden förlorade järnvägstrafiken varje mening: sedan det inte återstod mer än 25 proc. användbara lokomotiv, och dessa voro skröpliga nog, kunde man inte mer än tillgodose järnvägarnas egna behov i fråga om skrymmande bränsle, ty man fick elda med ved. Ingenjör Lomonosov, som under denna tid var chef för kommunikationsväsendet, framlade för regeringen ett diagram över den epidemi, som drabbat lokomotiven. Han utpekade en matematisk punkt för året 1920 och förklarade: "Här inträder döden". "Vad ska vi göra?", frågade Lenin. "Några underverk gör man inte", replikerade Lomonosov. "Inte ens bolsjevikerna kan åstadkomma några sådana ..."

Vi tittade på varandra. Vi kände oss så mycket mer förkrossade, som ingen av oss var förtrogen med transporttekniken och inte heller med dessa dystra kalkyler. ”Då får vi väl göra ett underverk”, sade Lenin torrt, med sammanbitna tänder.

Situationen förvärrades emellertid ytterligare under de följande månaderna. De faktiska orsakerna voro giltiga nog. Men det är tämligen säkert, att en del av ingenjörerna inom trafikväsendet gjorde vad de kunde för att på konstlad väg få sina diagram att stämma med de verkliga förhållandena.

Jag tillbragte vintermånaderna 1919-1920 i Ural, där jag ledde det ekonomiska uppbyggnadsarbetet. Lenin föreslog mig telegrafiskt att övertaga ledningen av kommunikationsväsendet och försöka upphjälpa det genom exceptionella åtgärder. Jag meddelade honom redan på återvägen, att jag accepterade hans förslag.

Under arbetet i Ural hade jag tillgodogjort mig en hel del ekonomisk erfarenhet, som generellt kunde sammanfattas i denna huvudsakliga slutsats: krigskommunismen måste avvecklas. Jag framlade ett förslag för Centralkommittén, enligt vilket man borde ersätta rekvisitions-systemet med en avgift på spannmålen och vidare skapa möjligheter för ett handelsutbyte.

I början av året 1920 motsatte sig Lenin resolut detta mitt förslag. Det förkastades också av Centralkommittén med elva röster mot fyra. Den följande utvecklingen visade, att Centralkommitténs ståndpunkt var felaktig. Jag upptog inte frågan på partikongressen, som fullständigt behärskades av krigskommunismens idéer. Ännu ett helt år kämpade ekonomin i en återvändsgränd. Från det ögonblick, då förslaget om en nyorientering efter marknadsläget hade förkastats, krävde jag i stället en effektiv och systematisk tillämpning av ”krigsmetoderna” för att uppnå en verklig förbättring av det ekonomiska livet.

I enlighet med de krigskommunistiska principer som fastslagits av den nionde partikongressen byggde jag mitt arbete med trafikväsendet som grund. Järnvägsmännens fackförening var på ett synnerligen intimt sätt förbunden med den ledande administrativa apparaten. Inom trafikväsendet hade den militära disciplinens metoder helt tillämpats. Jag sammankopplade hårt den militära administrationen, som vid denna tid var den starkaste och bäst disciplinerade, med trafikadministrationen. Detta medförde väsentliga fördelar i all synnerhet som militärtransporterna, sedan kriget mot Polen förklarats, på nytt lagt beslag på huvudparten av järnvägstrafiken. Varje dag begav jag mig från krigsdepartementet, som med sina krav ruinerade järnvägarna, till kommissariatet för kommunikationerna, där jag försökte inte bara att rädda vad som räddas kunde av dem utan även sökte återuppbygga transportväsendet.

Ett års arbete med dessa uppgifter blev för mig personligen en ypperlig skola. Den socialistiska organisationens alla principiella frågor fingo ett mycket koncentrerat uttryck inom kommunikationernas område. Ett oerhört antal lokomotiv och vagnar av alla slag belamrade banor och verkstäder. Regleringen av kommunikationerna, som ända fram till revolutionen varit till hälften förstatligade och till hälften administrerats av privata bolag, blev nu föremål för stora förberedande åtgärder. Lokomotiven klassificerades i serier, reparationerna genomfördes planmässigt, verkstädernas arbetsuppgifter fixerades noggrant med hänsyn till prestationsförmågan. Man beräknade att fyra och ett halvt år voro nödvändiga för att få kommunikationerna upp till förkrigstidens nivå. De åtgärder, som företogs, ledde till obestridliga resultat. Under våren och sommaren 1920 började kommunikationerna att hämta sig från sin förlamning. Lenin försummade aldrig ett tillfälle att påpeka huru järnvägarna höllo på att fullständigt förnyas. Om det krig, som Pilsudski påbörjade i förtröstan på de ryska kommunikationernas sammanbrott, inte ledde till väntat resultat för Polens räkning, så berodde detta uteslutande därpå att järnvägarnas effektivitetskurva plötsligen började stiga snabbt.

Så småningom blev emellertid den arbetarmassa, som fått vara med om tre års inbördeskrig, allt ovilligare i att finna sig i militära kommandometoder. Med sin osvikligapolitiska instinkt kände Lenin, att det kritiska ögonblicket närmade sig. Själv anlade jag utpräglat ekonomiska synpunkter på grundval av krigskommunismens principer och försökte förmå fackföreningarna till fortsatta kraftansträngningar, medan Lenin av politiska skäl var böjd för att lätta på det militära trycket. Tiden närmast före öppnandet av den tionde partikongressen stodo våra uppfattningar härom starkt mot varandra. En diskussion pågick inom partiet. Men den rörde sig inte alls om denna sak. Partiet debatterade i vilken takt som fackföreningarna skulle infogas i statsapparaten, medan den verkliga frågan gällde vårt dagliga bröd, bränsle och råvaror till industrin. Resningarna i Kronstadt och i guvernementet Tambov blevo genom sin mellankomst i diskussionen en sista varning. Lenin formulerade i mycket försiktiga ordalag sina första teser om en övergång till en ny ekonomisk politik. Jag anslöt mig omedelbart till honom. För mig var ju detta ingenting annat än en upprepning av de förslag, som jag själv framlagt ett år tidigare. Diskussionen om fackföreningarna förlorade plötsligen all aktualitet.

Det var vid denna partikongress, som Stalin uppställdes som kandidat till generalsekreterare för partiet – på förslag från Sinovjev men mot Lenins vilja. Kongressen trodde, att det rörde sig om en kandidatur som Centralkommittén i sin helhet hade föreslagit. Ingen tillmätte för övrigt detta val någon betydelse. Generalsekreterarens funktioner, som för första gången fixerades på den tionde partikongressen, kunde inte, så länge Lenin levde, få annat än en rent teknisk karaktär, inte någon politisk. Inte desto mindre hade Lenin sina farhågor: ”Den där kocken”, sade han om Stalin, ”kommer inte att laga annat än kryddade rätter”. Lenin underströk därför under Centralkommitténs första sammanträden efter kongressen med påfallande ihärdighet ”Trotskis lojalitet”: det gällde att bemöta de otåliga intriganterna. Lenins ord var ingen tillfällig anmärkning som fällts en passant. Under inbördeskriget visade han vid ett tillfälle och det inte med ord utan i handling, vilket förtroende han hyste för mig – en moralisk tillit så stor, att något ytterligare inte kunde begäras och inte kunde ges. Det var i samband med avrättningen av den befälhavare och politiske kommissarie, som hade flytt i spetsen för regementet och därefter med vapen i hand bemäktigat sig en ångare för att ge sig iväg till Nisjni-Novgorod. En kommission, som på min begäran tillsattes inom Centralkommittén, hade enhälligt förklarat, att de militära auktoriteternas handlingssätt varit fullt korrekt, d. v. s. nödvändigt i den föreliggande situationen. Lika fullt fortsatte förtalet att spridas. Vid upprepade tillfällen föreföll det mig som om inspirationskällan vore mycket nära, i grannskapet av politiska byrån. Men jag hade ingen tid att närmare utreda dessa intriger. En enda gång fäste jag i Centralkommittén uppmärksamheten på det faktum, att utan de drakoniska åtgärderna i Svjaschk skulle vi inte ha kunnat sitta där vi nu sutto. ”Alldeles riktigt!”, utropade Lenin och började omedelbart och snabbt som alltid att skriva någonting med rött bläck på ett ark, som bar folkskommisariernas råds stämpel. Förhandlingarna avbrötos plötsligen, då det var Lenin, som ledde mötet. Efter ett par minuter räckte han mig arket. Där stod:

Kamrater!

Jag känner till de stränga åtgärder, som kamrat Trotski företagit, och är därvid så fullkomligt övertygad om riktigheten och nödvändigheten av kamrat Trotskis handlingssätt och de order han låtit utgå, att jag helt och fullt gillar hans beslut.

V. Uljanov Lenin.

”Jag skall ge er hur många blancofullmakter ni önskar”, sade Lenin till mig. – Under inbördeskrigets hårda tid, då jag var nödgad att fatta snabba beslut, som inte kunde återkallas, men som kunde vara felaktiga, gav Lenin på förhand sitt godkännande av varje handling som jag för framtiden skulle vara tvungen att utföra. Liv och död kunde bero på dessa beslut. Kan

väl ett större förtroende visas människor emellan? Denna idé att överlämna ett sådant unikt dokument till mig uppsteg hos Lenin endast därför att han bättre än jag själv kände till eller anade hur dessa intriger uppkommit och ansåg det nödvändigt att motsätta sig dem med obeveklig fasthet. Men han skulle inte ha kunnat besluta sig för ett sådant steg, såvida han inte varit i djupet av sin själ övertygad om att jag inte kunde göra mig skyldig till någon illojal handling eller till maktmissbruk. Han uttryckte denna sin övertygelse i några få rader och med en skärpa, som inte kunde vara större.

Lenins sjukdom

EN SÖNDAG i början av året 1922 låg jag ute och fiskade med garn på Moskvaflodens gamla bäcken. Det regnade, gräset var vått, jag halkade utför en brant och vrickade foten. Så allvarligt var det nu inte, men jag måste ändå ligga till sängs några dagar. På tredje dagen kom Bukharin och hälsade på. ”Är ni också sängliggande?”, utbrast han förskräckt. ”Vem är det mer?”, frågade jag. ”Det står illa till med Iljitj; slaganfall – kan varken gå eller tala. Läkarna vet inte vad de skall tro ...”

Lenin hade alltid gällt för att vara en fysiskt stark man, och hans hälsa föreföll att vara en av revolutionens orubbligaste grundvalar. Han var alltid i full verksamhet, vaken och ständigt vid ett jämnt och muntert lynne. Men det var inte utan att jag vid olika tillfällen kunnat lägga märke till en del oroväckande symptom. Under Kommunistiska Internationalens första kongress hade jag frapperats av hans trötta ansiktsuttryck, hans svaga röst och bleka leende. Jag hade mer än en gång sagt till honom, att han slet ut sig på saker av underordnad betydelse. Det medgav han, men han kunde ändå inte låta bli det. Ibland klagade han över huvudvärk – men alltid mera i förbigående och i en nästan förlägen ton. Ett par, tre veckors vila var emellertid tillräcklig för att helt återställa honom. Det föreföll som vore han outslitlig.

Mot slutet av år 1921 förvärrades hans tillstånd. Den 7 december sände han medlemmarna av politiska byrån ett kort meddelande: ”Jag reser bort idag. Trots att jag de senare dagarna inskränkt mitt arbete och utökat min vila har sömnlösheten tilltagit på ett djävulskt sätt. Jag fruktar, att jag inte kan göra i ordning rapporten vare sig till partikonferensen eller sovjetkongressen”.

Hans hälsotillstånd förvärrades emellertid alltjämt. Under mars månad blev huvudvärken värre. Men läkarna kunde inte upptäcka något organiskt fel utan tillrådde honom en längre tids vila. Lenin slog sig ned i liten by i Moskvas omedelbara närhet, som han endast i undantagsfall lämnade. Det var här, som han i början av maj månad drabbades av det första slaganfallet.

Redan för två dagar sedan hade Lenin insjuknat, som jag senare fick reda på. Varför hade man inte meddelat mig det omedelbart? Vid denna tid misstänkte jag ännu ingenting. Bukharin talade fullt uppriktigt med mig, han upprepade endast vad ”de överordnade” proppat i honom. Under denna period var han ännu fästad vid mig på sitt speciella, ”bukharinska” sätt, på en gång hysteriskt och barnsligt. Han avslutade sin berättelse om Lenins sjukdom med att kasta sig på min säng, omfamna mig genom täcket, och utbröt i jämmer: ”Ni får inte bli sjuk, jag ber er, bli inte sjuk ... det är två människor, som jag inte kan tänka mig döda utan att bli förtvivlad. Iljitj och ni! ...” Jag grälade i all vänlighet på honom för att åter få honom i jämvikt.

Först långt senare, när jag såg tillbaka på vad som hänt, erinrade jag mig plötsligt och med förvåning, att jag först efter två dagar fått meddelandet om Lenins sjukdom. Jag hade den gången inte tänkt vidare över saken. Men detta kunde inte bero på någon tillfällighet. De, som sedan länge förberett sig på kampen mot mig, i första hand Stalin, sökte vinna tid. Lenins sjukdom var av sådant slag, att den när som helst kunde väntas taga en tragisk vändning. I

morgon eller kanske redan i dag kunde alla frågorna om högsta ledningen bli aktuella. Mina motståndare voro angelägna om att få åtminstone någon dags försprång. De tisslade och tasslade och kände sig för, vilka vägar och medel som kunde vara lämpliga. Det var förmodligen redan nu, som tanken på den trio – Stalin, Sinovjev, Kamenev – uppstod, som man räknade på att kunna mobilisera mot mig. Men Lenin tillfrisknade. Hans oböjliga vilja tvang organismen till en gigantisk kraftansträngning. Hans hjärna, som på grund av blodbristen varit oförmögen att kunna kombinera ljud och tyda bokstäver, återvann snabbt sin vitalitet.

I juli månad var Lenin redan på fötter igen utan att dock officiellt delta i arbetet förr än i oktober. Men allt följde han med och för allt intresserade han sig. Under oktober månad återvände Lenin officiellt till sitt arbete, presiderade i politiska byrån och i folkkommisariernas råd. I november höll han programtal, vilket självfallet innebar en svår påfrestning för hans blodomlopp.

Lenin märkte huru man i samband med hans sjukdom begynt att bakom hans rygg såväl som bakom min spinna vissa, ännu så länge osynliga trådar. En komplott förbereddes. Ännu hade epigonerna varken bränt sina skepp eller sprängt sina broar. Men på flera ställen hade de redan genomsågat bjälkarna och i hemlighet utplanterat sina dynamitpatroner. Så snart tillfälle erbjöd sig, opponerade de sig mot mina förslag liksom för att öva sig i oavhängighet och förberedde omsorgsfullt alla sådana demonstrationer. Så snart Lenin återvänt till sitt arbete, iakttog han med stigande oro, vad som ägt rum under de senaste tio månaderna. Men han dröjde med att öppet ge tillkänna sina misstankar för att inte skärpa motsättningarna. Han förberedde sig emellertid på att slå trion tillbaka, och han började med en del detaljfrågor.

Faktum är, att Stalin från första stund sedan han kom i kontakt med Lenin, d. v. s. allt sedan oktoberrevolutionen bedrev en oavbruten opposition mot denne, en dämpad och vanmäktig men i stället så mycket hätskare opposition. Med sin fruktansvärda och avundsjuka ärelystnad måste Stalin för varje steg han tog bli medveten om sin intellektuella och moraliska underlägsenhet. Han försökte till synes att närma sig mig. Det var först långt senare, som jag begrep dessa hans ansträngningar att komma i ett så att säga familjärt förhållande till mig. Men han verkade fränstötande på mig just genom de karaktärsegenskaper som sedan blevo hans styrka, när revolutionsvägen sjönk tillbaka: trångheten i hans intressesfär, empirismen, hans vulgära psyke och den egenartade cynismen hos en grönköpingsbo, som visserligen genom marxismen blivit fri från en hel del fördomar, men inte lyckats ersätta dessa med en djup och genomtänkt åskådning, som kunnat smälta samman med själva personligheten. På grund av vissa anmärkningar, som han lät undslippa sig vid skilda tillfällen, och som jag knappast trodde voro så allvarligt menade, förstod jag, att Stalin i mig sökte ett stöd mot den för honom förhatliga kontrollen från Lenins sida. Men vid varje försök till ett sådant närmande drog jag mig instinktivt tillbaka och gick vidare. Jag tror det är i detta förhållande man har att söka orsaken till den iskalla fiendskapen från Stalins sida, som under den första tiden var blandad med fruktan och som dessutom var ytterst perfid. Han samlade nu systematiskt omkring sig människor av sin egen kaliber jämte en del naivt folk, som ville fram men inte direkt hade något ont i sinnet och slutligen sådana, som kände sig förolämpade. Och det fanns gott om både den första, andra och tredje sortens folk.

Centralkommittén för kulturarbetarnas fackförening sände en delegation till Lenin och mig med en anmodan, att jag vid sidan av mitt övriga arbete även skulle övertaga undervisningskommisariatet, på samma sätt som jag under ett års tid hade skött kommissariatet för kommunikationerna. Lenin frågade mig, vad jag menade om saken. Jag svarade honom att svårigheterna inom undervisningsområdet som på alla andra områden bottnade i själva apparaten. ”Ja, ja, byråkratismen här hos oss är fruktansvärd”, utropade Lenin. ”Jag häpnade över den, när jag återvände till arbetet igen ... Men det är just därför som jag anser, att ni inte skulle åta er mer än krigskommisariatet.” Ivrig och enträgen och synbarligen mycket rörd

framlade Lenin sin plan för mig. Den kraft han kunde ägna åt ledningen, var begränsad. Han hade tre ställföreträdare. ”Ni känner dem”, sade han. ”Kamenev är nog en intelligent politiker, men vad duger han till som administratör? Tsjurupa är sjuk. Rykov är kanske en värdefull administratör, men han måste reserveras för det högre rådet för ekonomiväsendet. Ni måste bli min ställföreträdare. Ställningen är sådan, att ett radikalt personskifte eller en omgruppering är nödvändig”. Jag hänvisade åter till ”apparaten”, som mer och mer blev mig ett hinder till och med i arbetet inom krigskommissariatet. ”Ja, men i så fall får ni skaka av er apparaten”, replikerade Lenin snabbt med anspelning på ett yttrande som jag tidigare fällt. Jag svarade honom, att jag åsyftade inte endast stats- utan även partibyråkratismen, att upphovet till alla svårigheter låg i kombinationen av dessa båda apparater, i samröret mellan inflytelserika grupper, som hade sitt centrum i partisekreterarnas hierarki. Lenin hörde på med spänd uppmärksamhet och instämde i mina synpunkter med den djupa bröstton, som han fick, när han kände sig helt förstådd och kunde åsidosätta alla konventionella samtalsformer och öppet uttala sig om de mest betydelsefulla och mest oroväckande saker, som sysselsatte hans tankar. Efter att ha funderat ett ögonblick ställde Lenin så frågan direkt till mig: ”Ni föreslår alltså en öppen strid inte endast mot statsbyråkratin utan också mot Centralkommitténs organisationsbyrå?” Jag kunde inte återhålla ett leende, så oväntat kom det hela. Centralkommitténs organisationsbyrå, det var själva centrum för Stalins apparat. ”Ja, vi kan ju säga så.” ”Nå väl”, fortsatte Lenin, synbart glad över att sakerna äntligen nämnts vid sina rätta namn, ”jag föreslår er en blockbildning: mot byråkratismen i allmänhet och mot organisationsbyrån i synnerhet”. ”Det är smickrande att få bilda ett hederligt block tillsammans med en hederlig människa”, svarade jag. Vi enades om att träffas igen om en tid. Lenin bad mig tänka på sakens organisatoriska sida. Han ämnade vid sidan av Centralkommittén skapa en kommission med uppgift att bekämpa byråkratismen. Vi skulle båda tillhöra denna kommission, som på grund av sin uppgift måste bli ett medel till att slå sönder den stalinska fraktionen, som var byråkratin ryggrad, och dessutom till att inom partiet skapa de nödvändiga betingelserna för att jag skulle kunna bli Lenins ställföreträdare, enligt hans mening även hans efterträdare som ordförande i folkkommissariernas råd.

Det är först genom kännedom om dessa ting, som man förstår den verkliga innebörden i Lenins s. k. ”testamente”. I detta dokument nämner Lenin endast sex personer och karakteriserar dem med några få, väl avvägda ord. Testamentets oomtvistliga syfte är att underlätta mitt arbete med statsledningen. Men märk väl: Lenin söker att nå fram till detta mål utan att framkalla större personliga friktioner än absolut nödvändigt. Han omnämner alla med den största varsamhet. Han söker nyansera och mildra omdömen som i grund och botten äro förkrossande. Samtidigt söker han med reservationer mildra det förhållandet, att främsta platsen anvisas åt mig. Endast i karakteristiken av Stalin förnimmes en annan ton, som i den senare tillagda efterskriften skulle bli helt enkelt förkrossande. Om Sinovjev och Kamenev säger Lenin, men mera liksom i förbigående, att deras kapitulation år 1917 inte berott på någon ”tillfällighet”. Med andra ord: den låg dem i blodet. Det är uppenbart att sådana personer inte duga till att stå i spetsen för en revolution. Man får dock icke ”förebrå dem för deras förflutna”. Bukharin är ingen marxist utan en skolastiker, i gengäld är han mycket sympatisk. Piatakov är en framstående administratör, men han duger inte till politiker. Men det kan ju hända, att dessa två, Bukharin och Piatakov, ännu kunna lära sig en del. Trotski är den dugligaste, hans fel är hans överdrivna självtillit. Stalin är brutal, illojal, hemfallen åt att missbruka den makt, som partiapparaten skaffat honom. Det är nödvändigt att avlägsna Stalin, om man vill undvika en schism. Detta är testamentets huvudinnehåll. Det kompletterar och förklarar det förslag, som Lenin hade framlagt för mig under vårt sista samtal.

De sista raderna i testamentet skrevos den 4 januari 1923. Därefter förflöto ännu två månader, varunder situationen definitivt klarlades. Nu förberedde Lenin inte endast Stalins avsättning

från partisekreterarposten utan också hans exklusion ur partiet. I frågan om monopoliseringen av utrikeshandeln, i nationalitetsfrågan, i fråga om partiledningen, arbetare- och bondeinspektionen, arbetade Lenin systematiskt och målmedvetet för att på den tolfte partikongressen rikta ett dråpslag mot Stalin som i sig personifierade byråkratismen, klickväsendet, funktionärsväldet, maktmissbruket, godtycket och brutaliteten.

Man befann sig i de första dagarna i mars 1923. Lenin låg till sängs på sitt rum i den stora Senatsbyggnaden. Det andra slaganfallet närmare sig, det hade bebådats sin ankomst genom en hel del symptom. Själv var jag fjättrad vid sängen av ett elakartat ryggsnitt. Jag låg i f. d. Kejsrerliga flygeln, där vi hade vår våning, skild från Lenin genom Kremles oändliga gårdsplan. Varken Lenin eller jag kunde ens gå fram till telefonen, och för övrigt hade Lenin strängeligen blivit förbjuden av sina läkare att telefonera. Lenins två kvinnliga sekreterare, Fotijeva och Glasser, tjänstgjorde som förbindelseänkar. De meddelade mig följande: "Vladimir Iljitj är ytterst orolig över Stalins förberedelser till den stundande partikongressen, i synnerhet över hans fraktionella manöver i Georgien". – "Vladimir Iljitj förbereder sig på att låta en bomb explodera mot Stalin på partikongressen". – Detta är ordagrant vad Fotijeva sade. Ordet "bomb" var Lenins, inte hennes. – "Vladimir Iljitj ber er ta sig an Georgienaffären. Sedan skulle han känna sig lugn." Den 5 mars dikterar Lenin en biljett till mig: "Käre kamrat Trotski. Jag ber er enträget att övertaga ansvaret för Georgienaffären inför Centralkommittén. Denna sak håller nu på att 'utredas' av Stalin och Dsersjinski, och jag litar inte på deras opartiskhet. Snarare tvärtom. Om ni lovade att övertaga ansvaret för denna sak, skulle jag kunna vara lugn ... Med de bästa kamratliga hälsningar. Lenin."

Men varför har frågan tillspetsats sig till den grad, frågade jag mig. Det visade sig, att Stalin ännu en gång hade svikit Lenins förtroende: för att säkra sig stöd i Georgien hade han bakom ryggen på Lenin och hela Centralkommittén med Ordzjonikidzes hjälp och inte utan Dsersjinskis bistånd riktat ett slag mot de bästa elementen inom partiet, samtidigt som han sökte betäckning bakom Centralkommitténs auktoritet. Han utnyttjade den omständigheten, att Lenin personligen var förhindrad att tala med kamraterna, till att försöka missleda Lenin genom falska informationer. Lenin förberedde sig på kampen, men fruktade samtidigt, att han själv inte skulle kunna uppträda på kongressen, och detta plågade honom.

"Kamenev reser i morgon till Georgien för att delta i en partikonferens", sade jag till Fotijeva. "Jag kunde visa honom Lenins manuskript för att förmå honom att uppträda på det sätt som Lenin önskar i Georgien. Fråga Iljitj." En kvart senare infann sig Fotijeva med andan i halsen: "På inga villkor!" – "Varför inte det?" – "Vladimir Iljitj säger: Kamenev visar omedelbart det hela för Stalin och denne ingår så en bedräglig kompromiss för att sedan förråda oss." – "Har det verkligen gått så långt, att Iljitj inte längre anser det möjligt att kunna ingå på en kompromiss med Stalin?" – "Ja, Iljitj litar inte på Stalin, han vill öppet gå emot honom inför hela partiet. Han förbereder en bomb." Ungefär en timme senare anlände åter Fotijeva med en biljett, som Lenin hade adresserat till den gamle revolutionären Mdivani och andra motståndare till Stalins politik i Georgien. Lenin skrev till dem: "Av hela mitt hjärta intresserar jag mig för er sak. Jag är indignerad över Ordzjonikidzes brutalitet liksom över Stalins och Dsersjinskis medbrottslighet. Jag förbereder ett tal och gör i ordning anteckningar åt er."

Dessa rader voro inte endast adresserade till mig utan i avskrift också till Kamenev. Vilket förvånade mig. "Vladimir Iljitj har alltså ändrat mening?", frågade jag. – "Ja, han blir dåligare för varje timme som går. Man kan inte lita på läkarnas lugnande försäkningar. Iljitj har redan svårt för att tala ... Den georgiska historien pinar honom i all synnerhet, och han fruktar att sjukdomen skall fullständigt förlama honom, innan han hinner att företaga sig någonting." Då han räckte mig biljetten, sade han: "För att det inte skall bli för sent, måste man på förhand

uppträda öppet.” – ”Det betyder, att jag redan nu kan få tala med Kamenev?” – ”Tydligen.” – ”Bed Kamenev komma hit till mig.”

En timme senare anlände Kamenev. Han var fullständigt förvirrad. Idén om ”trion” – Stalin, Sinovjev, Kamenev – var färdig sedan länge tillbaka. Triangelns spets var riktad mot mig. Problemet för de sammansvurna var att lägga grunden till en organisation tillräckligt stark att kunna kröna denna grupp som Lenins legitima arvtagare. En liten biljett var tillräcklig för att grusa hela denna plan. Kamenev visste inte, hur han skulle bete sig, och han tillstod detta ganska öppenlydligt för mig. Jag lät honom läsa Lenins manuskript. Kamenev var en tillräckligt erfaren politiker för att strax inse att det för Lenin inte bara gällde Georgien utan Stalins position i partiet överhuvud. Kamenev gav mig en del kompletterande upplysningar. Han hade nyligen varit hos Nadjesjda Konstantinovna Krupskaja, som kallat honom till sig. Med stark rörelse hade hon sagt till honom: ”Vladimir Iljitj har just dikterat ett brev till Stalin, där han avbryter all förbindelse med honom. Den omedelbara anledningen var av halvt personlig karaktär. Stalin gjorde allt som stod i hans makt för att isolera Lenin från informationskällorna och hade härvidlag lagt i dagen en oerhörd råhet gentemot Nadjesjda Konstantinovna. ”Men ni känner Iljitj”, hade Krupskaja tillfogat, ”han skulle aldrig ha gått så långt som att avbryta alla personliga förbindelser, om han inte ansett det nödvändigt att politiskt tillintetgöra Stalin.” Kamenev var mycket upprörd och blek. Han kände, hur marken gled undan honom. Han visste inte, på vilket ben han skulle stå, åt vilket håll han skulle vända sig. Kanske var han rent av rädd för att jag av ren illvilja skulle vända mig mot honom. Jag sade: ”Det händer ibland, att man blir så rädd inför en inbillad fara, att man frammanar ett verkligt hot. Men märk mina ord och låt dem gå vidare till andra, att ingenting är mig mera främmande än att på kongressen inleda en kamp för att söka uppnå några organisatoriska förändringar. Jag håller på status quo. Om Lenin skulle kunna lämna sjuksängen före kongressen, vilket det inte är mycket hopp om, skola vi ännu en gång gemensamt dryfta denna sak. Jag är emot Stalins avsättning och Ordjonikidzes exklusion, liksom jag är emot att Dsersjinski fråntas ledningen av kommunikationerna. Men i huvudsak är jag fullständigt enig med Lenin. Jag vill, att den nationella politiken ändras radikalt, att förföljelsen mot Stalins motståndare i Georgien omedelbart inställs, att man upphäver det administrativa trycket från partiets sida, att man intar en fastare kurs när det gäller industrialiseringen och strävar efter ett hederligt samarbete ledarna mellan. Vidare är det nödvändigt, att Stalin omedelbart skriver en ursäkt till Krupskaja, vari han beklagar sin ohövlighet, och att han absolut ändrar sitt uppförande.”

Sent på natten meddelade mig Kamenev, att han hade besökt Stalin på landet, och att denne accepterat samtliga villkor. Krupskaja hade redan fått mottaga en skriftlig ursäkt från honom. Men hon hade inte kunnat visa brevet för Lenin, då dennes hälsotillstånd stadigt försämrades. Det föreföll mig dock, som om Kamenevs tonfall inte längre voro desamma, som sist vi talades vid. Det var först senare som jag blev medveten om att denna förändring hos honom sammanhörde med försämringen i Lenins hälsotillstånd. På vägen eller omedelbart efter ankomsten till Tiflis mottog Kamenev ett chifffertelegram från Stalin, som underrättade honom om, att Lenin drabbats av ett nytt slaganfall: han var oförmögen att både läsa och skriva. På den georgiska konferensen försvarade nu Kamenev Stalins politik mot Lenin. I kraft av ett förräderi var ”trion” f. o. m. denna stund ett faktum.

Den av Lenin öppnade kampanjen hade – vid sidan av vissa allmänna politiska syftemål – till omedelbar uppgift att tillrättalägga förutsättningarna för mitt politiska ledarskap antingen vid hans sida eller som hans efterträdare, för den händelse att sjukdomen skulle bli honom övermäktig. Men denna strid, som aldrig blev definitivt utkömpad eller ens till hälften genomförd, fick ett rakt motsatt resultat. Lenin hann på det hela taget inte mer än att utfärda krigsförklaringen mot Stalin och dennes kumpaner, och denna blev till yttermera visso endast känd

för de direkt intresserade men aldrig för partiet i dess helhet. Stalins fraktion – som vid denna tidpunkt ännu var liktydig med ”trions” – slöt sig fastare samman efter denna första varning. Provisoriet förlängdes. Stalin behöll partiapparaten i sin hand. Valet av ledande funktionärer påskyndades våldsamt. Ju svagare ”trion” kände sig i ideologiskt avseende, ju mer de fruktade mig (och de hyste fruktan för mig just därför att de ville störta mig), desto hårdare måste alla skruvar i parti- och statsmekanismen dragas till. Långt senare, under året 1925, sade Bukharin till mig i ett privat samtal, där jag för honom framlade en kritik av partiets undertryckningspolitik: ”Det existerar inte någon partidemokrati hos oss, därför att vi hyser fruktan för er.” – ”Men försök då att övervinna denna fruktan”, svarade jag, ”och låt oss försöka att åstadkomma ett ordentligt samarbete”. Mitt råd var till ingen nytta.

1923 blev upptakten till en intensiv kamp, som ännu så länge fördes i det fördolda, på att underminera och förintna det bolsjevikiska partiet. Lenin kämpade med sin fruktansvärda sjukdom. ”Trion” kämpade med partiet. Luften var laddad med en plågsam spänning, som frampå hösten fick sin utlösning i ”diskussionen” gentemot oppositionen. Det andra kapitlet i revolutionens historia inleddes: kampen mot ”trotskismen”. Djupast sett var det en uppgörelse med det andliga arvet efter Lenin.

Epigonernas sammansvärjning

DET VAR under de första veckorna av året 1923. Den tolfte partikongressen närmade sig. Det fanns inte längre något hopp om att Lenin skulle kunna delta. Det var nödvändigt att ställa frågan, vem som skulle hålla referatet över det politiska läget. På ett möte i politiska byrån sade Stalin: ”Trotski naturligtvis!” Kalinin och Rykov instämde ögonblickligen, likaså Kamenev, den senare dock med synbar motvilja. Jag gjorde invändningar: det skulle väcka en pinsam uppmärksamhet inom partiet, om någon av oss på något personligt sätt försökte ersätta den sjuke Lenin. Det var nödvändigt att denna gång reda sig utan något inledningsföredrag. Man finge framlägga de nödvändiga upplysningarna i anslutning till de olika punkterna på dagordningen. ”För övrigt”, tillade jag, ”är vi inte alldeles överens, när det gäller den ekonomiska politiken.” – ”Hur så?” utropade Stalin. Och Kalinin tillade: ”I politiska byrån blir ju nästan vartenda ett av edra förslag antaget.” Sinovjev hade fått permission att resa till Kaukasus. Något beslut blev inte fattat. Jag åtog mig i alla händelser inledningen rörande det industriella läget.

Stalin visste, att det drog upp till oväder från Lenins sida, och han sökte att på allt sätt insmickra sig hos mig. Han upprepade sitt förslag, att det politiska föredraget skulle överlämnas till den inom Centralkommittén, som näst Lenin var den mest inflytelserike och mest populära medlemmen, nämligen Trotski. Partiet väntade ett beslut som detta, något annat skulle det inte kunna förstå. Genom dessa sina falska vänskapsbetygelser uppväckte Stalin hos mig en ännu häftigare motvilja mot sin person, än när han öppet visade mig sitt hat, i all synnerhet som hans motiv lågo i öppen dager.

Sinovjev återvände från Kaukasus. Bakom min rygg började nu ständiga fraktionsmöten, som ännu så länge voro strängt avgränsade. Sinovjev yrkade på att få hålla det politiska inledningsföredraget. Kamenev gick omkring och frågade de gamla pålitliga ”gammalbolsjeviker-na”, som nästan överlag hade lämnat partiet under de sista tio, femton åren: ”Ska vi verkligen tillåta, att Trotski blir enväldshärskare i både partiet och staten?”. Runt omkring i skymundan började man allt oftare att gräva fram det förflutna, man drog fram mina gamla meningsskiljaktigheter med Lenin. Detta blev Sinovjevs specialitet. Lenins tillstånd förvärrades emellertid oavbrutet. Från hans sida behövde alltså de sammansvurna inte vänta någon fara. ”Trion” beslöt att överlämna den politiska rapporten till Sinovjev. Jag gjorde inga invändningar, när frågan efter att i vederbörlig ordning ha blivit dikuterad bakom kulisserna, förelades politiska byrån. Det hela hade ju prägeln av ett provisorium. Några meningsskiljak-

tigheter kommo heller inte till synes, då "trion" saknade en egen politisk linje. Mina teser angående industrin accepterades utan debatt. Men då allt hopp var ute att Lenin skulle kunna återvända till sitt arbete, gjorde "trion" en oförmodad vändning, då de fruktade att kongressförberedelserna skulle förlöpa i en alltför fredlig atmosfär. Från denna stund letade den endast efter möjligheter att uppträda mot mig inom partiledningen. I sista minuten före kongressens öppnande kom Kamenev med ett tilläggsförslag till min resolution, som redan blivit antagen. Det rörde sig om bondeklassens ställning. Det skulle vara meningslöst att här uppehålla sig vid innebörden i detta dokument, som saknade varje spår av teoretiskt eller politiskt innehåll, och som tillkommit enbart i provokatoriskt syfte. Dess formuleringar skulle kunna användas som en beskyllning mot mig tills vidare bakom kulisserna för att ha "undervärderat" bondeklassens betydelse. Tre år efter sin brytning med Stalin erkände Kamenev för mig i en ton av godmodig cynism, som är utmärkande för honom, hur denna anklagelse hade kokats ihop, naturligtvis utan att upphovsmännen ett enda ögonblick tagit det hela på allvar.

Den största svårigheten för de sammansvurna inställde sig, när det gällde uppträdandet inför massorna. Arbetarna kände Sinovjev och Kamenev och lyssnade gärna till dem. Men deras uppförande under året 1917 levde ännu i friskt minne. Någon moralisk auktoritet inom partiet ägde de inte. Vad Stalin beträffar, var han fullständigt okänd utanför gammalbolsjevikernas trånga krets. Åtskilliga av mina vänner sade: "De kommer aldrig att öppet våga uppträda mot er. I folkets medvetande är ert namn alltför oupplösligt förbundet med Lenins. Det går inte att bara med ett penndrag stryka över vare sig oktoberrevolutionen, Röda armén eller inbördeskriget". Självt var jag av annan mening. Den personliga auktoriteten spelar en stor roll, en väldig roll, i politiken och framförallt i den revolutionära politiken, men den är ändå inte avgörande. Djupare processer, processerna inom massorna, bestämma i sista hand den personliga auktoritetens öde. Förtalet mot bolsjevikernas ledare under revolutionens uppgångstid endast bidrog att stärka deras auktoritet. Förtalet mot samma personer i en tid, då revolutionen ebbade ut, kunde bli ett instrument som säkrade segern, när det kom i händerna på thermidorreaktionen. Det faktiska händelseförloppet såväl inom landet som ute i världen gynnade mina motståndare. Ändå var deras uppgift inte så lätt. Partilitteraturen, pressen, agitatorerna levde alltjämt under intryck av gårdagens händelser, som stått i Lenins och Trotskis tecken. Det var nödvändigt att fullborda en omsvängning på 180 grader, visserligen inte på en gång men genom en serie etapper. För att visa hur genomgripande denna vändning var, är det nödvändigt att här lämna några textprov, som illustrera den ton, som härskade i partipressen, när det gällde att omtala revolutionens ledare.

Den 14 oktober 1922, det vill säga när Lenin efter sitt första slaganfall hade återvänt till sitt arbete, skrev Radek i "Pravda": "Om man om kamrat Lenin kan använda det uttrycket, att han är revolutionens förnuft, behärskat av vilja, så kan man karakterisera kamrat Trotski som den stålsatta viljan tyglad av förnuftet. Trotskis paroll genljöd som en klockringning, som kallade till arbete. Den fulla meningen i denna stämma, dess verkliga innebörd och dess betydelse för vårt arbete, det skall uppenbara sig under de närmaste åren ..." etc. Det är visserligen sant, att Radeks impulsiva karaktär blivit till ett ordspråk. Han kan säga så och så men lika gärna raka motsatsen. Vad som är viktigare, det är, att dessa rader trycktes i partiets huvudorgan, medan Lenin ännu levde, och det utan att någon kände sig stött av tonfallen.

Under året 1923, då "trions" sammansvärjning redan var ett faktum, blev Lunatsjarski en av de första, som började förstärka Sinovjevs auktoritet. Men hur skulle väl det gå till?

"Visserligen", skrev han i sin karakteristik av Sinovjev, "ha Lenin och Trotski blivit vår tids i kärlek som i hat mest populära gestalter nästan jorden runt. Sinovjev stannar något mera i bakgrunden, men man måste komma ihåg att Lenin och Trotski under långa tider bland oss betraktats som så överlägsna begåvningar, så obestridliga ledare, att det oerhörda inflytande, som revolutionen gav dem, knappast kunde väcka någon som helst förvåning".

Om jag citerar dessa smaklösa, panegyriska utgjutelser, är det uteslutande för att jag behöver dem som element i helhetsbilden eller, om man så vill, som vittnesmål i en process.

Det är med verklig avsmak, som jag nödgas citera ett tredje vittne, Jaroslavski, vars lovtal sanningen att säga äro ännu mer motbjudande än hans smädelser. Jaroslavski har uteslutande sina smädelser mot mig att tacka för den roll han nu spelar inom partiet. I sin egenskap av officiell förfalskare av partihistorien, framställer han det förflutna såsom en oavbruten kamp från Trotskis sida mot Lenin. I februari 1923, på en tidpunkt då Jaroslavski redan mycket väl kände mitt förhållande till Lenin, gav han inte desto mindre i följande ordalag en karakteristik av mitt förflutna och det i en stor artikel, som var ägnad mina första steg på den litterära banan (1900-1902):

”Kamrat Trotskis briljanta litterär-publicistiska verksamhet har skaffat honom världsrykte som en ‘pamfletternas konung’: det var så, som den engelske författaren Bernhard Shaw karakteriserade honom. Den, som under ett kvarts sekel har följt hans litterära verksamhet, kan bli övertygad om denna sällsynt lysande talang ...” etc. etc. ”Kamraterna i Sibirien”, fortsätter Jaroslavski berusad av sina egna ord, ”läste med entusiasm hans briljanta artiklar och väntade med otålighet på dem som komma skulle. Endast ett fåtal visste, vem författaren var, och de, som kände Trotski, anade minst av allt vid denna tid, att han en gång skulle bli en av de kända anförarna för Röda armén och för den största världsrevolution.”

Det blir om möjligt ännu värre för Jaroslavski, när han numera söker hävda, att jag velat ”ignorera” bondeklassen. Min litterära debut gällde landsbygden. Så här låter det hos Jaroslavski:

”Trotski kunde inte leva någon längre tid i en sibirisk landsby utan att tränga in i varenda detalj av dess liv. Och framför allt ägnade han sin uppmärksamhet åt den administrativa apparaten i den sibiriska byn. I en rad korrespondenser ger han en briljant karakteristik av denna apparat ...” Och vidare: ”Trotski hade inte sinne för annat än livet i denna landsby. Han led av att se dess elände. Han kände sig förkrossad av att uppleva dessa lantbors vanmakt och rättslöshet.” Jaroslavski fordrade vid denna tid att mina artiklar om landsbygden skulle upptagas i läseböckerna i skolorna. Detta skrevs i februari månad 1923. Samtidigt fabricerades påståendet, att jag inte ett dugg bekymrade mig om bönderna.

Det sista exempel, som jag vill anföra, rör Stalin själv. Redan på den första årsdagen av oktoberrevolutionen skrev han en artikel, som i förtäckta ordalag var riktad mot mig. För att förklara något sådant, är det nödvändigt att komma ihåg, att Lenin under förberedelserna till oktoberrevolutionen höll sig dold i Finland, att Kamenev, Sinovjev, Rykov och Kalinin motsatte sig resningen, och att ingen kände till Stalin. Detta resulterade i, att man inom partiet uteslutande förknippade oktoberrevolutionen med mitt namn. På årsdagen sökte Stalin försvaga intrycket härav genom att understryka Centralkommitténs insats. Men för att hans översikt likväl skulle kunna bli acceptabel, kände han sig nödd och tvungen att skriva:

”Hela arbetet med de praktiska förberedelserna för upproret utfördes under Trotskis direkta ledning, som var ordförande i Petrograds sovjet. Man kan med full säkerhet påstå, att partiet helt och uteslutande har kamrat Trotski att tacka för att garnisonen så snabbt gick över på sovjets sida liksom för den ändamålsenliga organisationen av den revolutionära militärkommittén.”

Om Stalin skrev på detta sätt, så var det endast därför att inte ens han vid denna tidpunkt kunde skriva annorlunda. Det behövdes år av frenetiska attacker mot mig, innan Stalin hade djärvheten att med hög röst förkunna: ”Kamrat Trotski har icke spelat och kunde icke spela någon särskild roll vare sig i partiet eller under oktoberrevolutionen”. När man fäste hans uppmärksamhet på denna självmotsägelse hade han endast plumpheter till svar.

”Trion” kunde inte på villkor börja någon opposition mot mig. Den kunde inte ställa upp någon annan mot mig än Lenin. Men därtill krävdes, att Lenin förlorat varje möjlighet att opponera mot ”trion”. Med andra ord: förutsättningen för en segerrik kampanj från dess sida var, att Lenin insjuknade utan något hopp om tillfrisknande eller att hans balsamerade lik vilade i ett mausoleum. Men det räckte inte ens med detta. Det behövdes dessutom, att jag mitt under kampanjen blev försatt ur stridbart skick. Det var vad som inträffade under hösten 1923.

En söndag i oktober 1923 befann jag mig i Sabolotje mitt i vassen ute i ett träsk. Det var natt, det hade frusit litet, och jag satt i tältet med filttofflor på fötterna. Men när morgonen kom, kom också solen med sin värme, och isen började tina upp i träsket. Något längre bort stod bilen och väntade. Chauffören Davydov, med vilken jag sida vid sida genomkämpat inbördeskriget, brann som alltid av otålighet att få reda på hur stort vårt jaktbyte var. Från båten till bilen var det möjligen hundra steg, inte mer. Men knappt hade jag tagit ett steg över träsket, förrän benen befunno sig i det iskalla vattnet. Under det jag hoppande tog mig fram till bilen, blevo de fullständigt genomfrusna. Jag satte mig vid sidan av Davydov, drog av mig skorna och värmdde fötterna på motorn. Men förkylningen tog överhand. Jag fick gå till sängs. Efter en influensa fick jag så en elakartad feber. Läkarna förbjödo mig att stiga upp. På detta sätt blev jag sängliggande under återstående delen av hösten och vintern. Det betydde, att jag låg sjuk under hela diskussionen mot ”trotskismen” 1923. En revolution, ett krig kan man förutse, men det är omöjligt att förutse följderna av en andjakt om hösten.

Lenin låg till sängs i Gorki, jag i Kreml. Epigonerna utvidgade sin krets av sammansvurna. Till att börja med uppträdde de försiktigt och lömskt. Giftdoserna i deras lovtal blevo efter hand större. Till och med Sinovjev, den otålige av dem alla, lindade in sitt förtal i en massa förbehåll: ”Kamrat Trotskis auktoritet är av alla känd”, sade han den 15 december 1923 på ett partimöte i Petrograd, ”vi är lika medvetna om den som om hans förtjänster. Men fel är fel. När jag gjorde mig skyldig till ett misstag, blev jag tillrättavisad allvarligt nog av partiet ...” Och så vidare i denna feigt angripande stil, som konspiratörerna en längre tid gjorde till sin. Först så småningom, sedan de känt sig för och intagit starkare positioner, blevo de djärvare i sina tonfall.

En helt ny vetenskap uppstod: fabrikationen av konstgjort anseende, av fantastiska biografier och reklam för de framtida ledarna. En specialgren fick sig ålagd studiet av hederspresidiet. Alltsedan oktober hade det varit sed, att ur den stora mängden utvälja Lenin och Trotski till hederspresidenter. Det var dessa båda namn, som vanligtvis nämndes tillsammans under samtal, i artiklar, i poem och folkvisor. Det gällde nu att skilja dessa båda namn åt, även om det måste ske rent mekaniskt, för att sedan kunna ställa dem båda mot varandra på det politiska planet. Till en början upptog man som medlemmar i hederspresidiet hela politiska byrån. Därefter ordnades de i alfabetisk följd. Senare blev denna fördelning korrigerad till förmån för den nya ledarhierarkin. Man placerade Sinovjev främst på listan. Exemplet gavs i Petrograd. Någon tid därefter återfanns inte längre Trotskis namn bland de övrigas i hederspresidiet. Från församlingarna kommo gång efter annan högljudda protester. Inte sällan var ordföranden nödgad till förklaringen att mitt namn bortfallit genom ett rent missförstånd. Men i tidningsreferaten förekom givetvis ingenting härom. Därefter får Stalin intaga främsta platsen på listan. När någon mötesledare hade glömt att göra, vad man väntat av honom, gottgjordes hans försummelse i tidningsreferatet. Karriärer skapades och krossades, allteftersom vederbörande figurerade på hederspresidiets namnlista eller inte. Hela detta arbete, som bedrevs synnerligen hårdnackat och planmässigt, motiverades med nödvändigheten av att bekämpa ”ledarekulen”. På Moskvakonferensen i januari 1924 sade Preobrasjenski till epigonerna: ”Javäl, vi är motståndare till ledarekulen, men vi vill inte

heller att dyrkan av en chef skall ersättas med kulten av flera, som till på köpet är obetydligare.”

Långt senare under Sinovjevs och Kamenevs kamp mot Stalin avslöjades av de sammansvurna själva dessa hemligheter från den första perioden. Ty det var en verklig sammansvärjning. En hemlig politisk byrå (”Semiórka” – ”Sjuhuvudet”) upprättades, som bestod av samtliga medlemmar i den officiella politiska byrån utom mig men kompletterad med Kuibysjev. Alla frågor blevo på förhand avgjorda i denna hemliga central, vars deltagare voro allierade med varandra genom en försäkran om inbördes hjälp. De voro överens om att inte polemisera mot varandra men samtidigt begagna varje tillfälle att uppträda mot mig. Även inom de lägre organisationerna funnos liknande centra, som genom en hård disciplin voro knutna till ”Sjuhuvudet” i Moskva. De använde ett särskilt chiffer för korrespondens med varandra. Det var en fullt utvecklad illegal organisation inom partiet, och den var från början riktad enbart mot en enda man. Alla förtroendeposter inom stat och parti tillsattes utifrån denna synpunkt: ”mot Trotski”. Under det långa ”interregnum”, som förorsakades av Lenins sjukdom, försiggick detta arbete oupphörligt men samtidigt försiktigt och i smyg, ty för den händelse att Lenin tillfrisknade, gällde det att kunna bibehålla de underminerade broarna. De sammansvurna samarbetade med hjälp av antydningar. Man fordrade av kandidaterna till de olika funktionerna, att de skulle kunna gissa sig till vad man väntade av dem. Den som ”gissade” riktigt, kunde vara säker på sin framtid. På detta sätt uppstod en avart av karriärism, som senare öppet kallade sig ”antitrotskismen”. Men Lenins död måste först vara ett faktum, innan detta hemliga förbund kunde få fullständigt fria händer och framträda i öppen dager. Principen för det personliga urvalet gynnade underhuggarna. Det var inte längre möjligt för någon att bli tillsatt som fabriksledare, som fackföreningssekreterare, som ordförande i en lokal exekutivkommitté, som bokhållare eller maskinskrivare, om vederbörande inte lagt i dagen ett övertygande anti-trotskistiskt sinnelag.

Partimedlemmar, som höjde sin röst mot detta system, blevo offer för skändliga angrepp under helt andra och ofta uppbyggda motiveringar. I gengäld kunde moraliskt undermåliga individer, som under sovjetväldets fem första år utan förbarmande hade kastats ur partiet, nu åter säkra sig en position genom en enda anmärkning av något slag riktad mot Trotski. Samma blev förhållandet f. o. m. slutet av år 1923 inom samtliga sektioner av Kommunistiska Internationalen: ledare blevo avsatta och ersatta med andra, alldeles beroende på om de voro för eller mot Trotski. Det försiggick ett lika intensivt som onaturligt urval inte av de bästa men av sådana som voro skickliga, när det gällde anpassningsförmåga. Den allmänna följden blev, att självständiga och begåvade människor ersattes med medelmåttor, som uteslutande hade apparaten att tacka för sin ställning. Det bästa tänkbara uttryck för denna medelmåttighet inom apparatväsendet blev Stalin själv.

Lenins död och maktförskjutningen

MAN HAR MER ÄN EN GÅNG riktat den frågan till mig, och man gör det ännu: ”Hur kunde ni förlora makten?” I vanliga fall döljer sig bakom denna fråga en naiv föreställning om makten såsom en materiell tingest, som man råkat förlora, liksom man kan tappa en klocka eller en anteckningsbok. I verkligheten är det så, att när revolutionärer, som stått i ledningen för makterövringen på ett visst utvecklingsstadium börja förlora makten – ”på fredlig väg” eller genom en katastrof – då är detta ett tecken på att vissa idéer eller stämningar hålla på att mista sitt inflytande över det ledande revolutionsskiktet, eller att den revolutionära glöden håller på att slockna inom massorna själva eller slutligen att allt detta inträffar samtidigt. Den ledande kadern inom partiet, som kom direkt från det illegala arbetet, besjälades av revolutionära tendenser, som klart och tydligt formulerades av ledarna under revolutionens första epok, och som därefter fullt ut och med den största framgång genomfördes i det

praktiska livet. Det var just detta, som gjorde dem till partiets ledare och därigenom till ledare för arbetarklassen och landet. Det var på denna väg som enskilda personer kunde samla makten i sina händer. Men idéerna från den första revolutionstiden förlorade omärkligt sin makt över den del av partiet, som satt inne med den omedelbara administrativa maktutövningen. I själva landet försiggingo processer, som man skulle kunna beteckna med den allmänna termen reaktion. Dessa processer inverkade även i större eller mindre grad på arbetarklassen, speciellt på den inom partiet organiserade delen av arbetarklassen. De skikt, som behärskade maktapparaten, fingo därvid nya, bestämda mål, som revolutionen måste underordna sig. Mellan de ledare, som utformade klassens historiska linje, och som hade förmåga att se utöver apparaten, och å andra sidan denna apparat själv – massiv, tungrodd och heterogent sammansatt som den var med en benägenhet att lätt assimilera genomsnittskommunisterna – började en spänning och söndring att göra sig märkbar. I början var denna mera av psykologisk än politisk art. Den senaste tidens händelser voro ännu i färsk hågkomst. Oktoberparollerna voro ännu inte utplånade ur minnet. Den första periodens ledare ägde alltjämt en betydande personlig auktoritet. Men i hägnet av de traditionella formerna växte en ny sinnesförfattning fram. De internationella perspektiven förbleknade. Det dagliga arbetet uppslukade människorna helt. Nya metoder, som skulle tjäna mål, som alldeles nyss blivit fixerade, skapade nya planer och framförallt en ny psykologi. För allt flera människor kom ett tillfälligt övergångsstadium att framstå som en slutstation. En ny typ uppstod.

När allt kommer omkring, äro revolutionärer gjorda av samma stoff som alla andra människor. Men de böra ändå vara i besittning av vissa personliga egenskaper, som gör det möjligt för den historiska processen att utvälja dem och samla dem i en bestämd grupp. Den vardagliga samvaron, det teoretiska arbetet, kampen under en gemensam fana, den kollektiva disciplinen, härddningen inför faran, allt detta bidrager att så småningom utforma den revolutionära typen. Det är helt motiverat att tala om bolsjevikens psykologiska typ i motsats till mensjevikens. Men detta innebär ingalunda, att allting hos en bolsjevik alltid skulle vara bolsjevistiskt. I hans själsliv finnes ett stort antal oskyddade ställen som under förändrade yttre förhållanden – kunna bli hemsökta av främmande och fientliga ideologiska inflytelser. Så länge den illegala kampen pågick liksom under upproret och inbördeskriget voro den sortens revolutionärer endast soldater i partiets led. I deras medvetande ljöd endast en sträng och det i full samklang med den ton som partiet angav. Men när spänningen väl var över och revolutionens nomader började känna sig hemmastadda, vaknade och utvecklade sig hos dem genomsnittsmänniskans karaktäregenskaper, den självbelätne funktionärens sympatier och böjelser.

Ofta kunde vissa yttranden undslippa Kalinin, Vorosjilov, Stalin och Rykov, som gävo anledning till oro. ”Hur kommer sig detta?”, frågade jag mig. När jag anlände till ett eller annat sammanträde, kunde jag ofta påträffa grupper inbegripna i samtal, som tystnade, så snart jag närmade mig. Ingenting i deras samtal var riktat direkt mot mig. Det stod heller inte i någon motsättning till partiets principer. Men det hela gav uttryck åt en moralisk lojhet, självbelåtenhet och trivialitet. Det uppstod plötsligt hos människorna ett behov att ömsesidigt lufta sina nymornade känslor, och härvid kom det småborgerliga struntpratet att inta en bred plats hos dem.

Om jag inte kände någon lust att delta i de förströelser, som blevo allt vanligare inom de nya ledande kretsarna, så berodde detta inte på moraliska betänkligheter från min sida, men jag kunde inte förmå mig att utstå denna tryckande tristess av värsta slag, som här gjorde sig bred. Att springa på visiter till varandra, att ständigt och jämt besöka balettens föreställningar eller att delta i de gemensamma dryckeslagen, där man fördrev tiden med sladder om de frånvarande, allt detta tilltalade mig inte det ringaste. Den nya ledareksten märkte, att jag inte uppskattade deras stil. De gjorde heller inga försök att vinna mig för den. Därför avstannade

alltid konversationen, när jag närmade mig, och deltagarna gingo från varandra smått förlägna och med en viss fientlighet gentemot mig. Man kan, om man så vill, säga, att detta var ett tecken till att jag började förlora makten.

Kampanjen mot teorin om den permanenta revolutionen, den filiströsa, okunniga och enfaldiga förföljelsen bottnade i samma psykologiska orsakssammanhang. Vid en flaska vin eller på hemväg från baletten sade den ene självbelätne byråkraten till den andre: "Den permanenta revolutionen har slagit sig på hjärnan hos Trotski". I nära sammanhang härmed stod beskyllningarna mot mig för bristande sällskaplighet, för att vara en individualist och aristokrat. "Man kan inte för tid och evighet syssla med revolution. Man får väl tänka litet på sig själv också" – denna stämning var detsamma som ett: "Ned med den permanenta revolutionen!" Protesten mot marxismens teoretiska krav, mot revolutionens fordringar omformade sig gradvis hos dessa människor till en kamp mot "trotskismen". I detta tecken frigjorde sig småborgaren inom bolsjeviken. Detta innebar, att jag förlorade makten, det bestämde också sättet på vilket detta ägde rum.

*

Mitt hälsotillstånd var fortfarande dåligt. "På läkarnas bestämda uppmaning", skriver N. J. Sedova, "blev L. D. skickad ut på landet. Där besökte Guetier, Lenins och vår egen husläkare, ofta den sjuke och vårdade honom med en uppriktig omsorg. Guetier intresserade sig inte för politik, men han led med oss utan att kunna finna några uttryck för sin sympati. Förföljelsen, som iscensatts mot oss, kom fullständigt överraskande för honom. Han kunde inte förstå den, han väntade på bättre tider, och han plågades av tillståndet. I Arkangelskoje vände han sig till mig djupt rörd och framhöll nödvändigheten av, att jag måste ta L. D. med mig till Sukhum. Vi bestämde oss slutligen för det. Det är en lång resa över Baku, Tiflis och Batum, och den blev ytterligare förlängd genom snöhinder. Men resan verkade ändå rogivande. Ju mer vi avlägsnade oss från Moskva, desto mer kunde vi i någon mån frigöra oss från de plågsamma omständigheter, som vi måst leva uti på senare tid. Ändå hade jag känslan av att jag reste bort med en man, som var allvarligt sjuk. Jag befann mig i en pinande ovisshet hur skulle väl vårt liv gestalta sig i Sukhum? Skulle vi finna vänner eller fiender?"

Den 21 januari befunno vi oss på järnvägsstationen i Tiflis på väg till Sukhum. Jag satt tillsammans med min hustru i arbetsrummet i min vagn, och såsom alltid under denna period i mitt liv var jag febersjuk. Efter att ha knackat på dörren inträdde min trofaste medarbetare Sermux, som följde mig ända till Sukhum. Hela hans hållning, när han inträdde, det grågröna ansiktet, hans stela blick, som undvek min, kom mig att ana en katastrof. Han överräckte ett dechiffrerat telegram från Stalin, som underrättade mig om att Lenin var död. Jag lät papperet gå vidare till min hustru, som redan förstått allt ...

Myndigheterna i Tiflis mottogo strax efteråt samma telegram. Budskapet om Lenins död spred sig snabbt i allt vidare kretsar. Jag satte mig i direkt telegrafförbindelse med Kreml. Jag fick följande svar: "Begravning lördag, under inga förhållanden kan ni hinna tillbaka, vi råda er fortsätta kuren". Jag hade alltså intet val. I verkligheten ägde inte jordfästningen rum förrän på söndagen, och jag skulle mycket väl ha kunnat hinna fram till Moskva. Så otroligt det än kan låta, så ljög man för mig, när det gällde tiden för begravningen. De sammansvurna hade räknat med att jag aldrig skulle komma på den idén att kontrollera deras uppgifter. Senare kunde man alltid hitta på en lämplig förklaring. Jag erinrar om att efter Lenins första slaganfall blev jag först efter tre dagars förlopp underrättad om vad som hänt. Det var deras system, och meningen var att vinna tid.

Kamraterna i Tiflis bad mig säga några ord med anledning av Lenins död. Men själv kände jag endast en önskan: att få vara ensam. Jag kunde inte ta i en penna. Den korta texten i Moskvatelegrammet surrade i huvudet på mig. Men kamraterna som samlats runt omkring

väntade på ett svar från mig. Och det hade de rätt att göra. Jag kastade ned några rader till avsked: "Lenin är död. Lenin är inte mer ..." Jag lät texten, några handskrivna rader, gå vidare över den direkta linjen till Moskva.

"Vi voro alldeles förbi, när vi kommo fram", berättar min hustru." Det var första gången vi sågo Sukhum. Mimosorna stodo i full blom. Underbara palmer. Kamelior. Vi befunno oss i januari, och i Moskva var det bitande kallt. Innevånarna i Abkasien gävo oss ett vänligt mottagande. I sanatoriets matsal voro två porträtt upphängda vid sidan av varandra. Ett av dem var florbhängt: det var Lenins. Det andra föreställde L. D. Vi voro benägna att ta ned det senare, men läto bli, då vi befarade att detta kunde tetta sig som ett slags demonstration."

Under långa dagar låg jag på en balkong, som vette ut mot havet. Det var i januari månad, men solen stod redan varm och klar på himlen. Mellan balkongen och det glittrande havet höjde sig palmerna. Till den ständiga febern sällade sig den gnagande tanken på Lenins död. I minnet genomgick jag de olika stadierna i mitt liv, mina sammanträffanden med Lenin, meningsskiljaktigheterna, polemikerna, närmandet, det gemensamma arbetet. Vissa episoder avtecknade sig med en fantastisk skärpa. Så småningom antog det hela allt fastare former. Jag gjorde mig nu en klar bild av de "lärjungar", som blivit mästaren trogna i det lilla men inte i det stora. Tillsammans med fläkten från havet inandades jag med hela min själ vissheten om riktigheten i mina historiska perspektiv och i min kamp mot epigonerna ...

Den 27 januari 1924. Över palmerna och havet hade lägrat sig en djup stillhet under den blå himmeln. Plötsligt brakade gevärssalvor. En ihållande skjutning, som kom någonstans nerifrån, ifrån havsstranden. Det var Sukhums avskedshälsning till ledaren, som i denna stund begrovs i Moskva. Jag tänkte på honom och på henne, som genom långa år varit hans reskamrat, och som genom honom blivit delaktig av en hel värld. Nu begravde hon honom, och hur ensam måste hon inte känna sig nu bland alla dessa miljoner människor, som sörjde tillsammans med henne men på ett så helt annorlunda sätt. Jag tänkte på Nadjesjda Konstantinovna Krupskaja. Jag kände ett behov att sända henne en hälsning, att säga henne ett par vänliga och deltagande ord. Men jag kunde inte besluta mig för det. Ord voro så intetsägande inför det som hänt. Jag var rädd för att det hela endast skulle få en konventionell klang. Och jag blev gripen i mitt innersta av tacksamhet, när jag ett par dagar senare helt oväntat fick ett brev från Nadjesjda Konstantinovna. Det hade följande lydelse:

"Käre Leo Davidovitsj.

Jag skriver för att tala om för Er, att Vladimir Iljitj ungefär en månad före sin död läste igenom Er bok och stannade vid det ställe, där Ni gör en karakteristik av Marx och Lenin. Han bad mig läsa om det ännu en gång för honom. Han lyssnade uppmärksamt och efteråt ville han åter ögna igenom det.

Ännu en sak vill jag säga Er: de känslor som Vladimir Iljitj fattade för Er när Ni kom till oss i London efter Sibirien, de behöll han oförändrade ända till sin död.

Jag önskar Er hälsa och krafter, Leo Davidovitsj, och jag omfamnar Er hjärtligt.

N. Krupskaja."

I den lilla bok, som Lenin genomläste en månad före sin död, gjorde jag en jämförelse mellan honom och Marx. Jag kände mycket väl till, i vilket förhållande Lenin själv kände sig stå till Marx: det var helt präglad av lärjungens tillgivna tacksamhet och en hänförelse som trotsade avståndet i tid och rum. Förhållandet mellan läraren och lärjungen blev på grund av historiens gång detsamma som mellan en teoretisk föregångare och den förste som förverkligar hans idéer. I min artikel upphävde jag den traditionella föreställningen om avståndet dem emellan. Marx och Lenin, som historiskt sett äro så nära förbundna och samtidigt så vitt skilda åt, stodo

för mig som människoandens två mäktigaste manifestationer. Och jag kände mig lycklig över att veta, att Lenin kort före sin bortgång med intresse och måhända med rörelse hade läst, vad jag hade skrivit om honom. Ty i hans ögon var Marx en personlighet av titaniska mått.

Det var inte med mindre rörelse, som jag tog del av Krupskajas brev. Hon erinrade om de båda tilldragelser, som omslöt min förbindelse med Lenin: den oktoberdag 1902, då jag efter min flykt från Sibirien en tidig morgon hade tvingat Lenin upp från hans hårda bädd i London, och den decemberdag 1923, då Lenin två gånger i följd hade genomläst min karakteristik av hans livsverk. Mellan dessa båda data hade 20 år förgått: först gemensamt arbete, därefter förbittrad fraktionskamp och därefter åter ett gemensamt arbete men på ett högre historiskt plan. Enligt Hegel: tes, antites och syntes. Och Krupskaja intygade, att Lenins inställning gentemot mig trots den långvariga antitesen förblivit sig lik alltsedan första gången i London, d. v. s. kännetecknats av uppriktigt gillande, av en väns tillgivenhet, men numera på ett högre historiskt plan. Om det också inte existerat andra dokument, så skulle ändå inte förfalskarnas samlade folianter inför historiens domstol kunna uppväga denna lilla biljett, som Krupskaja sände mig några dagar efter Lenins död.

Under hösten 1924 fick jag åter känning av febern. Vid denna tid gingo diskussionens vågor åter höga. Denna gång var den framprovocerad från ovan efter en på förhand utarbetad plan. I Leningrad, i Moskva och på landsbygden hade man i förväg hållit massor av hemliga konferenser för att inleda den s. k. ”diskussionen”, d. v. s. för att systematiskt och planmässigt igångsätta en förföljelse, som inte vidare skulle avse någon opposition utan mig personligen. När de hemliga förberedelserna voro avslutade, öppnades på ett givet tecken av ”Pravda” en klappjakt mot ”trotskismen” och det samtidigt från alla håll och kanter i landet, från alla talarstolar, på alla sidor, i samtliga spalter i tidningarna, i den minsta lilla avkrok. På sätt och vis var det ett imponerande skådespel. Förtalet övergick plötsligen i ett vulkaniskt utbrott. Partiets stora massa skakades. Själv var jag sängliggande i feber, och jag teg. Tidningar och talare gjorde ingenting annat än avslöjade ”trotskismen”. Ingen begrep egentligen vad ordet skulle betyda. Dag ut och dag in grävdes episoder ur det förflutna fram. Polemiska inlägg från Lenins hand, skrivna för ett tjugotal år sedan och nu framlagda i förvrängd, förvanskad och ändrad form gav man sken av att härröra från i går. Det fanns ingen möjlighet för någon att begripa någonting. Om det funnits någon sanning bakom det hela, borde väl Lenin ha vetat om det. Hade inte oktoberrevolutionen passerat sedan dess? Och efter den inbördeskriget? Hade inte Trotski tillsammans med Lenin lagt grunden till den Kommunistiska Internationalen? Och hängde inte Trotskis porträtt överallt vid sidan om Lenins? Massor av liknande frågor ... Men förtalet flöt vidare som en kall lava. Den lade sig rent mekaniskt som en tyngd på sinnena och ännu mera pressande på viljorna.

Man upphörde att betrakta Lenin som en revolutionens ledare och förvandlade honom till en överstepräst för en hierarki. Trots mina protester lät man på Röda torget uppföra ett mausoleum, motbudande och ovärdigt för ett revolutionärt medvetande. De officiella böcker, som publicerades om Lenin, blevo även de mausoleer. Hans tänkande blev sönderhackat i citat, som lämpade sig för lögnpropagandan. Det balsamerade liket blev ett vapen mot den levande Lenin och mot Trotski. Massan bedövades, förvirrades, terroriserades. Partiet var dömt till tystnad. En fullständig diktaturregim upprättades över partiet. Med andra ord: partiet upphörde att vara ett parti.

”L. D:s recidiv av sjukdomen”, skrev N. J. Sedova, ”sammanföll med den vansinniga förföljelsen mot honom, som för oss var värre än själva sjukdomen. ‘Pravdas’ sidor föreföllo oss omätliga, ändlösa: varenda tidningsrad, varenda bokstav var en lögn. L. D. teg. Men vad kostade honom inte denna tystnad! Hans vänner besökte honom på dagarna och ibland om natten. Jag erinrar mig, att en och annan frågade honom, om han läst dagens tidning. Han svarade, att han överhuvud inte läste tidningar. Och det var sant: han tog i dem, ögnade

igenom dem och kastade dem ifrån sig. Det var nog för honom att kasta en blick på dem, så kände han innehållet. Han kände alltför väl de kockar, som tillagade anrättningen, för varje dag evigt densamma. Att läsa en tidning under dessa dagar, sade han, det var 'som att sticka en lampborste i halsen'. Hans bronkitis förvärrades ständigt på grund av hans nervösa tillstånd. Han hade blivit fruktansvärt mager och blek. Inom familjen undveko vi att tala om förföljelsen, men det var oss omöjligt att tala om någonting annat. Jag minns i vilken sinnesstämning jag dagligen gick till mitt arbete i kommissariatet för folkupplysning. Det var som att springa gatlopp. Men inte en enda gång tillät man sig något utfall eller så mycket som en insinuation: bortsett från en fientlig tystnad från vissa överordnades sida, präglades stämningen uteslutande av sympati bland den större delen av funktionärerna. Det föreföll, som funnes det två vitt skilda tendenser inom partiet: en inre och dämpad och en mera utvärtes, som demonstrativt korn till uttryck i skarp motsats till den förra. Endast få voro de, som hade djärvhet nog att öppet tillkännage vad den överväldigande majoriteten kände och tänkte, den som dolde sina sympatier under en massiv voteringsapparat."

Förtal kan emellertid endast bli en maktfaktor, om det motsvarar ett historiskt behov. Jag sade till mig själv: någon förändring måste ha ägt rum i de sociala relationerna eller inom den politiska opinionen, eftersom förtalet kan få ett sådant oerhört omfång. Jag måste analysera innehållet i allt detta förtal. Jag låg till sängs och jag hade gott om tid. Hur kunde en sådan beskyllning uppstå som den, att Trotski ville "plundra bönderna" – en formel, som reaktionära agrarer, kristna socialister och fascister ständigt använde mot socialisterna och alldeles speciellt mot kommunisterna? Hur kunde denna enastående förbittring göra sig gällande mot den marxistiska idén om den permanenta revolutionen? Vad var bakgrunden för detta nationalistiska skryt och detta löfte om att förverkliga socialismen i ett enskilt land? Vilka grupper inom befolkningen var det, som hade användning för dylika reaktionära löjligheter?

Jag sade till mig själv: vi genomleva nu en tid av reaktion. Efter den stora kraftutvecklingen kommer nu bakslaget. Hur långt måste vi tillbaka? Under alla förhållanden inte ända till utgångspunkten. Men ingen kan med visshet säga, var gränsen kommer att gå. Det kommer att bestämmas av kampen mellan de inre krafterna. Framförallt är det nödvändigt att inse, vad som försiggår. Reaktionens djupa, molekylära processer göra sig nu påminta. De försöka att likvidera eller i varje fall att försvaga den offentliga opinionens beroendeförhållande till oktoberrevolutionens idéer, paroller och levande gestalter. Det är den faktiska innebörden i vad som nu försiggår. Låt oss inte hemfalla åt någon subjektivism. Låt oss inte ställa till några upptåg eller känna oss personligen förolämpade därför att historien behagar slå in på invecklade och förvirrade vägar. Att förstå vad som sker är redan att till hälften trygga en seger.

Partikampens sista fas

I JANUARI 1925 entledigades jag från mina funktioner som folkkommissarie för här och flotta. I maj 1925 utnämndes jag till ordförande i Koncessionskommittén, till chef för den elektrotekniska förvaltningen och ordförande i styrelsen för industrins vetenskapliga och tekniska förvaltning. Dessa tre verksamhetsfält hade intet inbördes sammanhang. Ut-nämningarna hade försiggått utan mitt hörande och hade en alldeles speciell avsikt: jag skulle isoleras från partiet, överlastas med löpande göromål, ställas under särskild kontroll och mera sådant. Inte desto mindre gjorde jag mitt bästa för att sätta mig in i mitt nya arbete. Jag hade övertagit ansvaret för tre institutioner, av vilka jag inte kände till en enda, och jag kastade mig huvudstupa in i arbetet. Det, som mest intresserade mig, var det vetenskapliga och tekniska institutet, som tack vare industriens centralisering hade utvecklats sig raskt. Jag avlade täta besök i de otaliga laboratorierna, följde med ett oändligt intresse de experimentella undersökningarna, lyssnade till de mest framstående vetenskapsmännens utläggningar och för-

djupade mig på lediga stunder i handböckerna uti kemi och hydrodynamik. Jag kände mig till hälften som administrator och till hälften som studerande. Som chef för den elektrotekniska förvaltningen besökte jag olika elektricitetsverk, som man höll på att uppföra, och jag företog bland annat en resa ända till Dnjepr, där man påbörjat omfattande förberedelsearbeten för en hydroelektrisk station. För att undvika felaktiga kalkyler vid konstruktionen av denna tillsatte jag en kontrollkommitté, bestående av amerikanska experter, som till medhjälpare fingo tyska fackmän. Jag försökte att bringa mitt nya arbete i kontakt inte bara med de aktuella ekonomiska problemen utan också med de grundläggande socialistiska uppgifterna.

De nya problem, som jag mötte i mitt arbete, behandlade jag i föredrag, i böcker och broschyrer. Mina motståndare kunde inte uppta kampen mot mig på detta speciella fält och ville det heller inte. De formulerade för sig själva situationen som så: Trotski håller här på att bygga sig en ny fästning. Ledningen för de elektrotekniska och vetenskapliga instituten utlöste nu hos dem samma oro som tidigare krigskommissariatet och Röda armén hade gjort. Stalins apparat var i hälar på mig. Varenda praktisk åtgärd, som jag företog, gav anledning till en komplicerad intrig bakom kulisserna. Varje teoretisk generalisation gav ny näring åt den löjligen myten om "trotskismen". Mitt praktiska arbete försvårades genom de mest orimliga tilltag.

Det försök jag gjort att skaffa mig ett slags politisk ferie gick på detta sätt om intet. Epigonerna kunde inte bli stående på halva vägen. Vad de redan hade gjort fyllde dem med alltför stor fruktan. De lögner de redan utspritt voro dem en börda som framtingade ytterligare falskhet från deras sida. Jag anhöll slutligen att bli fri från ledningen för den elektrotekniska administrationen och från de vetenskapliga och tekniska instituten. I Koncessionskommittén fanns det trots allt inte så stort utrymme för intrigspelet, då varje koncession i sista hand avgjordes av politiska byrån.

Vid denna tid utlöstes en ny kris inom partiet. Under partistridens första period hade "trion" lett oppositionen mot mig. Men detta triumvirat utgjorde i sig själv minst av allt någon enhet. Sinovjev likaväl som Kamenev stodo båda – det måste erkännas – i teoretiskt och politiskt avseende mycket högre än Stalin. De saknade endast den lilla obetydlighet, som heter karaktär. Försöken från Sinovjevs och Kamenevs sida att åtminstone delvis hävda de internationella perspektiven gjorde dem i byråkratins ögon till "trotskister" av andra ordningen. Med så mycket större frenesi förde de sin kamp mot mig för att därigenom söka bevara apparatens förtroende. Men deras ansträngningar voro förgäves. Apparaten upptäckte alltmåra tydligt, att Stalin var dess man. Sinovjev och Kamenev befunno sig inom kort i öppen fiendskap mot Stalin, och när de gjorde ett försök att draga inbördesstriden inför Centralkommitténs forum, visade det sig, att Stalin här ägde en orubblig majoritet. På detta sätt uppstod en "ny opposition", som i början inneslöt även Nadjesjda Konstantinovna Krupskaja. Till stor förvåning för alla och framförallt för dem själva tvungos nu Sinovjev och Kamenev att upprepa den gamla oppositionens argument, det ena efter det andra. Snart voro de förvisade till "trotskisternas" läger. Sinovjev och Kamenev erkände öppet, att "trotskisterna" hade haft rätt i den strid som förts sedan 1923. De accepterade den principiella grundvalen för vår ståndpunkt. När vi första gången åter träffade varandra, sade Kamenev till mig: "Ni behöver bara visa er tillsammans med Sinovjev på en tribun, så skall partiet omedelbart inse var det har sin verkliga Centralkommitté." Jag kunde inte göra annat än le åt en sådan byråkratisk optimism.

Den revolutionära ebb, som börjat i slutet av år 1923, d. v. s. efter den revolutionära rörelsens nederlag i Tyskland, fick internationell utbredning. I Ryssland pågick reaktionen mot oktoberrevolutionen för fullt. Partiapparaten svängde mer och mer över åt höger. Under sådana förhållanden hade det varit barnsligt att inbilla sig, att vi endast behövde förena oss för att segern skulle falla som en mogen frukt i våra händer. "Det är nödvändigt för oss att inrätta

oss på lång sikt”, återtog jag dussintals gånger för Sinovjev och Kamenev. ”Det är nödvändigt att vi förbereder oss på en allvarlig och långvarig kamp”.

I sin första iver accepterade mina nya bundsförvanter modigt denna paroll. Men de skulle inte länge hålla ut. Deras entusiasm svalnade och det inte från dag till dag utan från timme till timme.

*

Våren 1926 reste min hustru och jag inkognito till Berlin. Läkarna i Moskva, som inte kunde förklara orsaken till min kroniskt höga temperatur och inte ensamma ville påtaga sig hela ansvaret för mig, hade en längre tid sökt övertyga mig om nödvändigheten att resa utomlands. Själv hade jag ingenting emot att komma ut ur återvändsgränden: gång efter annan hade febern förlamat mig i de mest kritiska ögonblicken och sålunda blivit en pålitlig bundsförvant för mina motståndare.

Min Berlinvistelse sammanföll med stora europeiska tilldragelser: storstrejken i England och Pilsudskis statskupp. Båda dessa händelser skärpte till det yttersta motsättningarna mellan epigonerna och mig och förorsakade ett ännu våldsammare tempo i den kamp, som nu skulle följa oss emellan. Det kan vara motiverat att ägna några ord åt denna sak.

Stalin, Bukharin och till en början till och med Sinovjev trodde sig kunna kröna sin politik genom en diplomatisk blockbildning mellan Sovjets ledande fackföreningar och generalrådet för de brittiska fackföreningarna. Stalin inbillade sig, att Purcell och andra fackföreningsledare voro beredda att inför en kritisk situation solidarisera sig med Sovjetrepubliken mot det engelska borgerskapet. Vad de engelska fackföreningsledarna beträffar, menade de och det på ganska goda grunder, att i händelse av en kris för den engelska kapitalismen och massornas växande missnöje skulle de kunna dra nytta av ett skydd från vänster genom en formell och officiell vänskapspakt med ledningen för den sovjetryska fackföreningsrörelsen, som till intet förpliktade. Från båda sidor föredrog man därvid att kringgå det faktiska läget och undvek framför allt att nämna tingen vid deras rätta namn. En politik av så underhållig natur har mer än en gång blivit sprängd genom mäktiga händelser. Den engelska storstrejken i maj 1926 blev en tilldragelse av största räckvidd inte endast för England utan även för vårt parti i Ryssland.

Englands öde efter kriget var av synnerligen stort intresse. De genomgripande förändringarna i dess världspolitiska läge måste med nödvändighet orsaka lika stora förändringar i dess inre politiska förhållanden. Det var alldeles uppenbart, att om också Europa på nytt för längre eller kortare tid skulle nå fram till ett visst socialt jämviktsläge, kunde detta för Storbritanniens vidkommande inte ske utan synnerligen allvarliga konflikter och omkastningar. Jag ansåg det för sannolikt, att konflikten inom kolindustrin just i England måste utmynna i en storstrejk. Och denna, slöt jag, måste med nödvändighet utlösa djupgående motsättningar mellan de gamla organisationsformerna inom arbetarrörelsen och de nya historiska uppgifter, som nu började göra sig påminta inom arbetarvärlden. Under vintern 1924 och våren 1925 skrev jag i Kaukasus en broschyr över detta tema (*”Vart går England?”*). Den utkom strax efteråt i en engelsk upplaga. Socialismens officiella representanter i England betraktade boken som en samling fantastiska hugskott hos en utlänning, som drömde om att överföra sin generalstrejk ”à la russe” till brittisk mark. Omdömen av detta slag formulerades i dussintal för att inte säga hundratal, och särskilt utmärkte sig Mac Donald. Men det skulle inte dröja mer än några månader förrän kolgruvestrejken hade utvecklats till storstrejk. Jag hade knappast räknat med att min prognos så snabbt skulle bli bekräftad. Generalrådets beteende under denna storstrejk grusade fullständigt de förhoppningar, som Stalin hade knutit till Purcell. På kliniken, där jag låg, samlade jag och studerade med den största uppmärksamhet alla

rapporter, som inflöto om storstrejkens förlopp, och speciellt var mitt intresse inriktat på förhållandet mellan massorna och deras ledare.

Så snart jag återkom till Moskva, fordrade jag, att alliansen med det engelska generalrådet ögonblickligen skulle brytas. Stalin klamrade sig med all kraft till alliansen, ja, till blotta skuggan av denna. De engelska fackföreningsmännen väntade endast på lösningen av deras egen allvarliga inre kris för att sedan med en allt annat än ridderlig spark göra sig kvitt sina generösa men tämligen inkompetenta, ryska bundsförvanter.

Striden inom det ryska partiet blev allt allvarligare under året 1926. Fram på hösten gick oppositionen öppet till angrepp på ett möte med particellerna. Partiapparaten presterade ett våldsamt motstånd. I början av året 1927 var Sinovjev mogen för kapitulation om inte omedelbart och i ett sammanhang så dock från fall till fall. Men då inträffade de skakande händelserna i Kina. Den kriminella karaktären i Stalins politik blev alltför uppenbar. Därigenom fördröjdes för en tid kapitulationen för Sinovjev och för alla dem, som befunno sig i sällskap med honom.

Epigonernas politik i Kina innebar, att bolsjevismens alla traditioner trampades under fötterna. Kinas kommunistiska parti blev mot sin egen vilja underordnat det borgerliga Kuomintang-partiet och dess militära disciplin. Bildandet av sovjeter förbjöds. Kommunisterna uppmanades att hejda agrarrevolutionen och att inte beväpna arbetarna utan de borgerligas medgivande. Långt innan Tsjang-Kai-sjek hade krossat arbetarna i Shanghai och koncentrerat makten i händerna på militärklicken, hade vi hävdad, att en sådan utvecklingsgång numera var oundviklig. Alltsedan 1925 hade jag fordrat, att kommunisterna skulle träda ut ur Kuomintang. Den Stalin-Bukharinska politiken inte bara förberedde och underlättade revolutionens undergång, den understödde även direkt genom repressalier från statsapparaten Tsjang-Kai-sjeks kontrarevolutionära verksamhet gentemot vår kritik. Ännu i april 1927 försvarade Stalin på ett partimöte i Pelarsalen koalitionspolitiken med Tsjang-Kai-sjek och fordrade förtroende för honom. Fem, sex dagar senare dränkte denne i blod Shanghais arbetare och det kommunistiska partiet.

En våg av vrede gick genom partiet. Oppositionen lyfte huvudet. De oppositionella kommo löpande i dussintal till mig i Koncessionskommitténs byggnad. Många unga kamrater trodde, att ett sådant flagrant nederlag för den stalinska politiken måste medföra en seger för oppositionen. Under de första dagarna efter Tsjang-Kai-sjeks statskupp fick jag tömma mer än en hink kallt vatten över huvudena på mina äldre och yngre vänner. Jag framhöll, att vår opposition inte gärna kunde segra genom den kinesiska revolutionens nederlag. Det, att våra förutsägelser visat sig vara riktiga, kunde nog tillföra oss både tusen, fem tusen och tio tusen nya anhängare. Men för millioner av människor var det avgörande, inte att vi hade fått rätt, utan att det kinesiska proletariatet hade krossats. Efter den tyska revolutionens nederlag 1923, efter den engelska storstrejkens sammanbrott 1926 kunde det nya nederlaget i Kina endast öka massornas misströstan, när det gällde den internationella revolutionen. Just denna misstro var det psykologiska underlaget för Stalins national-reformistiska politik.

Det visade sig mycket snart, att vi som fraktion hade blivit väsentligen mycket starkare, d. v. s. ideologiskt fastare sammansvetsade och talrikare. Men den navelsträng, som förbundit oss med makten, hade huggits av genom Tsjang-Kai-sjeks svärd. Dennes ryska bundsförvant Stalin, hopplöst komprometterad som han var, hade ingenting annat att göra än att söka komplettera nedslaktandet av Shanghais arbetare med ett organiserat undertryckande av vår opposition. Kärnan i denna utgjordes av gamla revolutionärer. Men vi voro inte längre ensamma. Omkring oss grupperade sig hundratals och tusentals unga revolutionärer, som av oktoberrevolutionen hade väckts till politiskt medvetande, som hade deltagit i inbördeskriget, och som hade känt en djupt allvarlig vördnad inför den leninska Centralkommitténs mäktiga

auktoritet, och som först efter 1923 hade börjat tänka självständigt och kritiskt och använda marxismens metoder vid bedömandet av rörelsens nya svängningar. Denna ungdom fick nu lära sig en mycket svårare sak: att själv bära ansvaret för det revolutionära initiativet. För närvarande sitta tusentals av dessa unga revolutionärer i de stalinska fångelserna och förvisningsorterna och fördjupa sina politiska erfarenheter genom teoretiska studier.

Kärntruppen inom oppositionen marscherade med öppna ögon denna utveckling till mötes. Vi voro fullt på det klara med att om vi ville göra den unga generationen delaktig av våra idéer, så kunde detta inte ske genom diplomatiska spetsfundigheter och allehanda slingringar utan endast genom en öppen kamp från vår sida, och det utan att vi läto oss avskräckas av några praktiska konsekvenser för vår egen personliga del. Vi gingo mot ett oundvikligt och omedelbart nederlag, men detta skulle endast förbereda vår ideologiska seger i en mera avlägsen framtid.

Användningen av fysiskt våld har spelat och spelar alltjämt en oerhörd roll i mänsklighetens historia, ibland i framåtskridandets tjänst, oftare i reaktionens, beroende på vilken klass som använder detta våld, och för vilka ändamål det användes. Men härav får man ingalunda draga den slutsatsen, att man med våld kan lösa alla frågor och avlägsna alla hinder. Man kan med vapenmakt fördröja det historiska framåtskridandet. Men att en gång för alla avbryta det är omöjligt. Det är därför som revolutionären, när det blir frågan om kampen för stora principer, endast erkänner en regel: "Fais ce que dois, advienne que pourra". (Gör din plikt, hända vad som hända vill).

Allt eftersom man närmade sig tidpunkten för den femtonde partikongressen, som var utsatt till slutet av 1927, fick partiet mer och mer en förnimmelse av att det befann sig vid en skiljeväg. En djup oro gjorde sig gällande inom partileden. Hur vedervärdig än terrorn var, så vaknade inom partiet en önskan att få höra oppositionens mening. Detta var endast möjligt på illegal väg. På åtskilliga ställen i Moskva och Leningrad höllos hemliga möten av arbetare och studenter, som samlades till ett tjugotal, ett hundratal, upptill tvåhundra för att få lyssna på några av oppositionens talesmän. Under dagens lopp kunde jag hinna med att besöka både två och tre, ibland fyra sådana sammankomster. Vanligtvis ägde de rum i något arbetarhem. Två små fullpackade rum, där talaren fick stå i dörröppningen mellan dem. Under tiden sutto alla på golvet, men som oftast fick man på grund av bristande utrymme diskutera på stående fot. Mitt i diskussionerna kunde kontrollkommissionens utsända dyka upp och uppmana de församlade att skingra sig. De utsända blevo i stället uppmanade att delta i diskussionen. Bråkade de, blevo de utkastade. I Moskva och Leningrad besökte sammanlagt tjugo tusen människor dessa möten. Bøljan växte. Oppositionen förberedde med stor skicklighet ett väldigt möte i Tekniska högskolans sal, som man satt sig i besittning av inifrån. Över två tusen människor hade infunnit sig. En stor mängd fick stanna utanför. Alla försök från administrationens sida att hindra oss från att komma till orda voro förgäves. Kamenev och jag talade under nära två timmars tid. Slutet på det hela blev, att Centralkommittén utsände ett upprop till arbetarna, i vilket dessa blevo uppmanade att med våld spränga oppositionens möten. Detta upprop hade endast till uppgift att tjänstgöra som täckmantel för de omsorgsfullt planlagda överfall, som G. P. U:s stormtrupper nu iscensatte mot oppositionen. Stalin önskade framprovocera ett blodigt avgörande på stridigheterna. Vi gävo signal att för tillfället inställa de stora mötena. Men detta hände först efter demonstrationen den 7 november.

Under oktober 1927 sammanträdde Centrala exekutivkommittén i Leningrad. Till dess ära arrangerades en massdemonstration. Tillsammans med Sinovjev och en del andra körde jag i bil genom staden för att få några intryck av antalet och stämningen bland demonstranterna. Slutligen passerade vi Tauriska palatset, där man på lastbilar byggt upp tribuner för medlemmarna av Centrala exekutivkommittén. En kommandant skyndade fram mot vår bil och erbjöd sig utan någon egentlig undermening att följa oss fram till tribunen. Så snart

massorna fingo klart för sig, att vi befunno oss på den yttersta tribunen, ändrade demonstrationen plötsligt karaktär. De passerade likgiltigt förbi de första lastbilarna utan att brista ut i jubel och hyllningsrop, som meningen var, och skyndade i stället fram mot oss. Snart voro vi omgivna av en svärm på tusentals människor. Arbetare och soldater ur Röda armén stannade, tittade upp, tillropade oss sina välkomsthälsningar och vägrade gå vidare förrän massornas tryck bakifrån tvungo dem till det. En milisavdelning, som skickats iväg mot vår tribun för att återställa ordningen, drogs själv med i den allmänna hänförelsen och gjorde inte en min av att ingripa. Ett par hundratal av byråkratins pålitliga underhuggare blevo nu sända in bland massorna, men deras försök att ställa till en visselkonsert drunknade i folkets jubel. Situationen blev outhärdlig för demonstrationens officiella ledare. Slutet på det hela blev, att presidenten för den allryska centralexecutivkommittén och en del andra av de mera framträdande kommittémedlemmarna lämnade sin egen tribun, där det rådde en pinsam tomhet och tystnad, för att kliva upp på vår lastbil, som stod sist i raden och inte alls var avsedd för så prominenta figurer. Men inte ens denna djärva kupp kunde rädda den förtvivlade situationen för dem: folkmassan ropade ihärdigt olika namn – men det var inte namnen på de herrar, som för ögonblicket officiellt hade makten.

Sinovjev fylldes ögonblickligen av optimism och knöt de mest vittgående förhoppningar till denna demonstration. Jag kunde inte instämma i denna hans impulsiva uppskattning av vad som hänt. Petrograds arbetarmassor luftade sitt missnöje genom att demonstrera en platonisk sympati för oppositionens ledare, men de voro fullständigt ur stånd att hindra apparaten från att göra upp räkningen med oss. Jag gjorde mig inga illusioner. Å andra sidan måste denna massornas manifestation övertyga den ledande fraktionen om nödvändigheten av en snabb expedition, när det gällde oppositionen, så att massorna kunde ställas inför ett fullbordat faktum.

Nästa etapp blev demonstrationen i Moskva på oktoberrevolutionens tioårsdag. Som organisatörer av denna demonstration, som jubileumsförfattare och högtidstalare uppträdde överallt personer, som under oktoberrevolutionen befunnit sig på andra sidan barrikaden eller som helt enkelt hållit till i familjens sköte för att där avvakta händelsernas gång och först efter revolutionens avgörande seger vågat sig fram och anslutit sig till oss. Jag kände mig mera humoristiskt än bittert stämd, när jag läste deras artiklar eller i radio fick lyssna till, hur dessa parasiter nu anklagade mig för förräderi mot oktoberrevolutionen. När man fattar dynamiken i en historisk process, och när man ser hur ens motståndare tvingas sprattla utan att ha en aning om den hand, som rycker i trådarna, då kan inte ens de värsta skändligheter och svek få någon makt över ens sinne.

Oppositionen beslöt delta i demonstrationen med egna plakat. Parollerna på dessa voro inte alls riktade mot partiet: ”Kamp mot högern, mot kulakerna, nepmännen och byråkraterna”. ”Vi vilja fullfölja Lenins testamente”. ”Mot opportunismen, mot splittringen, för det leninistiska partiets enhet”. Numera utgöra dessa paroller Stalinfraktionens officiella Credo, när det gäller kampen mot högern. Den 7 november 1927 blevo oppositionens plakat vridna ur händerna på bärarna och rivna i småbitar, varefter plakatbärarna själva på uttrycklig order blevo genompryglade. De officiella ledarna hade tagit lärdom av Leningradsdemonstrationen. Den här gången voro de bättre förberedda. Man hade en förnimmelse av att massan icke kände sig riktigt väl till mods. Den deltog i demonstrationen i ett tillstånd av djup oro. Över den väldiga, desorienterade och ängsliga mängden höjde sig två aktiva grupper: oppositionen och apparaten. Som frivilliga i kampen mot ”trotskismen” anmälde sig notoriska, icke-revolutionära element, delvis också rent fascistiska typer från Moskvas gator. En milissoldat avlossade ett skott mot min bil under förevändning att det var ett varningsskott. Någon hade riktat hans hand. En berusad brandsoldat hoppade upp på fotsteget till min vagn, vräkte ur sig en massa grovheter och krossade rutan.

Den 16 november tog Joffe sitt liv. Hans död satte ett djupt spår i den kamp, som nu följde. Joffe var allvarligt sjuk. Från Japan, där han varit ambassadör, hade man fört honom hem i synnerligen medtaget tillstånd. Det var endast med stor svårighet, som man kunde få iväg honom till utlandet. Resan blev alltför kort. Resultatet blev ganska gott men inte tillräckligt. Joffe blev min ställföreträdare i huvudkommittén för koncessionerna. Allt löpande arbete vilade på honom. Krisen inom partiet grep honom djupt. Det som starkast skakade honom var trolösheten. Vid upprepade tillfällen stod han beredd att kasta sig in i striden. Jag avrådde honom av omtanke om hans hälsa. Vad som särskilt upprörde Joffe, var den kamp som fördes mot den permanenta revolutionen. Joffe hade omtalat för mig ett samtal han haft med Lenin 1919, om jag inte missminner mig just angående den permanenta revolutionen, varvid Lenin hade yttrat: ”Ja, det är Trotski, som fått rätt”. Joffe ville nu offentliggöra detta samtal. Jag gjorde vad jag kunde för att avråda honom. Joffe var viljefast på sitt eget vis, på en gång blid och bestämd och innerst inne oböjlig. Vid varje ny explosion av aggressiv, politisk okunnighet och trolöshet kom han uppskakad och indignerad till mig och upprepade: ”Nej, nu måste samtalet publiceras.” Jag sökte mer än en gång att bevisa för honom, att ett ”vittnesbörd” av sådant slag inte skulle ändra det minsta, utan att vad som behövdes, var att uppfostra den nya generationen inom partiet och inrätta sig på lång sikt.

Joffe hade inte fått fullfölja sin kur i utlandet, och hans hälsa försämrades från dag till dag. Fram mot hösten blev han nödgad att lämna sitt arbete och omedelbart intaga sängen. Hans vänner framställde gång efter annan förslag om att sända honom utomlands. Men nu sade centralkommittén utan vidare nej. Stalinisterna voro nu inställda på att sända de oppositionella till helt andra ställen. Min exklusion först ur centralkommittén och sedan ur partiet skakade Joffe mer än någon annan. Den politiska och personliga förbittring han kände, förenades hos honom med ett intensivt medvetande om hans fysiska vanmakt. Han var förvissad om att revolutionens öde nu stod på spel. Kämpa kunde han inte. Och ett liv utankamp var för honom ett liv utan värde. Så drog han för sin del den sista konsekvensen. En okänd stämma meddelade mig i telefon: ”Adolf Abramovitj har skjutit sig. Det ligger ett brev till er på hans bord.”

På den blodiga kudden vilade Adolf Abramovitjs lugna ansikte, genomlyst av en oändlig mildhet. B..., en medlem av G. P. U., satt och rotade efter behag i den dödes skrivbord. Det låg inte längre något brev på bordet ... Inom loppet av några minuter samlades vänner från stadens alla kanter i den dödes hus. De officiella representanterna från utrikeskommisariatet och partiet kände sig isolerade mitt bland alla dessa oppositionella. Under nattens lopp avlade flera tusen besök i Joffes bostad. Ryktet om det stulna brevet utbredde sig i staden. De utländska journalisterna omnämnde det i sina telegram. Det fanns ingen möjlighet att längre dölja dokumentet. Rakovski fick slutligen utlämnat till sig en fotografisk reproduktion av det.

Med sin död ville Joffe tjäna den sak, åt vilken han vikt sitt liv. Här följer vad han i sitt avskedsbrev hade att säga till mig personligen:

”Ni och jag, käre Leo Davidovitj, äro sedan årtionden tillbaka förenade i ett gemensamt arbete och, som jag hoppas, även i en ömsesidig vänskap. Detta ger mig rätt att nu i avskedets stund få säga Er vari Edra fel enligt min mening består. Jag har aldrig tvivlat på att den väg Ni utstakat är den riktiga, och Ni vet, att jag i över tjugo års tid har följt Er alltsedan ”den permanenta revolutionens” tid. Men jag har alltid ansett, att vad Ni saknade, det var Lenins oförsonlighet och ståndaktighet, som gjorde honom beredd att om också ensam gå den väg han trodde var nödvändig i förvissning om att den stora massan längre fram skulle inse det riktiga i denna väg. Politiskt har Ni alltid haft rätt, alltsedan 1905, och jag har upprepade gånger sagt Er, att jag med egna öron hört Lenin erkänna, att det 1905 inte var han utan Ni som hade rätt. Ansikte mot ansikte med döden ljuger man inte, och jag upprepar det än en gång ... Men Ni har ofta underlåtit att förfäkta riktigheten i Er uppfattning och i stället sökt gå

en medelväg, letat efter en kompromiss, vars värde Ni överskattat. Det är ett fel. Jag upprepar, att i politiskt avseende har Ni alltid haft rätt, och just nu har Ni mera rätt än någonsin tidigare. Den dag skall komma, då partiet skall inse det, och historien kommer med nödvändighet att erkänna det. Bliv därför inte förskräckt, om någon nu rent av sviker Er eller ännu Mindre om de som kommer till Er inte är så talrika eller kommer så snabbt som vi skulle önska. Ni har rätt, men villkoret för att riktigheten i Era åsikter skall triumfera ligger just i den största oförsonlighet, i den strängaste konsekvens, i ett absolut avståndstagande från alla kompromisser – just i en sådan inställning, som utgjorde hemligheten med Iljitjs segrar. Jag har många gånger velat säga Er detta, men jag har inte kunnat besluta mig för att säga det förrän nu – till avsked.”

Joffes begravning fastställdes att äga rum på en vardag och därtill mitt under arbetstiden för att på detta sätt förhindra deltagande från Moskvaarbetarnas sida. Inte desto mindre samlade begravningen tiotusen personer och blev en imponerande demonstration för oppositionen.

Under tiden var Stalinfraktionen sysselsatt med förberedelserna till partikongressen och skyndade sig att ställa denna inför partisprängningen som ett fullbordat faktum. De s. k. valen till de lokala konferenserna, som sedan hade att utse delegerade till partikongressen, hade redan ägt rum före det officiella tillkännagivandet om den alltigenom förvrängda ”diskussionen”, varvid militärt organiserade visselavdelningar på fullt fascistiskt manér sprängde mötena. Sinovjev och hans grupp hade ingen svårighet att gissa sig till att kongressen endast skulle bli en fortsättning på den materiella förföljelse, som börjat på gatorna i Leningrad och Moskva vid tioårsminnet av oktoberrevolutionen. Det enda bekymmer, som nu existerade för Sinovjev och hans grupp var detta: att kunna kapitulera i det mest lämpliga ögonblicket. De hoppades kunna vinna om inte direkt gunst så åtminstone förlåtelse genom en uppseendeväckande brytning med mig omedelbart före den femtonde kongressen. De hade inte räknat med, att när man begår ett dubbelt förräderi, så blir nian själv till slut politiskt isolerad. Även om de genom sin dolkstöt i ryggen för en tid försvagade vår grupp, så vigde de sig själva politiskt till döden. Den femtonde partikongressen beslöt att exkludera hela oppositionen. De exkluderades ställdes till G. P. U:s förfogande.

Förvisning

BETRÄFFANDE VÅR FÖRVISNING till Centralasien återger jag min hustrus framställning:

”Den 16 januari 1927 voro vi ända från morgonen upptagna med att packa våra saker. Den sista dagen av ängslan, spänning och upphetsning lider mot sitt slut. Hela vårt bagage har forslats till stationen. Våra vänner äro där. Vi sitta samlade i matsalen färdiga att bryta upp. Vi vänta endast på G. P. U.-agenterna. Vi se på klockan ... nio ... halv tio ... Ingen kommer. Tio. Tidpunkten för tågets avgång. Vad har hänt? Har man återkallat ordern? Telefonen ringer. Besked från G. P. U., att vår avresa uppskjutits. Någon orsak anges inte. ”Hur länge”, frågar L. D. ”Två dagar”, blir svaret, ”Ni reser i övermorgon”.

En halv timme senare komma våra vänner från stationen för att få reda på vad som hänt, först de yngre, sedan Rakovski och de andra. Vid stationen hade en väldig demonstration ägt rum. Folkmassan stod och väntade. Man ropade: ”Leve Trotski!” Men man kunde inte få syn på honom. Var höll han hus? Vid den vagn, som reserverats för vår räkning, hade det församlats en upphetsad skara. På taket av vagnen hade ungdomar placerat en stor bild av L. D. Folk hälsade det med entusiastiska hurrarop. Tåget satte sig i rörelse. En stöt, ännu en... Tåget rörde sig framåt ett stycke och tvärstannade. Demonstranterna hade sprungit och placerat sig framför lokomotivet, klamrat sig fast vid vagnarna och hejdat tåget, medan de ropade efter Trotski. Ett rykte hade spritt sig bland massorna, att G. P. U:s agenter hade smuglat in Trotski i vagnen och nu hindrade honom att visa sig till avsked. Upphetsningen på stationen

var obeskrivlig. Det kom till en sammanstötning med milisen och G. P. U.-agenterna, på bägge sidor blevo folk sårade, och många arresterades. Tåget måste vänta i en och en halv timme, innan det kunde ge sig iväg. Strax därpå blev vårt bagage hemskickat från stationen. Telefonen ringde i ett: det var vänner som ville höra sig för, om vi voro i säkerhet hemma, och som berättade om vad som utspelats vid stationen.

Nästa morgon ringde det på dörrklockan, och hela lägenheten översvämmades av civila och uniformerade G. P. U.-agenter. Man läste upp en arresteringsorder för L. D. samt vidare en order, att han omedelbart och under bevakning skulle föras till Alma Ata (Centralasien). Nå, men de två dagarna, som G. P. U. i går hade lovat oss? Åter igen ett bedrägeri! Avsikten med denna krigslist var att förhindra en ny demonstration. Man märkte tydligt, att G. P. U.-agenterna voro djupt rörda. L. D. vägrade att frivilligt ge sig iväg. Han utnyttjade tillfället till att klarlägga situationen: Politiska byrån sökte ge denna förvisning av oppositionella ett sken av frivillig överenskommelse, detta speciellt när det gällde de mest kända oppositionsledarna. Det var så man hade framställt saken för arbetarna. Det var nödvändigt att göra slut på denna lögn och i stället visa, vad som verkligen försiggick, och det på ett sätt som omöjliggjorde varje nedtystande och förvrängning av det hela. Därav L. D:s beslut att tvinga motståndarna att öppet bruka våld. Vi låste in oss på ett rum i sällskap med två av våra gäster. Underhandlingarna med G. P. U.-agenterna fördes genom den låsta dörren. Dessa visste inte, vad de skulle ta sig till, de funderade över saken och telefonerade till sina överordnade. Slutligen fingo de sina instruktioner och förklarade, att de på order ämnade spränga dörren.

Under tiden dikterade L. D. en instruktion, hur oppositionen skulle uppträda i fortsättningen. Vi öppnade inte. Man hörde hammarslag mot dörren. Glasrutan i dörren krossades, och en uniformerad arm blev synlig. ”Skjut mig, kamrat Trotski! Skjut mig!”, upprepade Kisjkin alldeles utom sig. Han var en gammal officer, som mer än en gång hade ledsagat L. D. på dennes resor till fronten. ”Vad är det där för dumheter, Kisjkin”, svarade L. D. lugnt, ”här är ingen, som tänker skjuta er. Gör ni bara vad ni blivit ålagd.” – Agenterna öppnade dörren och trädde in, upprörda och förvirrade. Då de sågo, att L. D. endast hade tofflor på fötterna, letade de fram hans skor och satte dem på honom. Sedan letade de rätt på hans päls och mössa. L. D. vägrade att följa med. De togo honom under armarna och släpade iväg honom. Vi följde skyndsamt efter. Jag fick i största hast på mig min päls och mina skinnfodrade kängor. Dörren smällde igen med en skräll bakom mig. Bakom dörren hördes larm. Med ett skrik lyckades jag hejda den eskort, som släpade L. D. ned för trapporna, och fordrade, att de skulle släppa ut mina söner. Den äldste skulle följa oss i förvisningen. Dörren öppnades på vid gavel, pojkar störtade ut och likaså våra gäster, Beloborodova och M. M. Joffe. Alla hade lyckats komma ut. När det bar ned för trapporna, ringde Ljova på varenda dörr och skrek: ”Man för bort kamrat Trotski!”

Förskräckta ansikten tittade ut i dörröppningarna. I huset bodde enbart sovjetfunktionärer. Bilen blev fullpackad. Så bar det iväg, men inte till Kasanstationen utan i en helt annan riktning: till Jaroslavstationen.

Vad väntade oss nu? Hur skulle resan förlöpa? Och förvisningen sedan? Vilka öden gingo vi nu till mötes? Början lovade inte gott. Ändå kände vi oss ganska lugna. Vi lågo utsträckta på bänkarna i kupén. Den halvöppna dörren påmint oss om att vi voro fångar. Vi voro uttröttade efter all spänning och alla överraskningar de sista dagarna, och vi vilade nu ut. I vagnen rådde stillhet. Vakten sade inte ett ord. Jag mätte inte bra. L. D. ansträngde sig på alla möjliga sätt för att göra det så behagligt som möjligt för mig. Men det enda han hade att bjuda på var sitt eget goda humör, och det smittade av sig på mig. Vi hade upphört att låta omgivningen inverka på oss och njöto i stället av vilan. Ljova befann sig i kupén intill. I Moskva hade han med liv och lust deltagit i oppositionens arbete. Nu följde han oss i förvisningen för att hjälpa oss, han hade inte ens fått tid att ta avsked av sin hustru. Från och med nu var han vår enda

förbindelselänk med yttervärlden. Det var nästan mörkt i kupén, stearinljusen lyste matt ovanför dörren. Det bar iväg mot öster.

Ju längre vi avlägsnade oss från Moskva, desto mera förekommande blevo våra vaktare. L. D., som länge hade måst hålla sträng diet, åt nu gladeligen allt, som man bjöd honom och uppmuntrade Ljova och mig att göra sammaledes. Genom snöstorm blev vårt tåg avsevärt försenat. Men för varje dag rullade vi allt längre in i Asien.

Före avresan hade L. D. anhållit om att få föra med sig två av sina gamla medarbetare. Detta förvägrades honom. Då beslöto Sermux och Posnanski att resa på eget bevåg och med samma tåg som vi. Här följer en av de anteckningar, som min son gjorde vid detta tillfälle: "En morgon går jag in i väntsalen på en station för att möjligen få syn på de kamrater, vilkas öde vi varit så intresserade av och bekymrade för. Och verkligen: där sitta de framför mig båda två. De ha slagit sig ned vid ett bord vid byffén och spela schack. Min glädje var obeskrivlig. Jag gör ett tecken åt dem att inte närma sig mig. Så snart jag kommit in i restaurangen började det vimla av agenter. Jag skyndar tillbaka till kupén för att berätta om min upptäckt. Allmän glädje. I samförstånd med L. D. gör jag i ordning en biljett, som jag hoppas kunna överlämna till dem, så snart det blivit litet mörkare. Instruktionen har följande lydelse: Posnanski skall omedelbart skilja sig från sin kamrat, fortsätta resan till Taschkent och där avvakta vidare order. Sermux skall fortsätta direkt till Alma-Ata utan att sätta sig i förbindelse med oss".

En tidig morgon anlände vi till Frunse (Pisjpek). Det var ändstationen. Kölden var stark. En vit, fin snö, belyst av solstrålar, bländade oss. Man bar fram filtskor och pälsar till oss. Jag höll på att kvävas av de tunga kläderna, och ändå frös jag. Bussen gnisslade sakta framåt på den snötäckta vägen, medan vinden bet i ansiktet. Efter en färd på trettio kilometer stannade bussen. Det var mörkt. Det verkade som om vi befunno oss mitt ute i en snöoken. Två soldater av vakten (den bestod av en tolv, femton man sammanlagt) kommo fram till oss och meddelade oss smått förlägna, att natthärbäret "inte var något vidare". Hyddan var inte uppvärmd. Glasrutorna i alla de små fönstren voro tillfrusna. I ett hörn stod en stor rysk spis – men kall som is! Vi värmdde oss med te. Vi åto en smula. Ljova sträckte ut sig på en bänk. L. D. och jag lade oss på det stora bordet med pälsarna under oss. När vi äntligen voro väl installerade för natten i det mörka, kalla rummet under det låga taket, kunde jag inte låta bli att brista ut i skratt: "Det här påminner då inte om vår lägenhet i Kreml!" L. D. och Ljova skrattade de också. I daggryningen bar det vidare. Vi hade den besvärligaste biten kvar av resan. Vi skulle över Kurdaifjällen. Det var bistert kallt. Men chauffören körde sin bil med säker hand, han kände väl till den besvärliga vägen, och höll sig varm med tillhjälp av vodka. Fram emot natten blev kylan ännu värre. Klockan var över två, när bilen stannade mitt i djupaste mörker. Vi voro framme. Vi fingo oss anvisade två små rum på hotellet. I rummen intill placerade sig våra vaktare och ett par av de lokala G. P. U.-agenterna.

Med oro undrade vi, hur Sermux hade klarat sin resa. Och så en vacker morgon fyra dagar efter vår egen ankomst till hotellet hörde vi den välkända stämman i korridoren. Hur kär var den oss inte! Följande morgon lyckades vi i hemlighet smugla in honom på vårt rum, berättade för honom i största hast vad som hänt och kommo överens om vårt gemensamma arbete för framtiden. Denna framtid skulle inte bli långvarig. Klockan tio samma kväll var det slut. Vi hörde, hur man steg på utan att knacka i Sermux' rum, och att man sade: "Skynda på!" Sermux genmälde: "Jag kan väl åtminstone få ta på mig filtstövlarna?" Han var tydligen iförd tofflor. Åter hördes dämpade steg, sedan blev allt tyst. Portieren låste omedelbart rummet, varifrån man hade bortfört Sermux. Vi sågo honom aldrig mer. Under några veckor hölls han inspärrad i G. P. U:s källare i Alma-Ata tillsammans med allsköns kriminella element och därtill på svältkost, varefter han sändes vidare till Moskva med 25 kopek i dagtraktamente. Det räckte inte ens till bröd. Efter vad vi senare fingo reda på, hade även

samtidigt Posnanski blivit arresterad i Taschkent och förts till Moskva. Tre månader senare fingo vi nyheter från dem: de befunno sig redan i förvisning.

L. D. måste alltså reda sig utan sina medarbetare. Hans motståndare utkrävde på dessa en hård hämnd för den trohet, som de ådagalagt gentemot revolutionen vid L. D:s sida. Den älsklige, försynte Glasmann hade redan 1924 drivits till självmord. Sermux och Posnanski i förvisning. Butov, den lugne och arbetsamme Butov, fängslades. Man fordrade, att han skulle vittna falskt, vilket drev honom in i en hård hungerstrejk, som ändade hans liv på fängelsets sjukhus. Därmed var "sekretariatet", som L. D:s fiender betraktade som upphovet till allt ont och förföljde med ett nästan vidskepligt hat, fullständigt tillintetgjort. Fienderna trodde nu, att L. D. var definitivt avväpnad därborta i det fjärran Alma-Ata. Vorosjilov skröt offentligt härom: "Dör han där nere, så dröjer det nog, innan vi får reda på det." Men L. D. var inte avväpnad. Vi tre bildade en arbetsgrupp. Vår son fick övertaga förbindelserna med yttervärlden. Han skötte korrespondensen. L. D. utnämnde honom än till utrikesminister, än till post- och telegrafminister. Vår korrespondens antog så småningom en oerhörd omfattning, och den påvilade nästan uteslutande Ljova. Några veckor efter vår ankomst var L. D:s vetenskapliga och politiska arbete åter i full gång.

Under juni och juli arbetades det oavbrutet i det lilla huset, som var omgivet av äppelträd och övertäckt av slingerväxter. Skrivmaskinen klapprade i ett – en sällsam tingest i denna nejd. L. D. dikterade en kritik över Kommunistiska Internationalens program, rättade den och lät skriva om den. Posten var omfångsrik. Vi fingo tio, femton brev om dagen utom en mängd broschyrer av alla slag, kritik, polemik och nyheter från Moskva, massor av telegram såväl av politisk karaktär som angående vårt hälsotillstånd. Stora världsproblem huller om buller med lokala frågor och mindre saker, som för övrigt föreföllo nog så viktiga, även de. Sosnovskis brev handlade alltid om dagens frågor och voro skrivna med vanlig fart och kläm. Rakovskis intressanta brev kopierades och sändes vidare. Det lilla rummet under det låga taket var överfullt av bord med manuskript, omslag, tidningar, böcker, urklipp och utdrag. Ljova lämnade inte under hela dagen sitt rum, som låg vid sidan om stallet: han skrev, rättade det som maskinskriverskan gjort färdigt, lade in det i kuvert, skickade och mottog post, tog reda på utdrag, som voro lämpliga att citera. En invalid tjänstgjorde som ridande postbud åt oss. När kvällen kom, tog L. D. hunden och geväret och begav sig upp bland bergen än i mitt och än i Ljovas sällskap. Vi återvände med vaktlar, duvor, raphöns och fasaner. Allt gick bra, bortsett från de regelbundet återkommande malariaanfallen.

På detta sätt förflöt ett år i Alma-Ata, jordbävningarnas och översvämningarnas stad vid foten av Tian-Sjanfjällens utlöpare på gränsen till Kina, 250 km från järnvägen och 4 000 km från Moskva, i sällskap med brev och böcker och med naturen. Trots att vi ständigt stötte på vänner, som voro tvungna att dölja sina känslor (det är ännu alltför tidigt att börja tala om dem), levde vi i fullständig isolering från den övriga befolkningen. Var och en, som sökte komma i kontakt med oss, utsatte sig för repressalier, som ibland kunde bli nog så hårda."

Den 9 juni dog i Moskva min dotter Nina, som med verklig glöd hade omfattat mina idéer. Hon var 26 år gammal. Hennes man hade blivit fängslad strax före min förvisning. Hon hade fortsatt sitt arbete, ända tills hon blev sängliggande. Hon hade ådragit sig galopperande lungsot och dog efter några veckors sjukhusvistelse. Det brev, som hon sände mig från sjukhuset tog 73 dagar och nådde mig först efter hennes död.

Rakovski sände mig den 16 juni följande telegram: "Fick i går ditt brev om Ninas allvarliga sjukdom. Har telegraferat till Alexandra Georgievna (Rakovskis hustru). Ser i dag i tidningarna, att Nina har avslutat sitt korta, revolutionära levnadslopp. I mina tankar är jag helt hos dig, käre vän. Bittert att ett oöverbanneligt avstånd skall skilja oss åt. Omfamnar dig varmt många gånger. Christian."

I augusti skrev jag till en del av mina kamrater: ”Ni har säkert lagt märke till, att våra tidningar absolut inte återger det mottagande, som händelserna inom vårt parti har fått i den europeiska och amerikanska pressen. Detta ger oss anledning förmoda, att detta mottagande inte motsvarar den nya regimens krav ... Här följer ett bevis: en vänsterdemokratisk, amerikansk tidskrift (The Nation) skriver följande:

”Allt detta ställer följande fråga i förgrunden: vem är det, som representerar kontinuiteten i den ryska bolsjevismens program, och vem leder den oundvikliga reaktionen mot samma program? Den amerikanske läsaren har alltid inbillat sig, att Lenin och Trotski representerade samma linje. Den konservativa pressen liksom våra statsmän har kommit till samma uppfattning. Men nu har ‘New York Times’ uppdagat, att det huvudsakliga glädjeämnet i Ryssland för det nya året ligger däri, att Trotski blivit exkluderad ur det kommunistiska partiet. Samtidigt försäkras utan omsvep att ‘den fördrivna oppositionen för alltid ville knäsetta de idéer och den regim, som har skilt Ryssland från Västerens civilisation’. Flertalet av de stora europeiska tidningarna – fortsätter The Nation – uttalar sig på samma sätt. Sir Austen Chamberlain lär enligt tidningarna under konferensen i Genève ha deklarerat, att England inte kunde inlåta sig på förhandlingar med Ryssland av det enkla skälet att ‘Trotski ännu inte hade blivit ställd mot muren’. Chamberlain borde nu vara nöjd med att se Trotski förvisad ... Under alla förhållanden äro reaktionens representanter i Europa eniga i en slutsats: det är Trotski och inte Stalin som är deras kommunistiske huvudfiende.” Detta är tillräckligt tydligt, eller hur?

Landsflykt

I OKTOBER 1928 inträdde en genomgripande förändring i vår situation. Våra förbindelser med vänner och t. o. m. släktingar i Moskva blevo plötsligen avbrutna. Varken brev eller telegram kommo fram. På telegrafstationen i Moskva hade det, som vi på omvägar fingo reda på, hopats hundratals telegram, av vilka de flesta hade skickats till mig i anledning av årsdagen för oktoberrevolutionen. Ringen slöt sig allt fastare omkring oss.

Under loppet av år 1928 hade oppositionen trots den frenetiska förföljelsen uppenbart tilltagit i styrka, framför allt inom de stora industrierna. Detta medförde en skärpning av repressalierna och speciellt blev all korrespondens med de förvista, t. o. m. dem emellan, fullständigt avbruten. Vi avvaktade också andra förhållning order av liknande slag gentemot oss, och vi bedrogo oss inte.

Den 16 december anlände ett ombud från Moskva med speciell fullmakt från G. P. U. och överlämnade i denna institutions namn till mig ett ultimatum, att jag skulle avstå från ledningen av oppositionens kamp. Jag besvarade detta ”ultimatum” i ett brev ställt till partiets centralkommitté och till presidiet för Kommunistiska Internationalen. Jag tror det är nödvändigt att här återge några väsentliga avsnitt i detta brev:

”I dag den 16 december har G. P. U:s befullmäktigade Volynski i denna institutions namn muntligen ställt följande ultimatum till mig:

‘G. P. U. har beslutat att avfordra Er ett bestämt löfte om att Ni inställer Er verksamhet. Varom inte ser sig G. P. U. nödsakad att så förändra Edra levnadsförhållanden, att Ni blir fullständigt isolerad från det politiska livet. I detta sammanhang kommer även frågan att tas upp om förflyttning till annan plats’.

Alldeles bortsett ifrån vad G. P. U., som i denna sak inte spelar någon självständig roll utan endast effektuerar ett gammalt och för mig välkänt beslut, som fattats av den trängre Stalin-fraktionen, ämnar företa sig, anser jag det nödvändigt att bringa följande till det

kommunistiska partiets centralkommittés och Kommunistiska Internationalens exekutiva kommittés kännedom.

Man begär, att jag skall avstå ifrån all politisk verksamhet. Det är liktydigt med ett krav på att jag skall uppge den kamp för det internationella proletariats intressen, som jag nu oavbrutet har fört i trettiotvå år, d. v. s. alltsedan jag blev en medvetet tänkande människa. Försöket att stämpla denna verksamhet som 'kontrarevolutionär' stammar från dem, som jag inför det internationella proletariatet anklagar för att trampa själva grundvalen för Marx' och Lenins lära under fötterna, för att kränka världsrevolutionens historiska intressen, för att ha brutit med oktoberrevolutionens idé och traditioner – till förmån för en visserligen omedveten men just därför så mycket farligare förberedelse av thermidoromslaget.

Att avstå från politisk verksamhet vore liktydigt med att avblåsa kampen mot förblindelsen hos det kommunistiska partiets nuvarande ledning. Ty till de rent objektiva svårigheterna vid det socialistiska uppbyggnadsarbetet kommer denna lednings opportunistiska oduglighet och oförmåga att kunna föra en historiskt mera framsynt, proletär politik, det vore liktydigt med att uppge kampen mot det nuvarande partityranniet, som endast återspeglar det växande tryck, som de fiendliga klasserna förmå utöva över det proletära avantgardet, det vore liktydigt med att passivt resignera inför opportunisternas ekonomiska politik, som undergräver och rubbar grundvalen för den proletära diktaturen, försinkar dess materiella och kulturella utveckling, samtidigt som den innebär våldsamma slag mot det förbund av arbetare och arbetande bönder, som utgör själva underlaget för sovjetmakten.

Partiets leninistiska flygel har sedan 1923, d. v. s. alltsedan den tyska revolutionens sammanbrott, varit utsatt för ständiga angrepp. Dessa angrepp ha ökat i våldsamt, i samma mån som det internationella och ryska proletariatet tillfogats fortsatta nederlag som en följd av den opportunistiska partiledningens politik.

Den obotliga svaghet, som utmärker den byråkratiska reaktionen – trots dess skenbara yttre makt – består däri, att den inte är medveten om vad den gör. Den har blivit en hantlangare åt fiendliga klassintressen. Det kan inte gärna formuleras en hårdare, historisk dom över en fraktion, som utkristalliserats ur en revolution och nu undergräver denna.

Oppositionens största, historiska kraft består i att den, trots sin tillfälliga svaghet, följer med den världshistoriska utvecklingens rytm, att den klart förstår klasskrafternas dynamik, förutser morgondagen och medvetet förbereder den. Att nu avstå från varje politisk verksamhet vore liktydigt med att avstå från att arbeta för framtiden.

Man hotar med att förändra mina livsvillkor och att isolera mig från det politiska livet. Som om jag inte redan vore förvisad 4 000 km från Moskva, 250 km från närmaste järnväg och nästan lika långt från gränsen till Kinas ökenprovinser, deporterad till en plats, som är utsatt för de våldsammaste härjningar av både malaria, pest och spetälska. Som om Stalins fraktion – och G. P. U. är endast ett exekutivorgan för denna – inte hade gjort vad den kunnat för att isolera mig inte endast från det politiska livet utan från livet överhuvud. Tidningarna från Moskva behöva tio dagar upptill en månad för att nå hit. Brevet får jag – med få undantag – först sedan de legat en, två, upptill tre månader i lådorna hos G. P. U. och centralkommittés sekretariat... Förhållandena äro desamma om inte ännu värre för tusentals oförvitliga leninistiska bolsjeviker, vilkas förtjänster ifråga om oktoberrevolutionen och det internationella proletariatet äro oändligt mycket större än deras, som ha fängslats och deporterat dem.

Samtidigt som den trängre kretsen kring Stalin förbereder ständigt hårdare repressalier mot oppositionen bemödar den sig ständigt att med G. P. U.-agenternas hjälp beslå oppositionen med en eller annan 'förbindelse' med den proletära diktaturens fiender. Och sådant kan den

fraktion tillåta sig, som Lenin i sitt Testamente karakteriserade med orden 'brutal och illojal', och det trots att dess defekter då inte ens tillnärmelsevis voro så utvecklade som nu är förhållandet. Våld, prygel, fysisk och psykisk tortyr kommer till användning mot de bästa bolsjevistiska kämpar, endast därför att de bevisat sin trofasthet mot oktoberrevolutionens traditioner. Så se i verkligheten de förhållanden ut, som, om man skall tro G. P. U., för närvarande 'inte lägga några hinder i vägen' för oppositionens och speciellt min egen politiska verksamhet.

Det ynkliga hotet om att förändra mina levnadsvillkor i riktning mot en ännu hårdare isolering, innebär ingenting annat än ett beslut från Stalinklickens sida att utbyta min förvisning mot fängelse. Beslutet kommer som sagt ingalunda överraskande för mig. Man har haft det i sikte alltsedan 1924, det har genomförts gradvis och i ett allt mera forcerat tempo för att på så sätt vänja det underkuvade och förledda partiet vid Stalins metoder, vilkas tarvliga illojalitet nu mognat till en byråkratisk skändlighet av giftigaste slag.

I den 'Deklaration', som vi överräckte till sjätte partikongressen skrevo vi ord för ord följande – som om vi anade det ultimatum, som i dag tillställts mig: 'Endast en vilseledd byråkrati kan kräva en sådan underkastelse av revolutionärer (som att avstå från varje politisk verksamhet). Endast de ynkligaste renegater skulle kunna reflektera på en sådan underkastelse.' Jag kan inte ta tillbaka ett ord av vad jag den gången skrev.

Var och en följer sin natur. Ni kommer även i fortsättningen att verkställa vad ni inspireras till av mot proletariatet fientliga krafter. Vi vet vår plikt. Vi kommer in i det sista att uppfylla den.

Alma-Ata den 16 december 1928.

L. Trotski."

Efter detta svar förflöt en månad, utan att någon förändring inträdde. G. P. U:s Moskva-utsände, Volynski, stannade hela tiden kvar i Alma-Ata och avvaktade där vidare order. Den 20 januari infann han sig hos mig i sällskap med en mängd beväpnade G. P. U.-agenter, som besatte husets alla ingångar. Följande utdrag ur G. P. U:s protokoll för den 18 januari 1929 överräcktes till mig:

"Behandlat: Beträffande medborgare Trotski, Leo Davidovitj, åtalad enligt § 58:10 i strafflagen för kontrarevolutionär verksamhet för att ha organiserat ett illegalt, sovjetfientligt parti, som under senare tid sökt framprovocera sovjetfientliga demonstrationer och förbereda en väpnad kamp mot sovjetmakten.

Beslutat: Medborgare Trotski, Leo Davidovitj, utvisas från S. S. S. R."

När man senare anhöll om en bekräftelse från min sida, att detta beslut blivit meddelat mig, skrev jag: "Detta G. P. U:s beslut, kriminellt till sitt innehåll och olagligt i sin form, har blivit meddelat mig den 20 januari 1929. Trotski."

Jag karakteriserade detta beslut som kriminellt, därför att det mot bättre vetande beskyllde mig för att förbereda en väpnad kamp mot sovjetmakten. Oppositionen inspireras av en orubblig övertygelse om sovjetregimens djupa vitalitet och elasticitet. Vår väg är den inre reformens väg.

I daggryningen den 22 januari togo vi, min hustru, son och jag, tillsammans med våra vaktare plats i en buss, som på den ordentligt jämnade snövägen förde oss till bergspasset i Kurdai-fjällen. På toppen hade snön tornat upp sig, och det rasade ett våldsamt oväder. Den kraftiga traktor, som skulle taga oss på släp över Kurdai sjönk ned i snön över hjulen liksom de sju bilar den hade bakom sig. Sju man och ett flertal hästar fröso ihjäl i bergspasset under denna snöstorm. Det visade sig nödvändigt att flytta över i slädar tillsammans med hela bagaget.

Mer än sju timmar tog det oss att tillryggalägga omkring trettio kilometer. Så snart vi kommit genom passet, flyttade vi tillbaka i en automobil och därefter i Pisjpek i en järnvägsvagn. Moskvatidningarna, som vi där fingo tag i, visade, att man höll på att preparera den allmänna opinionen för ett meddelande att oppositionens ledare blivit utvisade. I Aktjubinsk fingo vi veta målet för vår färd: Konstantinopel.

Det var bestämt, att vår avfärd från Odessa skulle företas med ångfartyget ”Kalinin”. Men detta låg infruset. Isbrytarens alla ansträngningar voro förgäves. Moskva telegraferar i ett och driver på. I största hast gjordes ångaren ”Iljitj” klar. Vårt tåg anlände till Odessa natten till den 10 februari. Genom kupéfönstret såg jag ut över denna trakt, som jag så väl kände: i denna stad hade jag tillbragt sju skolår. Vår vagn blev kopplad direkt till lokomotivet. Det var mycket kallt. Trots att det var mitt i natten, var hamnen avspärrad av G. P. U:s agenter och trupper. Här måste jag säga adjö till vår yngste son och till vår svärdotter, som under de sista två veckorna hade delat vår fångenskap. Från kupéfönstret blickade vi ut på det skepp, som var avsett för oss, och vi kommo att tänka på en annan ångare, som även den hade fört oss i en annan riktning än vi själva önskade. Det var i mars 1917 i Halifax, då engelska matrosar med våld släpade oss iväg från det norska fartyget ”Kristianiafjord”. Familjekretsen var densamma då som nu, vi voro endast allesammans tolv år yngre.

Utan last och utan andra passagerare än oss kastade ”Iljitj” loss sina förtöjningar vid ett-tiden på natten. En isbrytare banade väg för oss ett sextiotal mil. Stormen, som härjade här, fingo vi endast en svag känning av. Den 12 februari styrde vi in i Bosporen. En turkisk polisofficer steg ombord i Büouk-Déré för att kontrollera passagerarnas papper, men utom min familj och G. P. U.-agenterna funnos inga passagerare ombord. Jag överlämnade till denne officer följande deklARATION, ställd till den turkiska republikens president, Kemal Pascha:

”Herr President.

Vid ankomsten till Konstantinopel har jag den äran att göra Eder underkunnig om, att jag inte frivilligt har anlant till den turkiska gränsen, och att jag endast genom en våldsakt tvingas överskrida den. Mottag, Herr President, försäkringen om min högaktning.

12 februari 1929.

L. Trotski.”

Denna deklARATION fick inga följder. Ångaren gled in i hamnen. Efter tjugutvå dagars resa och efter att ha tillryggalagt 6 000 km. befunno vi oss i Konstantinopel.

Men har nu den revolutionära diktaturen haft åsyftat resultat?, hör jag någon fråga. Det är omöjligt att besvara den frågan utan att analysera oktoberrevolutionens experiment och ange dess framtidsperspektiv. Ett sådant arbete hör knappast hemma i en självbiografisk framställning. Men jag kan ändå inte avsluta denna skildring av mitt liv utan att säga åtminstone några ord om varför jag helt och fullt fortsätter på den politiska linje, som jag slagit in på.

Det händelseförlopp, som min generation, den som nu uppnått mogen ålder eller närmar sig ålderdomen, varit med om, kan rent schematiskt karakteriseras på följande sätt: Under åtskilliga årtionden – slutet av förra århundradet och början av det nuvarande – har den europeiska befolkningen på ett hårdhänt sätt blivit disciplinerad av industrin. Den sociala uppfostran har överallt underordnats arbetsproduktivitetens princip. Detta medförde storartade resultat, och det såg ut att öppna nya möjligheter. Men i realiteten kunde det inte leda till annat än krig. Det är sant, att mänskligheten genom kriget blivit övertygad om, att den ingalunda – trots en blodfattig filosofis kraxanden – var så starkt degenererad, utan att den tvärtom kunde visa prov på både vitalitet och kraft, mod och initiativförmåga. Samma krig övertygade på ett synnerligen effektivt sätt mänskligheten om dess oerhörda tekniska makt. Det hela verkade på samma sätt, som om en människa placerat sig framför en spegel och

skurit halsen av sig med en rakkniv för att på detta sätt övertyga sig om att andnings- och matsmältningsorganen befunno sig i bästa ordning.

När operationerna 1914-1918 voro avslutade, förkunnades det, att hädanefter var det den största moraliska plikt att hela de sår, som det under de föregående fyra åren varit den högsta moraliska plikt att tillfoga varandra. Arbetsglädje och sparsamhet fingo inte bara återkomma till sin rätt, de gåvos en framträdande plats bland rationaliseringens principer. Vad man kallar ”återuppbyggnadsarbetet” har letts av samma klasser, samma partier, ja, t. o. m. samma personer, som dirigerade den tidigare förödelsen. Där ett politiskt systemskifte har ägt rum, såsom i Tyskland, ha samma krafter gått i spetsen för återuppbyggnadsarbetet, som under ödeläggelsen deltog i andra och tredje ledet. Däri består strängt taget hela det systemskiftet.

Kriget har sopat undan en hel generation liksom för att skapa en lakun i folkens erinring, och för att hjälpa den nya generationen att bortse från att den är i färd med att återupprepa det hela, fast på ett högre historiskt plan och alltså med ännu fruktansvärdare följder.

Arbetarklassen i Ryssland har under bolsjevikernas ledning gjort ett försök att återuppbbygga livet på ett sätt, som utesluter dessa mänsklighetens ständiga återfall i galenskap, och som samtidigt lägger grunden till en högre kultur. Detta är oktoberrevolutionens historiska innebörd. Men märk väl: problemet, som den ställde sig, är ingalunda löst. Uppgiften kräver årtionden för att helt kunna realiseras. Och inte bara det: oktoberrevolutionen måste betraktas som utgångspunkten för en ny epok i hela mänsklighetens historia.

Mot slutet av trettioåriga kriget måste den tyska reformationen te sig som en tillställning igångsatt av människor, som sluppit ut ur ett dårhus. På sätt och vis var så också förhållandet: Europas befolkning räddade sig ut ur medeltidens kloster. Och det moderna Tyskland, England, Förenta Staterna, ja, hela den nuvarande civilisationen skulle vara otänkbar utan reformationen med alla de otaliga offer den krävde. Om offer överhuvud kunna tillåtas – hos vem skulle man f. ö. anhålla om tillstånd? – så måste det vara sådana offer, som för mänskligheten framåt.

Det samma kan sägas om den franska revolutionen. En inskränkt och pedantisk reaktionär som Taine inbillade sig ha gjort en gud vet hur djupsinnig upptäckt, när han konstaterade, att det franska folket några år efter Ludvig XVI:s avrättning var mycket fattigare och olyckligare än det varit under den gamla regimens tid. Men saken är den, att händelser sådana som den franska revolutionen inte kan mätas efter ”några år”. Utan den stora revolutionen skulle det moderna Frankrike inte ha funnits till, och Taine skulle själv ha fått ända sina dagar som bokhållare hos någon av l’ancien régime’s utsugare i stället för att som nu få tillfälle att nedsvärta den revolution, som för honom öppnade en ny karriär.

Oktoberrevolutionen måste bedömas utifrån ännu bredare historiska perspektiv. Endast hopplösa dumbommar kunna komma på den idén att förebrå revolutionen att denna inte under loppet av 12 år lyckats åstadkomma fred och allmänt välstånd. Om man som jämförelse tar den tyska reformationen och den franska revolutionen, som båda utgöra etapper i det borgerliga samhällets utvecklingsprocess, så kan man endast förundra sig över att det efterblivna och isolerade Ryssland på 12 år efter upproret kunnat tillförsäkra folkmassorna en levnadsstandard, som inte ligger under förkrigsnivån. Redan det är ett underverk. Men märk väl: den verkliga betydelsen hos oktoberrevolutionen ligger inte där. Den är främst ett försök att nå fram till en ny social ordning. Denna samhällsordning kommer att undergå förändringar, kanske bli fullständigt omformad till hela sin struktur. Den kommer att antaga en fullständigt ny karaktär beroende på en ny teknik. Men efter åtskilliga årtionden och århundraden skall det nya samhället blicka tillbaka på oktoberrevolutionen på samma sätt som det borgerliga samhället nu ser tillbaka på den tyska reformationen och den franska

revolutionen. Detta är så klart, så obestridligt, så sant och visst, att t. o. m. professorerna i historia komma att begripa det, även om detta tar sina modiga år.

– Nå, men vad har ni då att säga, vad ert eget personliga öde beträffar? Jag hör denna fråga, i vilken nyfikenheten inte är utan en tillsats av ironi. Jag har inte mycket att tillägga härom utöver vad jag redan sagt i denna bok. Jag mäter inte en historisk process med mitt personliga ödes mått. Tvärtom, jag bedömer mitt personliga liv, inte bara objektivt utan också subjektivt, i oupplösligt sammanhang med den sociala utvecklingens förlopp.

Efter min landsförvisning har jag allt emellanåt i tidningarna påträffat betraktelser över den ”tragedi”, som skulle ha drabbat mig. Jag känner ingen personlig tragedi. Jag vet endast, att ett avsnitt i revolutionen utbytt mot ett annat. Med en bok eller penna i handen har jag i fängelset kunnat uppleva timmar fyllda av en lika stor tillfredsställelse som någonsin under revolutionens massmöten. Maktens mekanism har varit för mig mera en ofrånkomlig börda än en andlig tillfredsställelse. Men härom kanske jag bättre kan tala genom ett par förnämliga citat.

Den 26 januari 1917 skrev Rosa Luxemburg från fängelset till en väninna: ”Denna fullständiga självupptagenhet i eget elände är mig absolut ofattbar och förhatlig. Se bara hur Goethe med upphöjt lugn förstod att lyfta sig över tingen. Och tänk vad han hade att genomleva: den stora franska revolutionen, som på nära håll utan tvivel föreföll honom som en blodig och meningslös brutalitet och därefter från 1793 till 1815 en oavbruten följd av krig ... Jag fordrar inte, att man skall kunna dikta som Goethe, men hans livsuppfattning – universaliteten i hans intressen, den inre harmonin – den kan var och en göra till sin eller åtminstone sträva hän emot. Och om du svarar: Goethe var ingen politisk stridsman, så tror jag, att jag skulle svara som så: just en stridsman har ännu större anledning att söka höja sig över tingen, varom inte, blir han sittande med näsan begravd i all möjlig smörja – jag tänker nu givetvis endast på stridsmän i stor stil ...”

Det är vackert sagt! Jag läste dessa ord helt nyligen för första gången, och Rosa Luxemburgs gestalt kom mig närmare och blev mig kärare än någonsin.

Genom sina idéer, sin karaktär och hela sin livsinställning är mig Proudhon, denne socialismens Robinson Crusoe, fullständigt främmande. Men Proudhon var en stridsman av naturen, han ägde en andens osjälviskhet, förmågan att kunna sätta sig över den officiella och offentliga opinionen och en outsläcklig eld, när det gällde den mest vittförgrenade vetgirighet. Detta gav honom möjlighet att alltid kunna höja sig över sitt eget ödes växlingar liksom också över samtidens tillfälliga konjunkturer.

Den 26 april 1852 skrev Proudhon från fängelset till en av sina vänner: ”Rörelsen behöver varken vara regelbunden eller följa den direkta linjen, men tendensen är konstant. Vad de olika regeringarna i tur och ordning utföra till revolutionens fromma, det står kvar. Vad de söka göra till förfång för revolutionen, det driver förbi likt moln. Jag njuter av detta skådespel, i vilket jag förstår varenda scen. Jag upplever dessa förvandlingar i världen, som om jag från ovan fått förklaringen på vad som sker. Det, som krossar andra, det verkar upplyftande på mig, det gör mig stark och glad. Hur kan ni då begära, att jag skall anklaga ödet, begråta eller förbanna människorna! Ödet, det struntar jag i. Och vad människorna anbelangar, äro de alltför okunniga, alltför trälbundna för att jag skulle kunna bli förtörnad på dem”.

Trots att det hela har en viss anstrykning av prästerligt patos, är det bra sagt av Proudhon. Jag skriver under det.

Efterskrift till den franska upplagan

(1934)

DENNA BOK skrevs för fyra år sedan. Sedan dess har mycket vatten hunnit flyta ut i havet. Det är nödvändigt att offra åtminstone några rader på denna sista period av mitt liv. Den första tiden av min tredje landsflykt, fyra och ett halvt år tillbragte jag i Turkiet på ön Prinkipo, ända tills jag helt nyligen bosatte mig i Frankrike. Det var år fyllda av teoretiskt och litterärt arbete, väsentligen ägnat den ryska revolutionens historia. Förbindelsen med mina vänner i hemlandet var naturligtvis avbruten, dock inte så fullständigt som ledarna för den härskande fraktionen ville och hoppades. För att framtvunga en fullständig isolering kring mig i Turkiet skydde de inga medel. Blumkin, som 1918 hade mördat den tyske ambassadören Mirbach och senare varit en av medarbetarna i mitt militära sekretariat, avlade ett hemligt besök hos mig i Konstantinopel i avsikt att få till stånd en reguljär insmuggling till S. S. S. R. av den ryska oppositionens Bulletin, som jag redigerade. När han kom tillbaka till Moskva, var han oförsiktig nog eller hade oturen att anförtro sig till en person, som förrådade honom. Blumkin avrättades. Han var inte det enda offret.

Den 11 januari 1933 sände jag från Turkiet ett brev till partiets centralkommitté, ur vilket jag här anför några rader:

”Jag anser det nödvändigt att fästa Er uppmärksamhet på anledningen till och sättet på vilket min dotter berövade sig livet. I slutet av år 1930 utfärdade Ni efter framställning från mig ett tillstånd för min tuberkulösa dotter, Sinaida Volkova, att under någon tid få uppehålla sig i Turkiet för hälsans vårdande. Jag anade den gången inte, att denna generositet från Er sida dolde en baktanke. I januari 1931 anlände min dotter hit med båda sina lungor angripna. Efter att hon hade tillbringat tio månader i Turkiet lyckades vi – trots ett hårdnackat motstånd från Sovjets utrikesrepresentation – att erhålla ett tillstånd för henne att resa till Tyskland för att där söka bli frisk. Den sjuka återvann sin hälsa och drömde om att tillsammans med sin lille son få återvända till Ryssland, där hennes lilla flicka och hennes man stannat kvar. Den senare i egenskap av leninistisk bolsjevik deporterad av Stalin.

Den 20 februari utfärdade Ni ett dekret, enligt vilket inte endast jag, min hustru och vår son utan även min dotter, Sinaida Volkova, berövades sina rättigheter som medborgare i S. S. S. R. Min dotter, som Ni hade utrustat med ett sovjetpass, företog sig ingenting annat i utlandet än att hon genomgick en hälsokur. Hon deltog inte och kunde på grund av sitt hälsotillstånd inte taga någon som helst del i den politiska striden. Att beröva henne medborgarskapet var ingenting annat än en vanmäktig och meningslös hämndeakt gentemot mig. Men för henne innebar denna åtgärd skilsmässa från hennes lilla dotter, hennes vänner, en brytning med hela hennes invanda liv. För hennes sinnesjämvikt, som redan var rubbad – först efter hennes yngre systems död, därefter genom hennes egen sjukdom – betydde detta ett nytt dråpslag, som träffade så mycket hårdare som det kom fullständigt oväntat och inte på något sätt var framkallat genom hennes eget förvållande. Psykiatrikerna förklarade enhälligt, att det enda, som kunde rädda henne från sammanbrott, var, att hon fick återvända till sitt land, sina gamla förhållanden, till sin familj och sitt arbete. Men det är just denna möjlighet, som Ni berövat henne genom Ert dekret av februari 1932. Påfrestningen blev henne övermäktig. Den 5 januari berövade hon sig livet genom gas. Hon var 32 år gammal.

Under år 1928 måste min yngsta dotter, Nina, vars man Stalin hade spärrat in i en ”isolationscell”, där han nu suttit i fem års tid, inläggas på sjukhus kort efter att vi hade blivit deporterade till Alma-Ata. Läkarnas diagnos löd på galopperande lungsot. Ett brev från henne till mig av alltigenom personlig karaktär och utan någon som helst politisk anstrykning, kvarhölls av Er i 63 dagar. Följden blev, att mitt svar aldrig nådde henne i livet. Hon dog 26

år gammal ... Jag inskränker mig till att delge Er detta meddelande utan några som helst kommentarer. Vad sådana beträffar, blir det framtiden som får formulera dem.”

Trots alla fördelar som Turkiet hade att erbjuda såsom förvisningsort, lyckades det ändå inte att i strängare mening isolera mig helt. Mina ryska vänner, som fängslats eller förvisats, ersattes av utländska vänner, som inte voro mindre trofasta. Från skilda land anlände till Prinkipo unga kamrater, som önskade tillbringa månader, ibland ett helt år och ändå längre tid tillsammans med vår familj. Bland dem funnos fransmän, tyskar, tjeckoslovaker, engelsmän, amerikanare, kineser, hinduer. Dessa nya förbindelser och vänskapsförhållanden, som bidrog att göra livet lättare för oss på den lilla ön, blevo ett säreget uttryck för en ny, politisk omgruppering inom arbetarrörelsen. Den ryska vänsteroppositionen antog efter hand en internationell karaktär. Det uppstod dussintals nationella sektioner och publikationer. En omfattande litteratur angående den nya rörelsen skapades, skriven på alla civiliserade språk. Just nu, när detta skrives, har vänsteroppositionen definitivt brutit med den Kommunistiska Internationalen och bereder sig på att skapa en ny International, den fjärde ...

En skeptiker skall här oundvikligen avbryta mig med ett:

- Hur många år tillhörde ni II. Internationalen?
- Från 1897 till 1914, d. v. s. i mer än 17 år.
- Och sedan?
- Sedan kom brytningen med II. Internationalen i och med krigsutbrottet och närmare 5 års förberedelser för den nya Internationalen, som bildades 1919.
- Ni har följaktligen tillhört III. Internationalen i 14 år?
- I det närmaste.
- Och nu är ni färdig att lägga grunden till en ny? Verkar inte detta karusellåkning?
- Ingalunda. Den mänskliga utvecklingslinjen är inte rät, den är invecklad, ty vägen utstakas inte med tillhjälp av kompass och linjal utan bestämmes av kampen mellan levande krafter, som dra åt skilda håll. Arbetarklassens historiska bana utgör intet undantag. Proletariatet är i vår tid mänsklighetens enda utvecklingsdugliga klass, men det måste betala varje stor framgång med priset av nya nederlag, besvikelser och återgång. II. Internationalen fyllde på sin tid en stor uppfostringsmission. Men den gick under i bornerad nationalism och reformism. När kapitalismen passerat sin kulmen och övergick i stagnation, var det också slut med förutsättningarna för en reformernas politik. Å andra sidan blevo de nationella gränserna för tränga för den ekonomiska utvecklingen: socialpatriotismen antog en djupt reaktionär karaktär. II. Internationalen avlöstes av III. Internationalen. I oktoberrevolutionen fick den sitt historiska dop. Men även revolutionen är en process laddad av inre motsättningar, och dess utvecklingsstadier äro betingade av yttre omständigheter i tid och rum. Ur revolutionen steg en ny, härskande klass, som på en gång försvarar och förfuskar det sociala system, som revolutionen skapat, genom att ha gett upphov till en byråkratisk ordning av det mest inskränkta, närsynta och konservativa slag. I kraft av oktoberrevolutionens auktoritet har sovjetbyråkratin underlagt sig Kommunistiska Internationalen, vanställt den och gjort den vanmäktig. Under dessa sista år har dess enda insats inom det internationella proletariatet varit ett tryckande polisvälde, katastrofala missgrepp och förkrossande nederlag. Resultatet har blivit, att denna byråkrati med eller mot sin vilja har bidragit till en tillfällig renässans för de socialdemokratiska partier, som historien redan utdömt. Samtidigt som den i våldsamma ordalag bekämpat dessa partier, har den i handling gjort allt större eftergifter och därigenom öppnat slussarna för en reaktion, som är enastående i historien. Fascismens genombrott i Tyskland möjliggjordes genom II. och III. Internationalens samfälliga kapitulation.

För förbrytelser som dessa gives det ingen förlåtelse. De partier, som bära skulden för historiens största politiska katastrof äro dömda att kastas på skräphögen. Från den fruktansvärda reaktion, som nu hemsöker proletariatet, skall detta förr eller senare slå in på revolutionens väg. Men då skall det samla sina trupper under ett nytt fältecken. Detta är den historiska innebörden i förberedelsen till IV. Internationalen. Herrar skeptiker må hångrina och smäda bäst de gitta. Historien skapas inte av skeptiker. I varje fall är denna bok inte skriven för dem.